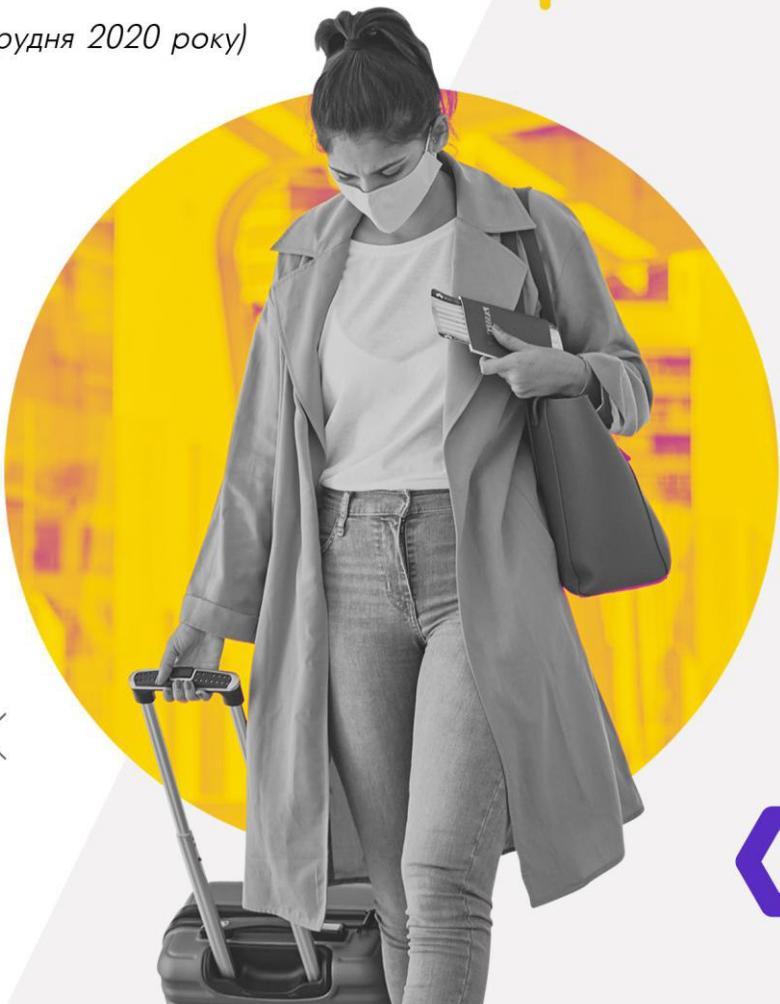


ДОЗВІЛЛЯ ТА ТУРИЗМ У ПОСТНЕКЛАСИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

МАТЕРІАЛИ

методологічного міждисциплінарного
інтернет-семінару

(м. Полтава, 3 грудня 2020 року)



Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ» (ПУЕТ)

ДОЗВІЛЛЯ ТА ТУРИЗМ у постнекласичній перспективі

МАТЕРІАЛИ
методологічного міждисциплінарного
інтернет-семінару

(м. Полтава, 3 грудня 2020 року)

Полтава
ПУЕТ
2021

УДК 379.8+338.48]:330.341]](062)
Д62

Розповсюдження та тиражування без офіційного дозволу Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» заборонено

Редакційна колегія:

ГОЛОВА:

Г. П. Скляр, д. е. н., професор, завідувач кафедри туристичного та готельного бізнесу Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

СПІВГОЛОВИ:

В. О. Животенко, к. е. н., доцент, доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»;

М. М. Логвин, к. геогр. н., доцент, доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

СЕКРЕТАР:

О. О. Тараненко, к. е. н., доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Д62 **Дозвілля та туризм у постнекласичній перспективі : матеріали методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару** (м. Полтава, 3 грудня 2020 року). – Полтава : ПУЕТ, 2021. – 109 с. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Текст укр., рос. мовами.

ISBN 978-966-184-398-0

Семінар проведено в межах науково-дослідної роботи «Проблеми функціонування та розвитку сфери туризму в умовах модернізації економіки» (держ. реєстр. номер 0117U004715). Опубліковані наукові дослідження авторів спрямовано на з'ясування сучасного стану та перспектив подальшого розвитку людиномірних наукових досліджень туризму на основі постнекласичної парадигми.

УДК 379.8+338.48]:330.341]](062)

*Матеріали друкуються в авторській редакції мовами оригіналів.
За виклад, зміст і достовірність матеріалів відповідають автори.*

ISBN 978-966-184-398-0

© Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і
торгівлі», 2021

РОЗДІЛ I **ДОПОВІДІ І СПІВДОПОВІДІ** **УЧАСНИКІВ СЕМІНАРУ**

Л. Д. Божко, д. культ., доцент
Харківська державна
академія культури, м. Харків
bozhkolubov04@gmail.com

КРЕАТИВНИЙ ТУРИЗМ: ПОСТНЕКЛАСИЧНА ВАРИАЦІЯ КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ

Історія поняття «культурний туризм» («culturaltourism») починається з 1982 року, коли воно вперше з'явилось в матеріалах Всесвітньої конференції з культурної політики [1]. До цього часу, все що стосувалося знайомства з історією і культурою будь-якої держави у всіх її проявах: архітектура, живопис, музика, театр, фольклор, традиції, звичаї, стиль життя, ми називали культурно-пізнавальним або пізнавальним туризмом [2, с. 92]. Що ж сталося? Чому стали виділяти нову форму туризму – культурний туризм? Це було обумовлено змінами у відношенні до цього явища у суспільстві та змінами гуманітарної функції туризму і його глобальної місії, не в останню чергу, за рахунок інтенсифікації міжкультурної взаємодії і діалогу. За новою місією культурний туризм повинен стати інструментом миру, розвитку, зближення народів, виховувати повагу, толерантність та взаєморозуміння на основі цінностей туризму. З позицій формування і розповсюдження культурних текстів, саме культурному туризму відводилася роль нескінченного джерела культурних цінностей.

В той же час в суспільстві продовжувалося зниження глибини освоєння культурної спадщини, формувалася поверховість, кліповість, інтерпасивність, егоїзм і презентизм сприйняття масового глядача, на якого тиснуть споживчі стандарти масової культури, інноваційність та інформаційна перевантаженість постіндустріальної епохи. Це обумовлювало подальший пошук нових форм соціально-культурних практик, які б дозволяли перевести мультикультурну взаємодію, що формувалася, в площину культурно-гуманітарного діалогу, зокрема, актуалізували культурну спадщину на рівні особистості.

На початку ХХІ століття, як форма культурного туризму, на була поширення концепція креативного туризму [6–10]. За одним з визначень, це туризм, що пропонує відвідувачам мож-

ливість розвивати свій творчий потенціал за допомогою активної участі на курсах та навчанні, характерних для місця відпочинку, де вони проводяться [7, с. 18].

Креативний туризм став новим трендом у світовому туризмі, перш за все тому, що креативні програми змінюють погляди людей на навколошній світ, долучають мандрівників до мистецтва, закликають кожного відкрити та реалізувати особистий творчий потенціал. Усілякі майстер-класи, зустрічі з майстрами, відвідування виробництв і так далі. Такі екскурсії дуже популярні в Європі. В Україні це поки що не дуже розвинено. Про важливість розвитку цього напряму туризму свідчить Указ «Про заходи щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій і туризму» підписаний президентом В. Зеленським [3].

Наша мета – з'ясувати віхи розвитку креативного туризму як постнекласичної варіації культурного туризму.

Ранні концепції креативного туризму ґрутувалися на досвіді вивчення традиційних галузей культури і творчості. Пізніші моделі були засновані на інтеграції туризму і креативних індустрій в цілому, із залученням не тільки споживачів, але також виробників, політиків і інститутів знань [5].

Як визнають більшість західних вчених, визначення креативного туризму має кілька значень: розвиток творчого потенціалу туристів; активне залучення туриста; особистий досвід обраного напрямку і спільна творчість як процес виробництва продуктів, послуг і вражень. Останнім часом визначення креативного туризму стало ярликом для таких понять, як економічна, культурна, соціальна і екологічна стійкість, повільний туризм і підвищення цінності місцевої громади, особистісний розвиток туриста тощо.

Креативний туризм з точки зору академічного уявлення про туризм, самодостатній продукт, який, в залежності від поставлених завдань, легко змінює формат і тематику, залишаючись креативним по своїй суті і цілепокладанню. Програми креативного туризму можуть наповнювати маршрути турів, подієві заходи, екскурсії та дозвіллєвий час мандрівників. Вони комфортно поєднують в собі як романтично-ностальгічні настрої, так і мрії про наше майбутнє.

Зазначимо, що перші визначення креативного туризму акцентують на розширенні практичного досвіду. Згідно визначення

Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), креативний туризм – це подорож, спрямована на отримання зацікавленого і автентичного досвіду, зі спільним навчанням в царині мистецтва, спадщини або особливого характеру простору, і вона забезпечує зв'язок з тими, хто проживає в цьому місці і створює цю живу культуру [12]. Наразі, у цьому типі туризму, турист виступає в якості співавтора свого туристичного досвіду, який є справжнім і дозволяє туристу вчитися. Тож визначення ЮНЕСКО підсилює потенціал креативного туризму як моделі територіального розвитку на міжнародному рівні. Дюбрей [4] підкреслює зв'язок креативного туризму з місцевими громадами, Вірджинія поділяє думку Раймонда про участь і неформальному спілкуванні між туристами і місцевими громадами [13]. Таким чином, простежується як розвиток досвіду в контексті креативного туризму перетворюється з досвіду більш-менш активної участі, в «практичний» досвід. На думку Сміта, визначення креативного туризму еволюціонувало від базового досвіду до досвіду, заснованого на так званих культурних і креативних індустріях [11].

Річардс виокремив зміни, що лежать в основі використання культурних ресурсів для створення привабливих культурних і креативних туристичних продуктів. При цьому він вказує, що планування туристичного напрямку, в основному, ґрунтуються на фізичних пам'ятках, таких як історична спадщина, пейзажі, пам'ятки, музей, пляжі тощо.

В креативному туризмі перспективи використання культурних ресурсів більш ширші. Важливо вказати на контексти творчості в туризмі: на діяльність впливають елементи минулого, теперішнього і майбутнього; культурний контекст являє собою творчий процес; віддається перевага споживанню досвіду і спільної творчості; орієнтація на навчання призводить до активного розвитку навичок; втручання реалізує творчий потенціал туриста. Туристи, прихильники культурних та творчих практик, задіюють свої творчі навички для розвитку нових взаємовідносин з повсякденним життям місця призначення.

Креативний туризм вважається альтернативою масовому туризму і є прикладом так званого «посттуризму». Більшість сучасних дослідників туризму погоджуються з думкою, що посттурист – це тип постсучасного туриста, який задовольняється імітацією і симуляцією реальності, артефактами постановочної і

сконструйованої автентичності, який усвідомлює, що це лише гра, в яку слід грати. Це мандрівник, який насолоджується ігровим і естетичним досвідом в процесі гедоністичного споживання знаків, символів і образів культури. Підґрунтям посттуристського споживання є не сам продукт, а відчуття і враження в процесі його споживання, але головне – це досвід і спогади про пережите під час подорожі. Тобто реальність буття в культурі Постмодернізму замінюється на потребу в екзистенційному досвіді, рефлексії та переживанні.

Оскільки креативні туристи хочуть справжнього, то й пропозиції туризму змінюються для того, щоб надати туристам персоналізовані продукти, послуги та враження. Тут ми можемо погодитися зі Смітом, який вважає, що у той час як культурний туризм традиційно розглядався як досить пасивна форма споживання, коли туристи насолоджувалися об'єктами спадщини або художніми уявленнями, креативний туризм – це більш інтерактивні форми діяльності, які тісно пов'язані або з місцем і його людьми, або з деякими, більш технологічно розвиненими галузями [11, с. 189].

Таким чином, підводячи підсумок, зазначимо, що креативний туризм є постмодерною формою культурного туризму і є ознакою зміни парадигми у розвитку туризму. Цьому зрушенню парадигми сприяли декілька причин: масове поширення культурного туризму і одноманітність туристичного досвіду; серййоне відтворення культурних продуктів, туристичних напрямків на тлі ефектів глобалізації і стандартизації продуктів в туристичному секторі; необхідність спеціалізованого споживання і нових туристичних сегментів; підвищення рівня обізнаності споживачів, оскільки вони беруть участь як в процесах виробництва, так і в споживанні; їх бажання взаємодіяти з місцевими громадами і жити як місцеві жителі.

Подальше вивчення теоретичного доробку та практичного досвіду креативного туризму, накопиченого західними вченими і країнами, сприятиме більш прискореній інтеграції подібної практики в український соціокультурний простір.

Інформаційні джерела: 1. Декларація Мексико щодо політики у сфері культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_730#Text. 2. Многоязичний словарє термінов. Монако-Москва, 1980. 3. Про заходи щодо підтримки сфері культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій і туризму [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://ua.112.ua/polityka/zelenskiy-pidpysav-ukaz-pro-rozvytok-turizmu-i-kultury-v-ukraini-547035.html>. 4. DuBru, N. (2009). Creative Tourism: A lookatits origins, its definitions, and thecreative tourism movement. In R. Wurzburguer, T. Aageson, A. Pattakos, & S. Pratt (Eds.), A global conversation. How to provide unique creative experiences for travelers worldwide. P. 229–237. 5. OECD. (2014). Tourism and the Creative Economy. OECD Studieson Tourism. <http://doi.org/10.1787/9789264207875-en>. 6. Raymond, C. (2007) Creative Tourism New Zealand: The practical challenges of developing creative tourism / Tourism, Creativity and Development / eds. G. Richards, J. Wilson. London : Routledge. P. 145–157. 7. Richards, G. (2000) Creative Tourism / G. Richards, C. Raymond. ATLAS News. № 23. P. 16–20. 8. Richards, G. (2007) Cultural Tourism: Global and local perspectives. New York : Haworth Press. 9. Richards, G. (2006) Developing Creativity in Tourist Experiences: A Solution to the Serial Reproduction of Culture? / G. Richards, J. Wilson. Tourism Management. № 27. P. 1209–1223. 10. Richards, G. (2007) Tourism, Creativity and Development / G. Richards, J. Wilson. London : Routledge. 11. Smith, M. (2016). Issuesin Cultural Tourism Studies. NewYork: Routledge. 12. UNESCO. (2006). Discussion Report of the Planning Meeting for 2008 International Conference on Creative Tourism. 13. Virginija, J. (2016). Interaction between Cultural / Creative Tourism and Tourism / Cultural Heritage Industries. In L. Butowski (Ed.), Tourism – From Empirical Research Towards Practical Application. P. 137–157. <http://doi.org/10.5772/61385>.

А. П. Голод, д. е. н., доцент

Ю. Б. Феленчак, к. е. н., доцент

*Львівський державний університет фізичної культури
імені Івана Боберського, м. Львів*
aholod2012@gmail.com

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА ТУРИЗМУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ЗАГРОЗ

У сучасних умовах особливого значення і змісту набуває модернізація туристичних систем з позицій гарантування їх безпеки, одним із ключових принципів якої є соціальна орієнтованість. Модернізаційні процеси неодмінно мають бути спрямованими на оптимізацію соціальних взаємодій у двох напрямах. По-перше, важливим є гарантування безпечності регіонального (локального) середовища здійснення туристичної діяльності загалом і окремих його інститутів для туристів. По-друге, критично необхідно, особливо в умовах пріоритетності туристичного розвитку, є мінімізація деструктивного впливу туристичних потоків на місцеві спільноти, а також на розвиток інших галузей сфери обслуговування. Реалізація окреслених напрямів можлива за умови гарантування соціальної безпеки туризму.

Українські вчені В. Скуратівський та О. Линдюк розглядають соціальну безпеку як «стан життєдіяльності людини та суспільства, що характеризується сформованою, сталою соціальною системою забезпечення соціальних умов діяльності особистості, її соціальної захищеності, стійкості до впливу чинників, які підвищують соціальний ризик» [4, с. 196]. За іншим визначенням, соціальна безпека – це «безпека людини, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз» [3]. Як бачимо, у вітчизняній науці поширений, загалом, широкий підхід до розуміння соціальної безпеки, що охоплює різні аспекти функціонування соціальної сфери держави та її регіонів.

Водночас у зарубіжній науці соціальну безпеку переважно трактують значно вужче – як систему соціального захисту населення, концентруючи увагу на пенсійному забезпеченні та державній соціальній допомозі [5]. Як свідчить проведений аналіз дискурсу сучасної зарубіжної науки, у рамках наявних підходів до тлумачення терміну «соціальна безпека» розглядати безпеку туризму не видається можливим. Водночас, у низці англомовних праць використовується термін «громадська безпека (publicsecurity)», що трактується як функція органів влади щодо гарантування захисту громадян, організацій та установ від загроз їхньому благополуччю та забезпечення прогресивного розвитку громад [7]. Саме цей термін, на нашу думку, найповніше розкриває суть соціальної безпеки туристів у місці їх тимчасового перебування.

Варто зауважити, що питання громадської безпеки туристів також були в центрі уваги окремих зарубіжних вчених. Г. Міхалко, зокрема, на основі власних емпіричних досліджень доводить наявність суттєвого прямого взаємозв'язку між рівнем злочинності та інтенсивністю туристичних потоків на прикладі Угорщини [6].

Отже, базуючись на підходах до трактування соціальної безпеки у вітчизняній економічній науці, сучасних тенденціях зарубіжних досліджень, а також попередніх авторських розробках [2], пропонуємо розглядати соціальну безпеку туризму як стан функціонування туристичної системи, що характеризується захищеністю усіх її підсистем від зовнішніх та внутрішніх загроз соціального характеру, а також здатністю адекватно реа-

гувати на виклики і забезпечувати формування модернізаційного потенціалу розвитку туризму в умовах соціалізації економіки.

З урахуванням наявних наукових підходів та поданого вище визначення соціальної безпеки туризму, пропонуємо у її структурі виділяти культурну, демографічну та громадську безпеку (табл. 1). Кожен із цих видів соціальної безпеки туризму характеризується різними формами прояву для окремих складових безпеки туризму (безпеки туристів, туристичних підприємств та дестинацій).

До культурної безпеки туризму відносимо захищеність туристичної системи від загроз, що пов'язані із міжкультурною взаємодією, яка виникає у процесі туристичної діяльності. З одного боку, така взаємодія відбувається на рівні туристів та місцевого населення дестинацій, з іншого боку – також і туристичні підприємства у своїй діяльності стикаються із певним ступенем сприйняття (неприйняття) із точки зору панівних соціально-культурних цінностей у місці їх розташування.

Отже, гарантування культурної безпеки туризму пов'язане із вирішенням сукупності проблем щодо соціальної адаптації туристів, туристичної акультурації населення дестинацій, характеру сприйняття туристичної діяльності суспільством. Слід зауважити, що під туристичною акультурацією ми розуміємо культурну асиміляцію місцевого населення, зумовлену перенесенням у соціокультурну систему дестинації нових моделей поведінки та культурних цінностей, за посередництвом туристичних потоків, головно міжнародних.

Таблиця 1 – Структура соціальної безпеки туризму

Види соціальної безпеки туризму	Складові безпеки туризму		
	безпека туристів	безпека туристичних підприємств	безпека туристичних дестинацій
1	2	3	4
Культурна безпека	Соціальна адаптація туриста	Сприйняття туристичної діяльності населенням дестинації	Туристична акультурація

Продовж. табл. 1

1	2	3	4
Демографічна безпека	Демографічна структура споживчого ринку	Демографічні особливості персоналу туристичних підприємств	Особливості відтворення та структури населення дестинацій
Громадська безпека	Безпека життя, здоров'я та майна туристів від посягань третіх осіб	Безпека працівників та майна туристичних підприємств від посягань туристів або інших осіб	Безпека дестинацій та їхнього населення від загроз соціального характеру, що зумовлені тимчасовим перебуванням туристів на їх території

Складено за [1].

Сутність демографічної безпеки туризму, на наш погляд, полягає у захищеності туристичної системи від загроз демосоціального походження. Найбільш вагомими, очевидно, є загрози розвитку туризму пов'язані із деформаціями вікової та соціальної структури населення. Для прикладу, відомо, що найбільш активною щодо участі у туристичних подорожах є працююча молодь, а з іншого боку – велика частка молоді, що належить до категорії безробітних, зумовлює зростання ризиків гарантування безпеки як туристів, так і туристичної діяльності загалом. Для якісного формування персоналу туристичних підприємств важливою є наявність та постійне оновлення трудових ресурсів відповідної (туристичної) кваліфікації. Отже, основними складовими демографічної безпеки туризму є структура населення (як споживачів туристичних послуг, так і трудових ресурсів для підприємств сфери туризму), а також особливості його відтворення.

Громадська безпека є найважомішою та найбільш очевидною складовою соціальної безпеки туризму. Адже у чужорідному для себе соціально-культурному середовищі туристи зазнають не лише психологічного дискомфорту та «культурного шоку», але й можуть стикатися з різними злочинними посяганнями на

їхнє життя, здоров'я та майно. Прискіплива увага саме до громадської безпеки туристів зумовлена також слабкою захищенностю цієї категорії осіб у місці тимчасового перебування, часто їх недостатнім ознайомленням із місцевими звичаями, традиціями, побутовими та комунікативними особливостями спільнот дестинації. З іншого боку, перебування туристів на території певної дестинації також може зумовлювати виникнення певних загроз соціального характеру для місцевого населення. Йдеться не лише про туристичну акультурацію, а й про окремі аспекти «кrimінального туризму», будь-які форми асоціальної поведінки, що насаджуються туристами у спільнотах дестинації. Від загроз громадської безпеки потерпають також працівники та майно туристичних підприємств, причому джерелом таких загроз можуть бути як туристи, так і інші категорії громадян.

Особливості гарантування різних видів соціальної безпеки туризму характеризують актуальні тенденції функціонування соціальної підсистеми туристичних систем, для аналізу яких з гуманістичних позицій може бути застосований поведінковий підхід, що трактує активність туриста у межах дестинації як його туристичну поведінку.

У процесі туристичної поведінки особа чи група осіб реалізовує свої потреби крізь призму поведінкового середовища, яке сформоване насамперед не шляхом об'єктивного пізнання особливостей реального середовища, а за посередництвом інформаційних чинників.

Інформаційне середовище, по-перше, має суб'єктивний характер, адже залежить від специфіки інформаційних джерел, з якими контактує особа, а по-друге, здійснює передачу інформації за посередництвом певних фільтрів, пов'язаних як із ефектами брендингу та PR-кампаній, так і з індивідуальними особливостями сприйняття інформації. Саме тому вплив інформаційного середовища на формування туристичної поведінки теж не є однозначним.

З огляду на велику кількість умовностей, поведінковий підхід, хоча і може бути використаний для моделювання взаємодії населення дестинації або ж туристів із внутрішніми властивостями регіональної туристичної системи, все ж недостатньо піддається соціально-економічній оцінці та аналізу.

Варто також відзначити суттєву роль просторових аспектів соціалізації туризму. По-перше, туристичні послуги надаються

поза місцем постійного проживання індивіда, а, по-друге, саме просторова концентрація туристичних ресурсів та об'єктів у межах певної дестинації і зумовлює її туристичну привабливість.

У більшості випадків доводиться відзначати певну відносність туристичного простору у такому розумінні. Адже для туризму часто важливе значення має лише кінцевий пункт подорожі (власне туристичний маршрут), а от переміщення від місця постійного проживання і до точки початку туру – має другорядний характер та сприймається як необхідність. Відтак, розглядаючи переміщення туристів із місця постійного проживання у дестинацію, можемо говорити про «ущільнення» туристичного простору між цими двома локаціями та навпаки – його «розширення» у місці тимчасового перебування.

Такий ефект «розширення» простору, безумовно, є тим фактором, що активізує економічну складову функціонування туристичних дестинацій, адже дозволяє наситити їх досить значною кількістю суб'єктів економічної діяльності із великим асортиментом товарів і послуг, які у місці постійного проживання туриста розглядалися б як надмірні та несуттєві. Ефект «розширення» туристичного простору дестинації дозволяє також модифіковати цінову політику підприємств, що надають послуги туристам у напрямку до підвищення цін. Таким чином туристи, які намагаються суттєво зекономити на вартості туру у процесі його замовлення, вже у місці тимчасового перебування схильні витрачати досить значні кошти, не розглядаючи такі витрати як надмірні.

Концепція гарантування соціальної безпеки туризму, безумовно, також має враховувати ефект «розширення» туристичного простору. Адже після приїзду туристів на територію дестинації їхнє сприйняття загроз особистій безпеці часто є неадекватним і формується з одного боку через стереотипи та моделі поведінки нав'язані у місці постійного проживання, що інколи зумовлює перебільшення рівня загроз безпеці під час подорожі, а з іншого – через той же ефект «розширення» простору, який створює уявлення про низьку значущість і концентрацію наявних загроз та їх недооцінку.

Отже, соціальна безпека туристів, туристичних підприємств та дестинацій є вагомим фактором модернізації туристичної сфери як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні. У

контексті активізації глобалізаційних процесів соціальні загрози розвитку туризму набувають транскордонного значення і поширяються часто за посередництвом інформаційних каналів. У той час як для одних регіонів суттєвою проблемою є туристична акультурація населення дестинацій, для інших – суспільне неприйняття туризму, особливо міжнародного, становить вагому загрозу функціонуванню туристичного бізнесу.

Одним із механізмів гарантування соціальної безпеки туризму може бути формування і реалізація відповідної соціальної доктрини. Розроблення і впровадження ефективної соціальної доктрини туризму може знівелювати регіональні диспропорції економічного та соціального розвитку та сприяти становленню туризму як потужної альтернативної економічної галузі, що володіє практично невичерпними ресурсами для свого розвитку.

Інформаційні джерела: 1. Голод А. П. Безпека регіональних туристичних систем: теорія, методологія та проблеми гарантування : монографія / А. П. Голод. – Львів : ЛДУФК, 2017. – 350 с. 2. Голод А. П. Безпека туризму як об'єкт регіональних економічних досліджень / А. П. Голод // Інноваційна економіка. – 2014. – № 4 (53). – С. 190–194. 3. Маркіна І. А. Управління безпекою туристичного бізнесу / І. А. Маркіна // Экономика Крыма. – 2012. – № 1 (38). – С. 174–176. 4. Скуратівський В. А. Соціальна безпека українського суспільства та шляхи її забезпечення / В. А. Скуратівський, О. А. Линдюк // Вісник НАДУ. – 2011. – № 3. – С. 194–204. 5. Bohn H. Social Security and Demographic Uncertainty: The Risk Sharing Properties of Alternativ ePolicies [Електронний ресурс] / H. Bohn // NBER Working Paper Series. 1999. – Режим доступу: <http://www.nber.org/papers/w7030.pdf> (date of access: 20.11.2020). 6. Michalko G. Tourism Eclipsed by Crime: the Vulnerability of Foreign Tourists in Hungary / G. Michalko // Safety and Security in Tourism: Relationships, Management, and Marketing. – Routledge, 2012. – P. 159–172. 7. The Human Right to Freedom of Religion [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dip.mish.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2011/11/freedom-of-religion-study-guide.pdf> (date of access: 20.11.2020).

I. В. Козюра, д. держ. упр.

*Вищий наявчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава
ivko@ukr.net*

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА: ВИТОКИ ВЕЛИКОЇ ПОДОРОЖІ

Курними шляхами виснаженої й поневоленої «неньки України», перетвореної царськими посіпаками в другій половині XVIII ст. з самобутньої козацької республіки на величезне потьомкінське село, на яке насуvalася глуха ніч кріposництва,

невтомно йшов до простих людей, «занедбавши храми» і обминаючи казенні «стовпи неотесані», наш земляк Григорій Сковорода.

І завжди його супутниками в мандрах були спогади дитинства, пам'ять про отчий край. Вони жили в його вірshaх, піснях, філософських трактатах, притчах, діалогах і листах. Не випадково в одному з останніх своїх листів зі слобідського села Пан-Іванівки, де оселився Сковорода у свого друга А. І. Ковалевського, він у 1794 р. писав: «Земелька его есть нагорняя. Лесами, садами, холмами, источниками распещренна. На таком месте я родился возле Лубен».

Як же розпочинався його великий життєвий шлях, пов'язаний з нашим краєм?

Наприкінці 1722 року під солом'яною стріхою хатини малоzemельного козака Сави Сковороди, на околиці Чорнух, сотенно-го містечка Лубенського полку, в тривожний, передгрозовий, переломний для України час народився хлопчик, наречений Григорієм. Не дарувала йому доля «палаців, замків і хором», обширних «грунтів» і «красних одеж» (про що свідчить хоча б той факт, що в ревізькій книзі Чорнух 29 серпня 1734 р. навіть серед найбідніших козаків його батько був зневажливо названий «Савкою Сковородою»). Але дарувала вона йому шире серце, гострий розум та живий невгласимий інтерес до долі свого багатостражданого народу («А мой жребий столяками, но бог мудрости дал часть»).

Годинами, затамувавши подих, міг слухати хлопчак про ще зовсім свіжі в пам'яті його односельців події героїчної оборони Чорнух від шведського загону Томаса Функе. Тоді, 1708 р., всі жителі сотенного містечка, включаючи жінок і підлітків, відчайдушно боронилися від ворога на церковному дворі, огороженному високим валом. Загарбники нещадно розправилися з козаками та міщенцями. Понад півтори тисячі чоловік було порубано. А тих, хто замкнувся в церкві і відмовився відчинити двері, Функе наказав спалити разом із церквою.

Пам'ятали його односельці й про криваві царські уроки Батурина (де, після переходу Мазепи на бік Карла XII, за наказом Петра I Меншиковим «все населення поголовно, не виключаючи жінок і дітей, було вирізане, а місто зруйноване і спалено») і Лебедине, «де багато старшин і козаків, запідозрених у прихильності до Мазепи, вишукували по хатах і піддавали на

різні тортури, примушували до того, що люди самі визнавали себе винними, а потім уже їх карали смертно». Схвильовано обговорювали його односельці й трагічну долю замордованого Петром I у казематах Петропавлівської фортеці відважного гетьмана Павла Полуботка, і таємницю начебто переданої ним до Лондонського банку козацької казни.

А від кобзарів і лірників, які часто відпочивали під розлогими яблунями на порослому споришем подвір'ї його батьків, що «чесністю, правдивістю і гостинністю до прочан, миролюбним сусідством відзначалися у своєму колі», не раз чув малий Григорій і про солоницьку трагедію та нескореного Северина Наливайка, і про батька «вольності», «героя Богдана», і про «діяння» лубенських полковників кінця XVII – початку XVIII ст., кожен із яких був особистістю непересічною і, безперечно, певною мірою послужив, з часом, прообразом «антигероїв» знаменитої пісні Сковороди «Всякому городу нрав і права».

Хіба ж могли залишитися поза увагою мандрівних лубенських кобзарів Леонтій Свічка, який, одержавши полковий уряд за солідний хабар Мазепі, першим серед старшини розпочав захоплення громадських земель і незабаром перетворився на великого землевласника, чи його наступник Андрій Маркович, «непрестанно стягивающий грунта», що не визнавав навіть гетьманської влади, на якого жорстоко затиснута ним старшина направила до Москви красномовну скаргу: «С тех пор как открыт был Лубенский полк, на чин полковничий выбирались вольными голосами люди достойные из своих полчан и никогда не бывало от них народа отягощения. А когда потворством гетьмана Скоропадского произведен в чин Лубенского полковничества чужой человек, шурин гетьмана Андрей Маркович, тогда не только нынешних времен никем не слыханные, но и во времена владычества поляков и за жидовского тогдашнего арендаторства едва ли творились таковые тягости, налоги и обиды, какие чинились от него, Марковича, в полку всему народу, который от него обнищал и разорен, а Маркович за недолгое время обогатился».

Світ не готовав малому Григорію Сковороді встеленого трояндами шляху. Уже з дитинства йому довелося розраховувати лише на власні сили, на власний розум і всього добиватися самотужки. «По седьмому году от рождения» він «приметен был охотою к наукам и твердостью духа», «дарованием к музыке». І,

звичайно ж, початкова освіта, здобута в сільській школі у місцевого дячка, не могла його задовольнити.

У 1734 р. 12-річний хлопчак покидає Лубенщину і стає студентом Києво-Могилянської Академії. Долаючи вражаючу злидність бурсацького побуту, Григорій навчався «ревностно» і «беспорочно», був у науках «скоропостижен» і «преизряден». У стінах академії знаходить він «мою єдину втіху і мій скарб» – справжню дружбу, яку все своє життя Сковорода «цінував більш, ніж піраміди, мавзолеї та інші царські пам'ятники». Тут він розпочинає свій шлях пошуку «прекрасної іпостасі істини». Талановитий юнак «скоро превзошел сверстників своїх успіхами и похвалами» і в 1741 р., згідно з царським указом, був узятий до придворної хорової капели цариці Єлизавети. Та Петербург не зміг полонити його своєю холодною красою людської метушні в гранітних лабіринтах вулиць. Ненависть і огиду викликали в нього побачені на власні очі безтурботність життя і розбещеність «вищого світу», який він влучно охрестив «кублом обманів і злочинів». З часом усе бачене й пережите акумулювалося в картинах петербурзького сну жаху, в якому «злотожаждні», сластолюбні та лицемірні можновладці стають п'явками людськими, ненажерливими рабами плоті і, перевершуючи один одного в розпусті й користолюбстві, пожирають людей». Світ царедворців і їхніх лакуз прагнув захопити талановитого юнака в золоті стіни, перетворити його на манкурта. Але він не спокусився можливістю розміняти свій талант на дзвінкі золоті монети і навіть отримати дворянський титул і кілька сот кріпаків. Григорія кликала до себе мати-Україна, і він не приховував свого ставлення до золота і багатства: «Про мене, хай інші дбають про золото, про почесті, про Сарданапалові бенкети, про низькі наслоди, нехай шукають вони слави, ласки вельмож; хай одержують вони ці, як вони думають, скарби, – я ім не заздрю, аби я мав духовні багатства і хліб духовний».

Не приховував Сковорода і свого ставлення до самодержців: «Я не високо шаную і не поважаю не лише таких царів, яким був Ірод, але навіть і хороших царів». То ж і не дивно, що в серпні 1744 р., коли Єлизавета із своєю капелою приїхала до Києва, Сковорода не захотів повернутися до Петербургу, дістав звільнення з придворного хору і почав «паки учиться в академії». Пізніше в листі до М. Ковалинського він писав: «Хай також живе в твоїй душі і такий вислів Плінія: «Втрачений час той, який ти не використав на навчання».

Тепер уже інший світ – світ духовний спробував полонити юнака. Але він уже шукав власного, не церковного бога, боголюдину, а не надприродну істоту Він уже обрав свій життєвий шлях – шлях «ловця птаха істини». І, не бажаючи «умножать собою столботворення церковного», Сковорода йде на хитрість: прикинувшись безрозсудним, змінив голос, став зайкатися. Це допомогло йому залишити академію, «щоб жити в істині і побудувати власне життя на засадах, осяжних правдою істини».

У 1745 р. Сковорода використовує чи не єдиний дарований йому долею шанс ознайомитися з найпередовішими досягненнями європейської філософської думки, побувавши за кордоном. У той час навчання за кордоном було великою рідкістю і справою надзвичайно дорогою. Академія послати за кордон не могла, не мала для цього грошей. А коштів навіть багатих батьків часто не вистачало. Сковороді ж, як людині «известной знанием музыки, голосом, желанием быть в чужих краях, разумением некоторых языков», пощасливилося у складі російської місії, очолюваної генералом Ф. Вишневським, «поехать из Венгрии в Вену, Офен, Презбург и прочие места, где, любопытствуя по охоте своей, старался знакомиться с людьми, ученостью и знаниями отлично славными тогда» і одержати «новые познания, каковых не имел и не мог иметь в своем отечестве».

Та знову кликала його до себе рідна земля. Через 5 років мандрів повертається він з-за кордону, «сповнений вченості, знань, але з порожньою кишенею, маючи потребу у всьому найнеобхіднішому», на тодішню Лубенщину. Непривітно зустріли його Чорнухи. На цей час населення сотенного містечка налічувало вже понад 700 чоловік, тут було 145 дворів, але не було вже серед них батьківського двору, померлих Пелагеї і Сави Сковородів. За жалуваною грамотою царського уряду, всі землі навколо Чорнух, разом із посполитими, стали володінням грузинських князів Асихмованових. Чимало селянських земель захопив чорнухинський сотник С. Максимович. Жителям душкуляли безперервні постої царського війська, «так що господарям уже й місця не залишається і позбавляються вони промислів і ремесла».

То ж і намагалися одні «бедные и нищетные» хоч як-небудь звести кінці з кінцями. Інші вже мовчки брели отарою без пастури на панщину. Треті ж прагнули втопити своє горе в сивусі... Як твердить історичний документ: «Полковник лубенський Ку-

лябка доніс ясновельможності, що багато козаків його полку, не маючи власного свого потрібного хліба, закуповують його на торгах дорогою ціною і вино курять не для користі власної, але ради одного пияцтва, і ліси свої вирубкою для винокурення спустрошуєтъ так, що і для опалення в хатах ледве що залишається. Та й козаки, які винокурень власних не мають, в інших беруть вино відрами і барилами, вишинковують до занепаду і пияцтвом країну виснажують».

Не маючи «ні кола, ні двора», ні надії на кращу долю, попрощався тоді Григорій Сковорода з батьківськими могилами і назавжди залишив Лубенщину. Ішов 1750 рік, і попереду в нього були ще чотири десятиліття подвижницького життя, країні літературній філософські твори, тисячі верст степових шляхів України, якими крокуватиме він до людей, крокуватиме у безсмертя...чистому вигляді».

Інформаційні джерела: 1. Багалій Д. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода / Д. Багалій. – Харків : Держвидав України, 1926. – 397 с. 2. Булда М. Мудрець з Чорнухинського краю / М. Булда. – Київ : Кобза-Інтернешнл, 1992. – 44 с. 3. Козюра І. Історія крізь долі (Абетка славетних краян): [історичні нариси] / І. Козюра, В. Козюра. – Полтава : ТОВ «ACMI», 2016. – 271 с.

P. A. Лизакова, к. э. н., доцент
Учреждение образования «Барановичский государственный
университет», Беларусь, г. Барановичи
Rozalisa.gomel@yandex.by

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

В октябре 2020 года была утверждена Национальная стратегия развития туризма в Республике Беларусь до 2035 года (далее – стратегия развития). В данном документе определено в качестве основной цели: «максимальная реализация туристического потенциала Республики Беларусь на внутреннем и внешних рынках на основе целенаправленных и согласованных действий государственных органов, предпринимательского сообщества и граждан» [1].

Следует отметить, что до пандемии прослеживалась положительная динамика развития отрасли. Например, экспорт туристических услуг в 2019 году составил \$ 265,4 млн, темп роста по сравнению с 2018 годом – 115,1 %. В 2019 г. страну посетило

почти 5 млн иностранцев. Прослеживалась и положительная тенденция по диверсификации рынков. Так, в 2019 году удельный вес экспорта туристических услуг в страны вне СНГ в общем объеме составил 37,1 %. На сегодняшний день по оценке ЮНВТО туристический поток в первой половине 2020 г. сократился на 65 % [2]. За первую половину 2020 г. г. Минск посетили 200 тыс. туристов, и это в три раза меньше, чем за аналогичный период 2019 г. Таким образом, Беларусь не исключение в мировом тренде туристского потока.

При разработке стратегии развития были учтены сложности развития отрасли туризма в современных условиях. Исходя из планов на ближайшие 15 лет, одной из главных задач предполагается усиление роли национальной туристической индустрии на мировом рынке туризма и увеличение доли Республики Беларусь в мировых туристических доходах с 0,04 % в 2016 году до 0,1 % в 2035 году [1]. Предполагается также, что Беларусь повысит свою конкурентоспособность на мировом рынке туризма и войдет в число 50 стран с наиболее высоким показателем индекса конкурентоспособности в сфере путешествий и туризма (Travel&Tourism Competitiveness Index). Эти показатели будут достигнуты за счет появления новых специальных туристско-рекреационных парков, как, например, существующий Августовский канал, имеющих преференциальных режим ведения бизнеса. В данной отрасли предполагается действенная система льгот и привилегий, улучшится система управления данной отраслью и т. д. Все это произойдет, если решится ряд задач. Например, вырастет экспорт туруслуг на четверть, до одного миллиарда долларов. Причем доходы от одного иностранца увеличатся примерно до 300 долларов [3].

В целом в стратегии развития были определены проблемы, существующие в белорусском тризме:

- низкие темпы развития внутреннего туризма, доминирование выездного международного туризма над внутренним;
- отсутствие эффективной управляемской вертикали в сфере туризма;
- дефицит квалифицированных кадров, соответствующих требованиям рынка труда;
- недостаточное финансирование отрасли;
- недостаточная представленность туристического потенциала Республики Беларусь в интернет-пространстве;

- недостаточный уровень развития туристической инфраструктуры (отсутствие необходимого количества мест проживания и объектов питания, торговли, транспортной инфраструктуры);
- отсутствие возможности транзитного отдыха, фрагментация, множественность безвизовых режимов;
- низкая инвестиционная привлекательность сферы туризма;
- пандемия COVID-19 в 2020 году и закрытие границ большинства стран [1].

В нашем случае обратим внимание на такую проблему, как «низкие темпы развития внутреннего туризма». В стратегии развития отмечено, что больше половины туристических организаций (757) занимались только выездным туризмом (в 2018 году – 46 процентов от их общего количества, в 2017 году – 43,6 процента). Одной из причин возникновения данной ситуации является недостаточность мер государственной поддержки внутреннего и въездного туризма. Как следствие, большинство туристических организаций ориентированы на значительно более доходный выездной туризм. В 2019 году стоимость туров, оплаченных туристами и экскурсантами по выездному туризму в 2019 году, в 9,5 раза превысила стоимость туров по въездному и внутреннему туризму. При этом от 80 до 90 процентов уплаченных средств за выездные туры ушло зарубежным контрагентам. С точки зрения автора, развитие внутреннего туризма, это обязательное условие повышения объемов экспорта по въездному туризму.

В 2019 г. (период до пандемии) среди студенческой молодежи был проведен опрос, целью которого являлось определения желания белорусской молодежи посещать историко-культурные центры Беларуси. Было опрошено 50 чел. Из 50 опрашиваемых только 6 человек (12 %) ответили, что, если бы позволял бюджет, они бы в первую очередь выбрали бы хорошую поездку в Беларуси. В Европу бы отправилось 52 % респондентов. Так же был задан вопрос: «Что Вам мешает путешествовать по Беларуси?». Ответы распределились следующим образом: отсутствие интересных предложений – 43 %, отсутствие денег 41 %; сначала посетить чужие страны, а свою – всегда успею – 10 %, отсутствие желания – 6 %. Таким образом, на отсутствие предложений указывает 43 %, но только 30 % респондентов указали

сайты, на которых они искали предложения. Следовательно, 13 % ждут, когда их позвут по интересам. Туристический объект – это, как правило, не логическая схема для человека. Это интуитивное желание, основанное на определенных эмоциях. Но эмоции на туристический объект не возникнут ниоткуда. Этот интерес надо формировать и формировать не только на конкретный объект, а на мировоззрение в целом, на интерес к своей стране. По поводу отсутствия материальных возможностей, то, к сожалению, такое присутствует. Но не следует забывать, что только 12 % из респондентов при наличии бюджета отправились бы путешествовать по Беларуси. 88 % вывезли бы деньги в другую страну.

Неразвитость внутреннего туризма объясняется и низкой покупательной способностью белорусов, недостатком бюджетных средств, отсутствием качественного размещения различного уровня сервиса, в первую очередь в районных центрах, недостаточным количеством организаций, занимающихся вопросами внутреннего туризма, как было сказано ранее и т. п. Считаем, что данные причины – это следствие сложившейся ситуации. Отношение к внутреннему туризму имеет свою специфику, которая формировалась не одно десятилетие.

С точки зрения автора, сложившуюся ситуацию по Беларуси можно объяснить рядом причин, как субъективного, так и объективного характера. На наш взгляд, одной из таких причин является отсутствие интереса у жителей Беларуси самим посещать свои исторические места или другие знакомые места на территории республики, поэтому белорусами и не создается информационное поле о значимости своих туристических объектов.

Сформируем группу историко-географических факторов, которые сдерживают развитие внутреннего туризма в Беларуси. К основным из них факторам отнесем следующие:

- Беларусь на своей территории не имеет уникальных культурно-исторических памятников мирового значения (например, египетские пирамиды, греческий акрополь) или, как минимум концентрированного расположения каких-либо исторических достопримечательностей (например, как в Ватикане, Париже, Москве). Памятники архитектуры единичны и удалены друг от друга, туристическая привлекательность многих, к сожалению, не высока;

- географический ландшафт территории Беларуси не имеет ярко выраженных уникальных отличительных черт и особенностей (например, горные вершины, каньоны, вулканы, фьорды и пр.). Природа Беларуси живописна, но в туристическом плане не уникальна, т. к. характерна для среднеевропейской полосы;
- территория, как и сам климат в Беларуси, не создает условий для формирования или естественного притяжения летнего или зимнего отдыха. Климат континентальный, что подразумевает большой разброс температур в течение года, отсутствует морское побережье, горные вершины с заснеженным покровом;
- исторически территория Беларуси никогда не позиционировалась, как место для отдыха. Не имеется ни исторических резиденций (исключение – охота в Беловежской пуще), ни традиций отдыха на территории Беларуси, ни мировых литературных сюжетов и отношений, связанных с этим.

К группе социально-культурных факторов, с нашей точки зрения, можно отнести следующие сдерживающие внутренний туризм факторы:

- еще со времен царской России у тех жителей территории Беларуси, у которых имелись свободные средства и время, формировалась традиция проведения летнего отдыха на море: в основном на Черном или Балтийском. Во времена СССР стереотипом понятия «престижный отдых» стал факт пребывания на море, который сделался чуть ли не самоцелью (о зимнем отдыхе тогда особо не помышляли), а власть имущие имели свои лыжные базы и охотничьи хозяйства;
- вся литература XIX века, а потом и XX века пронизана фактами и мотивами путешествий к морю, курортными впечатлениями и романами. Нет (или почти нет) романов, повестей или фильмов об отдыхе в белорусских санаториях, турбазах, т. к. не было такого ни социального и правительственного заказа;
- у жителей Беларуси отдых в ее пределах традиционно ассоциируется с дотационно-профсоюзной сферой, т. е. многие беларусы привыкли ездить за свою жизнь в пионерлагеря, турбазы, санатории, профилактории и дома отдыха условно бесплатно: за минимальный процент от стоимости. В связи с этим факт 100 % оплаты такого отдыха в пределах Беларуси многими представляется не престижным: ведь если ты платишь за то, что

другие умудряются получить безвозмездно, значит, ты не умеешь жить;

– отсутствует система методического возрождения у населения интереса к собственной стране. В школе, даже в разделе «География Беларуси», изучаются тектонические платформы, почвы, виды лесов, полезные ископаемые и т. д., что, несомненно, важно. Но в учебной программе нет никакой иллюстративной или видео-информации о зонах отдыха, возможностях использования рекреационных ресурсов для отдыха и туризма. В курсе «История Беларуси» изучаются все разделы Речи Посполитой, учат на память даты выхода Статутов в Великом Княжестве Литовском, но никто не знает ни об одном историческом объекте, кроме Мирского замка и Брестской Крепости, что доказывает ни один проведенный опрос. Дети историю и географию Беларуси воспринимают в основной массе, как неотъемлемую нагрузку к основному предмету. А ведь интерес к своей земле закладывается с самого детства. В итоге мы в основной своей массе не знаем, и самое печальное, что активно не стремимся узнать свою страну.

С нашей точки зрения, надо начинать с формирования системы методического возрождения у населения интереса к собственной стране, с самоидентификации жителей Беларуси с конкретной географической территорией. Изучать в школе не только и не столько исторические даты, а формировать интерес к своей реальной истории. Нужно не жалеть средств на видео-информацию. Сейчас появились интересные телепроекты. Но надо, чтобы их смотрели не только профессионалы, но и широкая публика. Уже в начальных классах на соответствующих уроках следует показывать видеосюжеты. Безусловно, это дополнительная нагрузка на преподавателя, на материальную часть учебного заведения. Такие затраты и изменения в учебных планах должны быть предусмотрены на уровне Министерства образования Беларуси. Это не должно быть желание отдельных педагогов. Это должна быть часть национальной образовательной концепции. С формирования интереса самих белорусов к своей истории, начнет активно формироваться интерес и за рубежом к нашей стране, т. к. каждый гражданин страны будет формировать мнение о Беларуси, четко зная, что она собой представляет, как страна с ее особенностями и ценностями.

Информационные источники: 1. Национальная стратегия развития туризма в Республике Беларусь до 2035 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://mst.by/uploads/files_news/strateg-1671.pdf. 2. В стратегии развития туризма в Беларуси до 2035 года учтут уроки пандемии БелТА [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.belta.by/society/view/v-strategii-razvitiya-turizma-v-belarusi->. 3. Друк М. Новый формат гостеприимства [Электронный ресурс] / М. Друк. – Режим доступа: <https://yandex.by/turbo/sb.by/s/articles/novyy-format>.

C. I. Лиман, д. і. н., професор
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, м. Харків
limans@ukr.net

ТУРИЗМ З ЧОРНИЛОМ І ПАПЕРОМ: НАУКОВІ ПОДОРОЖІ ДО ФРАНЦІЇ В ТРЕТЬІЙ ЧВЕРТІ XIX СТОЛІТТЯ ВИКЛАДАЧІВ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА

Відомо, що в сучасному світі перше місце серед країн-лідерів світової туристичної індустрії посідає Франція [9, с. 18]. Як найпопулярніша у туристів країна в світі [7, с. 98], Франція традиційно утримує ці позиції завдяки високому рівню сервісу та великій кількості пам'яток історії й культури [10, с. 288–289]. Францію щорічно відвідує близько 90 млн туристів [11], в тому числі наших співвітчизників, частина яких прибуває туди не з культурно-розважальною, а з науковою метою.

Подорожі з науково-освітньою метою здійснювали вже піддані перших відомих історії держав, а в Середні віки вони стали нормою [6, с. 31, 32, 107]. Як справедливо відзначається в українській науці, подорожі IX–XIX ст. слід вважати лише «прообразом туризму» в сучасному розумінні цього слова [19]. Лише з 1841 р. спочатку в Англії, потім в інших західних країнах виникає і розвивається комерційний туризм [6, с. 21, 181]. Проте в Російській імперії та її українських губерніях перші комерційні структури туризму створюються тільки в останній чверті XIX ст. У цих умовах однією з форм вітчизняного туризму був науковий туризм. При цьому сама дефініція «науковий туризм» в даний час набуває все більшого поширення [2, с. 23–24].

Вивчення специфіки вітчизняного наукового туризму в третьій чверті XIX століття, тобто в період Великих реформ, надзвичайно актуально як з наукової, так і з соціальної точок зору.

Масштабні реформи в сучасній Україні роблять її науковців не тільки активними учасниками цих реформ, а й заручниками відверто провальним їх напрямків. Історичний досвід минулого дозволить відповісти на питання: наскільки сприяє розвитку сучасної держави у добу реформ заохочення відповідними державними структурами наукового туризму, стимулювання заграницьких контактів, вивчення передового досвіду провідних країн.

Необхідність вивчення специфіки наукового туризму в період, що передував створенню в українських землях Російської імперії туристичних фірм, передбачає пошук відповідних критеріїв. Вивчати розвиток вітчизняного наукового туризму доцільно на прикладі академічної мобільності, представників окремих вищих навчальних закладів, наприклад, одного з провідних імператорських університетів того часу – Київського університету Св. Володимира.

У цьому університеті в різний час викладали видатні вчені – філолог М. О. Максимович, історик М. П. Драгоманов, правознавець Є. М. Трубецької. Багато вчених збагатили своєю творчістю скарбницю не однієї, а кількох наук. Наприклад, як вірно відзначав відомий український учений Г. П. Скліяр, «оригінальним внеском в економічну науку є філософія господарства С. М. Булгакова (1871–1944) – великого філософи, економіста і богослова» [17, с. 162]. Таких прикладів чимало. Але формат статті дозволить простежити туристичний шлях лише двох викладачів гуманітарних факультетів цього університету – історико-філологічного (Ф. Я. Фортинського) і юридичного (О. В. Романовича-Славатинського), а вибір персоналій обумовлений ступенем їх реального внеску в свою науку. При цьому особливо підвидиши професійний рівень вказаних ученіх наукові відрядження саме до Франції, як визнаного центру наукового і культурного життя Європи третьої чверті XIX ст. і вже тоді – головного центру міжнародного туризму.

Тема подорожей до Франції в третій чверті XIX ст. викладачів університету Св. Володимира в контексті історії наукового туризму розглядається вперше. Про закордонні відрядження Ф. Я. Фортинського і О. В. Романовича-Славатинського деякими країнами Європи стисло згадується в ювілейних, меморіальних та енциклопедичних працях дореволюційного [8, с. 36–40], радянського [15, с. 451], пострадянського періодів [16, с. 220; 18; 22]. У монографії О. А. Іваненко «Університети України в

міжнародніх наукових зв’язках Російської імперії» містяться відомості про відвідування київськими вченими О. В. Романовичем-Славатинським і Ф. Я. Фортинським деяких вищих навчальних закладів Франції під час їх відряджень до Європи [3, с. 22–23, 66, 67]. Процес становлення наукового туризму вивчав С. І. Лиман, який присвятив окремі статті подорожам безпосередньо до Франції окрім – Ф. Я. Фортинського [4] і окрім – О. В. Романовича-Славатинського [5].

Мета статті – здійснити компараторний аналіз подорожей двох відомих представників гуманітарної науки Університету Св. Володимира – правознавця О. В. Романовича-Славатинського та історика Ф. Я. Фортинського до Франції в третій четверті XIX ст. в контексті історії наукового туризму і з’ясувати значення даних подорожей для подальшої науково-педагогічної діяльності цих вчених. Головними джерелами для написання статті є опублікований звіт Ф. Я. Фортинського [20] і мемуари О. В. Романовича-Славатинського [14].

Можливість здійснити закордонне наукове відрядження і в наш час сприяє професійному зростанню будь-якого викладача. У XIX ст. це було ще більш актуально в зв’язку з тим, що окремі галузі вітчизняної гуманітарної науки тільки почали розвиватися. Тому багато істориків і правознавців університетів України з другої половини 1850-х рр. побували з науковою метою за кордоном. Відповідно до міністерських правил такі відрядження зазвичай тривали два роки і повністю оплачувалися Міністерством Народної освіти. При цьому Франція була не єдиною, але обов’язковою країною відвідування.

Серед вчених Київського університету Св. Володимира, які виїхали в такі подорожі, був один з основоположників вітчизняної науки державного права Олександр Васильович Романович-Славатинський (1832–1910). Уродженець Полтавської губернії, він закінчив в 1855 р. юридичний факультет Університету Св. Володимира в Києві [13, с. 570; 14, № 1, с. 139; 22, с. 283]. Успішний захист їм в 1859 році магістерської дисертації «Історичний нарис губернського управління в Росії» дозволила йому в тому ж році отримати звання ад’юнкта кафедри державного права [13, с. 576; 14, № 3, с. 191].

Наступним кроком в науково-педагогічній кар’єрі О. В. Романовича-Славатинського стало його дворічне закордонне наукове відрядження 1860–1862 рр. Крім Франції він відвідав також

Німеччину, Бельгію, Нідерланди, Англію, Швейцарію, Італію, Австрію, а свої туристичні враження докладно виклав в мемуарах «Моє життя і академічна діяльність. 1832–1884 рр.».

По відношенню до себе в своїх мемуарах вченій неодноразово вживав термін «турист» [14, № 3, с. 192, 209]. Цей термін в той час вже набув певного поширення в Європі. Річний оклад ад'юнкта становив тоді 700 рублів, але з бюджету Міністерства народної освіти О. В. Романович, як і інші російські вчені-мандрівники, отримував 1600 руб. на рік [14, № 3, с. 191]. Цих грошей цілком вистачало на подорож однієї людини, і О. В. Романович-Славатинський вирушив за кордон з молодою дружиною, яка народила там сина.

У серпні 1860 р., незважаючи на шторм, Романовичі прибули пароплавом з Англії до французького порту Булонь і, як справжні туристи оглянули пам'ятки міста [14, № 3, с. 211]. З Булоні вони вирушили до Парижу. Іноземним туристам відразу кинувся в очі мілітаризм Франції часів Другої імперії, а, за словами київського дослідника, «шпигунство в Парижі було в цей час так розвинене, що, здається, за кожним іноземцем стежив шпигун-наглядач» [14, № 3, с. 212; № 4, с. 548].

Місцем свого проживання в Парижі О. В. Романович-Славатинський обрав спочатку «якийсь маленький готель», а потім – пансіон на вулиці Жакоб. Про нього мандрівник критично написав так: «це щось вузьке, щось жахливо скупе» [14, № 3, с. 212]. Лише під час повторного приїзду в 1861 році з Німеччини в Париж він зупинився в затишному «Hôtel de Genève» на вулиці Расіна; на цій же вулиці мешкала тоді і знаменита письменниця Жорж Санд.

У Парижі О. В. Романович-Славатинський відвідав його головні визначні пам'ятки – Лувр, Пале-Рояль, Єлісейські поля, сад Тюїльрі, Версальський палац, популярний театр «Одеон». Київський турист кілька разів бачив навіть імператора Наполеона III, якого з властивою багатьом європейцям неприязню до цього політика називав «узурпатором» з «кінською фізіономією» [14, № 3, с. 213].

Головною метою відвідування О. В. Романовичем-Славатинським Франції був не огляд її пам'яток, а знайомство з її державними установами та процесом викладання в двох головних навчальних закладах Франції – Сорbonні та Колеж де Франс. Він слухав лекцій відомих на той час вчених, зокрема право-

знавця, згодом сенатора Е. де Лабуле, який викладав тоді історію законодавства Карла Великого.

Крім процесу викладання державних дисциплін О. В. Романовича цікавив весь складний механізм політичної системи Франції. «Не раз, – зазначав він, – я бував в Законодавчому корпусі, де бачив тузів імперії: Морні, Персіні, графа Валевського та ін. Картина зовсім інша, порівняно з нинішньою палатою депутатів (тобто у 1903 р., коли він надрукував мемуари, – С. Л.)... Опозиція тільки що зароджувалася... В цей час жива Франція якби помертвіла, і самий Париж мав якусь офіційну, казенну фізіономію» [14, № 4, с. 549]. Такий політичній системі Франції О. В. Романович-Славатинський протиставляв конституційну монархію в Англії [14, № 3, с. 202].

До Росії Романовичі поверталися вже втрьох; за кордоном народився їх син, а в їхній країні – нова реальність: відбулося скасування кріпосного права і «зміна настрою місцевого дворянства» [14, № 4, с. 562]. Після своєї наукової подорожі О. В. Романович-Славатинський став екстраординарним (1866), ординарним (1870), заслуженим (1891) професором, секретарем і деканом юридичного факультету, захистив в 1870 році докторську дисертацію «Дворянство в Росії від початку XVIII в. до скасування кріпосного права» [8, с. 40; 13, с. 578–579; 18, с. 368; 22, с. 283].

На історико-філологічному факультеті того ж Університету Св. Володимира одним з найбільш успішних вчених був Федір Якович Фортинський (1846–1902), провідний медієвіст, доцент, згодом професор кафедри загальної історії [1, с. 55]. Наукові успіхи Ф. Я. Фортинського багато в чому стали результатом його дворічної закордонної подорожі 1874–1876 рр., здійсненої, як і його колегою, на міністерську суму в 1 600 рублів на рік [12, с. 41]. У спеціальній інструкції Ф. Я. Фортинському говорилося про необхідність серед інших держав Європи відвідати Францію [12, с. 34]. Ця офіційна інструкція обговорювалася під час засідання Ради університету.

Ф. Я. Фортинський в своєму звіті детально охарактеризував особливості навчального процесу у вищих навчальних закладах Парижа – Школі хартій і Практичній Школі вищих досліджень. Багато дисциплін, що викладалися тут, були пов’язані зі спеціальністю самого Ф. Я. Фортинського – історією Середніх віків. Так, наприклад, в Школі хартій лекції з археології читав її

директор, відомий медіевіст Ж. Кішера, автор кількох монографій, присвячених діяльності Жанни д'Арк, заняття з історії романських діалектів вів автор відомих праць про пам'ятки середньовічної літератури П. Мейер, а палеографію викладав Леон Готье, великий фахівець у галузі середньовічного французького епоса.

Якщо в університетах Російської імперії чи не єдиною формою проведення занять з історії Середніх віків до середини 1870-х років залишалася лекція, то «чисто практичний» курс, тобто семінари Л. Готье з вивченням середньовічних документів відразу привернули увагу Ф. Я. Фортинського [20, с. 9]. Проте в навчальному процесі Школи Хартій були сторони, що викликали критику київського ученого. Він, наприклад, вважав зайвим читання студентами середньовічних грамот з обов'язковим визначенням, до якої категорії адміністративних або судових актів вони відносяться. Такі прийоми застосовував на своїх заняттях відомий французький медіевіст, викладач історії політичних і адміністративних установ Е. Бутарік – автор робіт про Філіпа IV Вродливого [20, с. 11–13]. «Дуже великими» проблемами Школи хартій, Ф. Я. Фортинський, зокрема, вважав те, що «серед предметів, які читаються в ній, не вистачає двох: історіографії середніх віків і середньовічної літератури» [20, с. 15].

Другим відомим навчальним закладом Франції, в якому готували кадри вчених-медіевістів, була Практична Школа вищих досліджень. Як і в Школі хартій, основою навчання тут були практичні заняття. Причому рівень цих занять був тут таким, що, за словами Ф. Я. Фортинського, ці заняття частково заповнювали прогалини Школи хартій [20, с. 15]. Ф. Я. Фортинський відвідував в Школі вищих досліджень курси автора праць з історії Меровінгів Г. Моно, який здійснював на заняттях огляд джерел з історії Франції до XIII ст. та А. Жирі, який вивчав зі студентами історію виникнення комун на Півночі Франції [20, с. 17].

Досвід французьких вчених був використаний Ф. Я. Фортинським. Відразу після повернення з-за кордону, уже в 1876/1877 навчальному році він ввів в навчальний процес практичні заняття з історії Середньовіччя і проводив їх протягом всіх наступних років служби [4, с. 116]. Наукове відрядження прискорило професійне зростання Ф. Я. Фортинського: в 1877 році він захистив докторську дисертацію «Приморські вендські міста

та їх вплив на утворення Ганзейського союзу до 1370 р.», став екстраординарним, в 1878 р. – ординарним професором кафедри загальної історії, в 1887–1890 рр. – деканом історико-філологічного факультету, а в 1890–1902 рр. – ректором Університету Св. Володимира [4, с. 116].

Висновки. У даній статті на прикладі двох відомих персонажів викладено особливості наукового туризму викладачів Київського університету Св. Володимира в третій четверті XIX ст. Хронологічно цей період охоплював час, коли в Західній Європі відкривалися перші підприємства туристичної індустрії, але в Україні доби Великих реформ вони ще не були створені. У цих умовах одним з найбільш організованих видів вітчизняного елітного туризму був науковий туризм викладачів університетів в формі дворічних закордонних наукових відряджень, оплачуваних Міністерством Народної Освіти. Обов’язковою країною відвідування під час таких відряджень була Франція з її відомими на весь світ вищими навчальними закладами і об’єктами культурного дозвілля. У статті розглядаються особливості та результати наукових відряджень відомих вчених свого часу – правознавця О. В. Романовича-Славатинського та історика Ф. Я. Фортинського. Звіт і мемуари цих вчених є важливим джерелом для вивчення етапу зародження вітчизняного наукового туризму. В цих джерелах учені показали форми практичної реалізації поставлених перед ними міністерських завдань, особливості викладання та організації наукових досліджень в найбільших вищих навчальних закладах Франції – Сорbonні, Школі Хартій, Колеж де Франс, Практичній Школі вищих досліджень. О. В. Романович-Славатинський окремо розглядав політичну і правову систему Франції епохи Другої імперії, місця розміщення і харчування туристів у Франції, пам’ятки Парижа та інших французьких міст. Закордонні наукові відрядження О. В. Романовича-Славатинського і Ф. Я. Фортинського мали істотний вплив на остаточне формування їх наукового світогляду, професійні кадрові успіхи і сприяли впровадженню в навчальний процес передового досвіду французьких професорів. Досвід організації вітчизняного наукового туризму в епоху Великих Реформ XIX ст. може бути раціонально використаний в наш час структурами управління МОН України для успішного розвитку національної науки.

Інформаційні джерела: 1. Вязигин А. С. Ф. Я. Фортинский / А. С. Вязигин. – Харків : Тип. Губернського правління, 1903. – 8 с. 2. Ерешко Ф. І. Научный туризм – цель и средство прогресса в развитии регионов / Ф. И. Ерешко // Вестник Совета Федерации. – 2006. – № 11. – С. 23–24. 3. Іваненко О. А. Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. А. Іваненко. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. – 375 с. 4. Лиман С. І. Ф. Я. Фортинський у Франції: з історії його зарубіжної подорожі 1874–1876 рр. / С. І. Лиман // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка : історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2015. – Т. 25. На пошану проф. І. С. Винокура. – С. 109–117. 5. Лиман С. І. Из истории международного туризма: Франция начала 1860-х гг. глазами А. В. Романовича-Славатинского / С. И. Лиман // Стан і перспективи сучасного туризму : матеріали III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з міжнар. участью (29 листопада, м. Суми). – Суми : ФОП Цьома С. П., 2017. – С. 237–244. 6. Лиман С. І. Історія туризму : навч. посіб. (для студентів спеціальності «Туризм») / С. І. Лиман, А. Ю. Парфіненко, І. С. Посохов. – Суми : ПФ «Видавництво «Університетська книга», 2018. – 372 с. 7. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н. М. Ганич. – Київ : Знання, 2008. – 661 с. 8. Матвеев В. А. В. Романович-Славатинский (Некролог) / В. А. Матвеев // Журнал Министерства народного просвещения. – 1910. – № 11. – С. 36–40. 9. Особливості формування та реалізації туристичної політики держави : міжнародний, національний, регіональний досвід : монографія / кол. авт., за ред. А. Ю. Парфіненко. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – 280 с. 10. Парфіненко А. Ю. Туристичне країнознавство : підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. / А. Ю. Парфіненко, В. І. Сидоров, О. О. Любіцьва. – Київ : Знання, 2015. – 551 с. 11. Почти 90 млн иностранных туристов посетили Францию в 2018 году [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://tourism.interfax.ru/tu/news/articles/59166/>. 12. Протоколы заседаний Совета императорского Университета Св. Владимира 18 января и 1 февраля 1874 г. // Университетские известия. – 1874. – № 3. – С. 1–62. 13. Романович-Славатинский Александр Васильевич [Автобиографическая записка] // Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834–1884) / Сост. В. С. Иконников. – Київ, 1884. – С. 570–580. 14. Романович-Славатинский А. В. Моя жизнь и академическая деятельность 1832–1884 гг. / А. В. Романович-Славатинский // Вестник Европы. – 1903. – № 1. – С. 138–197; № 2. – С. 606–650; № 3. – С. 168–214; № 4. – С. 527–566; № 5. – С. 181–205. 15. Романович-Славатинский Олександр Васильович // Українська радянська енциклопедія. – Київ, 1983. – Т. 9. – С. 451. 16. Романович-Славатинський Олександр Васильович // Почесні члени Харківського університету. Біогр. Довідник. – Харків, 2008. – С. 220–221. 17. Скліяр Г. П. Особистість і благо туризму: постнекласичні студії / Г. П. Скліяр // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2017. – № 5. – С. 160–166. 18. Усенко І. Б. Романович-Славатинський Олександр Васильович // Юридична енциклопедія. – Київ, 2003. – Т. 5. – С. 368. 19. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова. – Київ : Вища школа, 2002. – 195 с. 20. Фортинский Ф. Я. Исторические занятия в École des chartes и в École des hautes études в Париже / Ф. Я. Фортинский // Журнал министерства народного просвещения. – 1876. –

№ 1. – С. 1–17. 21. Фортинский Ф. Я. // Биографический словарь профессоров и преподавателей университета св. Владимира (1834–1884) / Сост. В. С. Иконников. – Кийв, 1884. – С. 677–679. 22. Ясь О. В. Романович-Славатинський Олександр Васильович / О. В. Ясь // Енциклопедія історії України. – Кийв, 2012. – Т. 9. – С. 283–284.

I. M. Петренко, д. і. н., професор

*Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі», м. Полтава
poonsku@ukr.net*

ПАЛОМНИЦТВА ЯК ЗАСІБ ЗАСТОСУВАННЯ ПЕДАГОГІКИ ДОЗВІЛЛЯ ДЛЯ УЧНІВ ЦЕРКВНИХ ШКІЛ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

На сучасному етапі реформування системи вищої освіти в Україні постає низка питань щодо організації оптимальних умов виховного середовища для забезпечення особистісного розвитку студентів. Поряд із професійними знаннями й уміннями підвищується значущість таких особистісних якостей як здатність до постійного саморозвитку й самовдосконалення, освоєння нових сфер діяльності. Професійна творчість, будь-яка культурна діяльність людини пов'язана з використанням вільного часу.

На сучасному етапі розвитку українська система освіти все більше звертається до основ духовності нашого народу. Упродовж століть навчально-виховний процес в українській початковій школі був неодмінно поєднаний із засвоєнням християнських цінностей, що позитивно впливало на формування духовності учнів. Після проголошення незалежності України спостерігається тенденція до поступового зближення церкви і школи, що й зумовлює актуальність обраної теми дослідження. При українських храмах відкриваються недільні школи, які є безпосередніми спадкоємцями церковнопарафіяльних шкіл, що існували в минулому. У цих навчальних закладах широко практикується організація паломництв як одного із напрямків духовного та морального виховання дорослих і дітей. В організації таких паломництв немає нічого специфічного. Адже бажання відвідати святині, відчути їхню позитивну духовну енергію, усунути тягар гріхів – все це так само властиве всьому людству, як і релігійні почуття. Об'єктами паломництв в усі часи були природні або антропогенні об'єкти, визнані священими (сакраль-

ними). У Російській імперії паломництво до святих місць набуває у XIX ст. величезних масштабів. Прошу здійснювали всі – від селян до великих князів. У таких умовах зростає інтерес до вивчення ролі паломництв у вихованні та навчанні учнів церковнопарафіяльних шкіл Лівобережної України наприкінці XIX – на початку ХХ ст., адже то був час їхнього найвищого розвитку.

Основною метою даного дослідження є показати та проаналізувати роль паломництв як одного із засобів проведення дозвілля у процесі виховання і навчання учнів церковнопарафіяльних шкіл Лівобережної України наприкінці XIX – на початку ХХ ст.

У 1884 році уряд Російської імперії розробив і видав «Правила про церковнопарафіяльні школи», що означало новий етап у розвитку початкових навчальних закладів духовного відомства. З того часу ці школи отримали державну підтримку і стали важливою ланкою системи освіти. Церковнопарафіяльні школи дали початкову освіту цілим поколінням українських селян, навчили їх нормам християнської моралі, що позитивно впливало на формування їхньої культури.

Наприкінці XIX – на початку ХХ ст. релігійна освіта і виховання визначалися як взаємодіючі складові єдиного процесу виховання. Православна церква протягом віків свого існування виробила особливі засоби морально-релігійного виховання, створила свою цілісну систему впливу на людину. Саме тому велике значення у вихованні та розвитку учнів церковнопарафіяльних шкіл відігравали паломництва до святих місць. Подібні заходи були засобом боротьби з рутиною, шаблонністю, механічністю у навчальних закладах [1]. Це розуміли вчителі церковнопарафіяльних шкіл, серед яких були люди з достатнім рівнем знань і прогресивних поглядів.

Як правило, шкільні паломництва відбувалися наприкінці навчального року, у травні-червні, коли вже було тепло. Такі поїздки назавжди закарбовувалися у пам'яті учнів. Тому що діти, в основному, вперше у своєму житті залишали батьків, рідні оселі, звичне повсякденне життя та вирушали у подорож під керівництвом своїх учителів і духовних наставників.

Умовно за напрямками шкільні паломництва можна поділити на такі: 1) піші у межах своєї парафії чи єпархії; 2) у сусідні губернії; 3) поїздки на далекі відстані.

Серед губерній Лівобережної України Полтавська займала перше місце за мережею поширення церковнопарафіяльних шкіл. Відомими центрами паломництва на Полтавщині наприкінці XIX ст. були Козельщинський Різдвяно-Богородицький жіночий монастир, де знаходився чудотворний образ Божої Матері, яку віруючі називали Заступницею і похвалою землі Полтавської, Полтавський Хрестовоздвиженський, Лубенський Мгарський Свято-Преображенський чоловічі монастири.

Слава про Козельщинський монастир линула далеко за межі єпархії. Заснований наприкінці XIX ст., він був наймолодшим серед монастирів, що існували у Полтавській єпархії в дореволюційні роки. Свого часу цей заклад був значним духовним, культурно-освітнім і благодійним центром.

Маємо відомості, що багато вчителів церковнопарафіяльних шкіл прагнуло познайомити своїх вихованців із цим духовним кутючком краю. Тому організовували до Козельщини паломництва, хресні ходи, екскурсії. Зокрема, 9 травня 1897 року в церковнопарафіяльній школі с. Комарівки Кобеляцького повіту закінчився навчальний рік. 6 учениць школи отримали посвідчення про закінчення курсу навчання, решта показала хороши знання на екзаменах. Щоб зробити дітям наприкінці навчального року якийсь подарунок духовного характеру і розширити їхній кругозір, учитель Григорій Насветов організував паломництво до Козельщини на поклоніння образу Божої Матері. У його педагогічній практиці це вже було не вперше. До того, працюючи народним вчителем у с. Чорбівці, він навесні 1891 року з кількома хлопчиками та дорослими жителями села відвідали Козельщину. Але тоді були хлопчики, а тут побажали взяти участь у паломництві і дівчатка, багатьом із яких було не більше 9 років. Юних паломників погодилися супроводжувати 6 дорослих чоловіків – півчих місцевого церковного хору та 2 віруючі жінки. На чолі групи паломників стали: викладач Закону Божого у школі Г. Насветов, учительки церковнопарафіяльної школи С. Шамраєва та народного училища А. Черемхович [2].

Не менш цікаво розповів у часописі «Полтавские епархиальные ведомости» козельщинський священик Федір Зубковський про те, як відвідали обитель паломники – учні та вчителі Шилівської церковнопарафіяльної школи Зіньківського повіту Полтавської губернії. Він пише, що 3 травня 1899 року мешканці Козельщини, які вже готувалися до сну, були вражені гучним

співом. Він мав церковний характер, і вже чітко біля самих стін обителі було чути: «Радуйся, Радосте наша, збав нас від всілякого зла й утоли наші печалі!» Хоча імла майже зовсім оповила землю, але, дякуючи слабкому світлу молодого місяця, можна було бачити численні постаті тих, хто співав, які виднілися в далині. Вони йшли до Козельщинського монастиря. Паломників було багато і співали так натхненно, що той гармонійний спів линув до неба.

Обитель не готова була прийняти таку велику кількість гостей, тож там відразу розпочалося клопотання, аби пошвидше розмістити богомольців. Їх було близько 400 чоловік, а пройшли вони, співаючи, хресним ходом, шлях у 43 версти, і весь час із ними йшов священик.

Виявилося, що у Шилівці ініціаторами походу теж виявилися учні та вчителі місцевих церковнопарафіяльних шкіл, до яких приєдналося близько 300 віруючих односельців. Дізнавшись про це, місцевий священик, отець Автоном, вирішив надати цьому походові урочистішого характеру, запропонувавши взяти із храму хрести, корогви та невелику Козельщинську ікону Божої Матері й хресним ходом відправитися до Козельщини. Коли вони проходили через села і хутори, місцеве населення зустрічало їх із захопленням, давало гроші на молитви, пов'язувало хрести та корогви вишитими рушниками. По дорозі до паломників приєдналося ще близько 100 чоловік і, таким чином, до обителі прийшло їх вже понад 400.

В обителі всі були радо схвильовані приходом цих пізніх і численних гостей. Годували їх, пригощали чаєм. Матушка ігумена подарувала дітям хрестики, ікони та гостинці. Із задоволенням слухала, як вони співали релігійні пісні. На третій день паломники тим же хресним ходом і під передзвін монастирських дзвонів пішли зворотнім шляхом, несучи з собою Козельщинську ікону Божої Матері, яку з ініціативи свого священика купили в обителі за 130 рублів.

Часто вчителі та священики організовували паломництво до Києва, як одного із давніх духовних центрів, де знаходилися знамениті Софійський собор, Києво-Печерська Лавра та інші культові споруди, куди прагнули потрапити прочани.

У 1902 році священик, вчитель церковнопарафіяльної школи с. Городні Прилуцького повіту Полтавської епархії організував поїздку учнів у Київ. Там паломники зустрілися із вихованцями

Гурбінської другокласної школи, і разом продовжили мандрівку. Прочані відвідали Києво-Печерську Лавру, де зустрілися із отцем-намісником, оглянули найважливіші історичні місця Києва. Зупинялися в Михайлівському Золотоверхому монастирі, де безкоштовно отримали притулок та їжу [3].

14–19 червня 1903 року 50 учнів і 5 наставників Хаєнківської та Вороњківської церковних шкіл Полтавської єпархії, у супроводі своїх наставників, з метою поклонитися святыням, здійснили паломництво у Київ. Головним керівником екскурсії був священик М. Раєвський. Учні протягом чотирьох днів оглянули храми Києва, говіли в Києво-Печерській лаврі, де їм подарували хрестики, поклонилися мощам святих. Діти були в захопленні від міста, де побачили багато такого, чого не було в селі, наприклад, каталися на пароплаві по Дніпру та на трамваї [4].

Священик К. Чеберда у 1903 році організував паломництво учнів церковнопарафіяльної школи хутора Верескуни Прилуцького повіту Полтавської єпархії до Києва. Діти оглянули Києво-Печерську Лавру, Михайлівський і Софійський собори, а на Володимирській гірці – пам'ятник князеві Володимиру, побували на виставці в історичному музеї. Після відвідання учнями Софійського собору К. Чеберда писав: «Тут своїх хористів я поставив біля хору пана Калішевського, і вони отримали високу естетичну насолоду та багато чому навчилися, слухаючи церковний піснеспів у чудовому виконанні цього відомого хору... Від душі раджую всім моїм колегам частіше здійснювати подібного роду екскурсії. Сприятливий вплив їх на виховання дітей безсумнівний» [5].

У 1904 році 27 учнів та 3 вчителів церковнопарафіяльної школи містечка Сенча Лохвицького повіту Полтавської губернії відвідали Київ. Там вони побували в Києво-Печерській лаврі, на Аскольдовій могилі, оглянули Миколаївський військовий собор, Володимирський собор, мощі святої Варвари, Михайлівський монастир, Золоті Ворота, приміщення Київського університету святого Володимира. На Подолі оглянули Братський і жіночий Флорівський монастири, Андріївську церкву, Софійський собор, пам'ятник Богдану Хмельницькому [6].

Для жителів сіл та хуторів паломництва їхніх дітей були виключною подією, тому що селянське життя не відзначалося різноманітністю, тяжка сільськогосподарська праця забирала

багато сил і часу. Тому батьки раділи, коли їхні діти мали змогу вирватися із повсякденного трудового життя та відвідати святі місця. Коли діти поверталися із паломництв і екскурсій, односельці захоплено цікавилися, розпитували їх про побачене й почуте під час поїздки.

Для Полтавської єпархії були характерні паломництва за межі губернії, на далекі відстані. У 1912 році завідувач Ромоданівської другокласної залізничної церковнопарафіяльної школи священик Олексій Станіславський організував паломництво учнів до м. Бєлгород, де діти побували у Свято-Троїцькому соборі, прикладалися до мощей святого Ioасафа. На зворотньому шляху відвідали Полтаву, безпосередньо Сампсоніївську церкву та Хрестовоздвиженський монастир [7].

Паломництва стали вже традицією для учнів Ромоданівської церковнопарафіяльної залізничної школи Полтавської єпархії. Тому, вже у наступному, 1913 році, учні та вчителі цієї школи під керівництвом того ж завідуючого школою священика Олексія Васильовича Станіславського здійснили паломництво до Лубенського Спасо-Преображенського монастиря [8].

У 1915 році, з ініціативи завідуючого Полтавської двокласної церковнопарафіяльної залізничної школи Миколи Уловича, діти під його керівництвом, попечителя школи, інженера В. Боровка та членів учительської корпорації, здійснили паломництво на Соловецькі острови [9].

Паломництва були характерні і для церковнопарафіяльних шкіл Чернігівської єпархії. Там, як правило, такі поїздки здійснювалися до центру єпархії, стародавнього міста Чернігова, де учні відвідували місцеві святині. Зокрема, із благословення Антонія, єпископа Чернігівського і Ніжинського, 23 квітня 1901 року 29 учнів церковної школи с. Красне Чернігівського повіту після закінчення навчального року, здійснили паломництво до Чернігова з метою поклонитися святому Феодосію і місцевим святыням. Організатором паломництва виступив завідувач школи, священик Андрій Тимошевський. Діти побували на богослужінні, висповідалися, прикладалися до святих, нетлінних мочей святителя Феодосія. Потім відвідали відомий Єлецький монастир. Також з цікавістю оглянули місцеві пам'ятники, причому вчитель, у короткій та доступній для дитячого розуміння формі, пояснив значення пам'яток в історії. Наприкінці екскурсії юні

паломники відвідали Троїцький монастир та Іллінські печери [10].

Таким чином, паломництва до святих місць спровали велике враження на учнів, сприяли їх релігійно-моральному та фізичному вихованню. Діти радо оглядали історичні місця, знайомилися із старовиною, що мало освітнє значення, а замилування красою рідної природи, спілкування учнів і вчителів один із одним згуртовувало шкільний колектив. Це сприяло виховуванню в учнів таких якостей, як товариськість, взаємодопомога, дружба, діти вчилися цінувати порядок, бути справедливими, любити і поважати старших, що мало велике значення для їхнього розвитку. Читання житій святих, участь у хресних ходах, церковних співах було елементом морального виховання учнів, джерелом позитивних прикладів для дитини, хоча головна мета паломництв все ж була релігійна – поклонитися місцевим святыням.

Інформаційні джерела: 1. Исторический очерк развития церковных школ за истекшее двадцатипятилетие (1884–1909 гг.). – Санкт-Петербург, 1909. – С. 229. 2. Насветов Г. Хождение на богомолье в Козельщинскую обитель / Г. Насветов // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1897. – № 17. – С. 651. 3. Поездка учащихся Городенской церковно-приходской школы в г. Киев // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1902. – № 28. – С. 1231. 4. П-ий Н. С. Паломничество в г. Киев / Н. С. П-ий // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1903. – № 22–23. – С. 997. 5. Чеберда К. Образовательная экскурсия в г. Киев и Чернигов церковно-приходской школы х. Верескунов Прилукского уезда / К. Чеберда // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1903. – № 24. – С. 1033, 1036. 6. Савченко А. Общеобразовательная экскурсия учащих и учащихся Николаевской церкви церковно-приходской школы местечка Сенчи Лохвицкого уезда Полтавской епархии в город Киев / А. Савченко // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1904. – № 26. – С. 1003. 7. Щербина Ф. Паломничество учащих и учащихся Ромодановской второклассной церковно-приходской железнодорожной школы в г. Белгород и посещение г. Полтавы / Ф. Щербина // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1912. – № 24. – С. 1566, 1572. 8. Щербина Ф. Паломничество учащих и учащихся Ромодановской церковно-приходской железнодорожной школы в Лубенский Спасо-Преображенский монастырь / Ф. Щербина // Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная. – 1914. – № 24. – С. 2084. 9. Паломничество Полтавской двухклассной церковно-приходской железнодорожной школы на Соловецкие острова // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1915. – № 7. – С. 604. 10. Паломничество к святым местам г. Чернигова учеников церковной школы с. Красного Черниговского уезда // Черниговские епархиальные известия. Часть официальная. – 1901. – № 15. – С. 539.

РОЗДІЛ II

ВИСТУПИ У ДИСКУСІЇ УЧАСНИКІВ СЕМІНАРУ

A. П. Аніщенко, к. пед. н., доцент

Харківська державна

академія культури, м. Харків

alla.an.ua@gmail.com

M. О. Яріко, к. культ.

Харківська державна

академія культури, м. Харків

myroslava.yariko@xdak.ukr.education

КУЛЬТУРА ОБСЛУГОВУВАННЯ НЕЗРЯЧИХ ТА СЛАБКОЗОРИХ ЕКСКУРСАНТІВ

На сьогодні лише деякі музеї України адаптували свої експозиції або частину матеріалу для екскурсантів з особливими потребами. Серед них – Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків (в якому також було розроблено досить цікаве сувенірне видання – альбом пам'яток культури, адаптований для сприйняття незрячими), Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Музей народної архітектури та побуту в Пирогово, Літературно-меморіальний будинок-музей Тараса Шевченка «Хата на Пріорці», Національний музей Голодомору-геноциду, Національний центр народної культури «Музей Івана Гончара», Педагогічний музей України, Харківський художній музей, Музей популярної науки і техніки «Експериментанум», «Третяпісляопівночі», Харківський літературний музей, Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішні, Музей-садиба Івана Котляревського в Полтаві та ін.

Найчастіше йдеться про відкритість співробітників музеїв до досвіду спілкування з незрячими екскурсантами, аніж про адаптацію всього простору.

Загалом по Україні не можна говорити про системну роботу в цьому напрямку, а головне – про підтримку держави. Найчастіше персонал опиняється сам на сам із проблемою адаптації експозиції і налагодження роботи музею відповідно до сучасних вимог.

Суспільна відповідь на таку ситуацію – організація підтримки з боку НГО, за їх посередництвом у Педагогічному музеї

України відбуваються цикли лекцій, а у рамках фестивалю Інклузіон проводиться серія семінарів для музейних робітників, до лотів Українського культурного фонду додано досить багато позицій, присвячених інклузії. Проте доки у співробітників музеїв та екскурсійних установ немає власної відповіді на запитання – для чого це все потрібно, що таке інклузія, навіщо адаптувати екскурсійний продукт до потреб різних цільових груп, доки нема особистого досвіду спілкування, навряд чи йтиметься про радикальні зміни.

Якщо говорити про класичні помилки обслуговування екскурсантів з вадами зору, то найчастіше вони корінятися у відсутності теоретичної підготовки та браку практичної роботи з цією категорією споживачів. Іншими словами – наразі не сформована культура обслуговування незрячих та слабкозорих екскурсантів.

Серед типових помилок можна назвати наступні:

- лексичні помилки (йдеться про страх використання слів, пов’язаних з візуальним сприйняттям світу – дієслова «бачити», «погляньмо», прикметники на позначення кольору, або використання їх без додаткових роз’яснень, що гірше – численні перепрошення при використанні слів, пов’язаних з зоровим сприйняттям інформації) [1, с. 50–51, 232];
- використання в описі абстрактних для незрячого категорій – «висота п’ять метрів» (хоча об’ективно такі речі варто робити більш конкретними і для зрячих);
- заборона огляду експонатів руками (навіть таких, яким неможливо зашкодити) або занадто детальний опис експонату, який можна просто оглянути руками;
- ненадання загального опису приміщення;
- звернення до незрячого як до дитини або як до хворого – з використанням відповідних інтонацій та спрощених форм
- мовчазне проходження до наступного приміщення – без коментування власних дій та ін.;
- блокування тростиною при допомозі також – авторитарна допомога (часто поєднана з незручностями для незрячої людини), також – входження до інтимної зони людини без попередження [1, с. 60];
- звернення до супровідника, а не до незрячого (часто це пов’язано з неусвідомлюваною особою зв’язкою: не дивиться на мене – не розуміє мене);

- збільшення гучності голосу при зверненні до незрячого (спроба «докричатись»). Можливо, це пов’язане з суто психолого-гічним сприйняттям: незрячий під час розмови не дивиться точно в очі, не реагує на міміку та жести, тож комунікація за відчуттям може сприйматись як неповна – якщо особа надає високого значення візуальній складовій комунікації і не усвідомлює того, що в даному випадку все проходить дещо інакше;
- звернення до людини без називання її імені (nezрячий не бачить погляду на нього під час задавання питання), то має бути названо ім’я;
- завершення комунікації без аудіального підтвердження – вихід з кімнати, перехід кудись без попередження, віддалення без прощання. По факту – незрячий не знає намірів людини, він не може читати ані невербальні знаки, ані думки. Тож питання ввічливості – попереджати про свої наміри;
- неввічливі зауваження (а по факту – хамство) серії «не розумію, навіщо ви сюди прийшли», «не знаю, що це вам дає», підкреслення обмежень, постійне висловлення співчуття та ін.

Очевидно, що для більшості людей проблемою є не наявність бажання, а відсутність досвіду та знання. Фактично, це свідчить про відсутність системної роботи з працівниками музеїв (а реакція відвідувачів часто говорить про відсутність відповідного рівня соціальної культури). Загалом, хоча сучасність надає все більше прикладів реалізації соціальної моделі сприйняття інвалідності, на жаль, для України в цілому та для Харкова зокрема мова все ж таки йде більшою мірою про зусилля окремих соціальних груп та людей, натомість для суспільства в цілому інвалідність частіше тлумачиться як хвороба, а тому підсвідомо люди не розуміють – навіщо хворому відвідувати музей, навіщо відвідувати заклади громадського харчування або підприємства індустрії розваг – хорий-бо має лікуватись або сидіти вдома, щоб не перевтомлюватись.

Як пишуть вже згадуванні дослідники «Перегляд глибоко укорінених стереотипів – це складна, але надзвичайно потрібна робота, яка має вестись на засадах соціальної моделі, і приклад чого дають численні музеї світу, провадячи дослідницькі та творчі проекти» [2, с. 21].

Історій про інтеграцію незрячих в соціальний простір та виходу за кордони радянської системи УТОС є досить багато [3],

проте всі вони свідчать насамперед про відсутність у суспільства та державних установ розуміння того, що права людей з особливими потребами – то насамперед права людей, які суспільство має забезпечити. Для зміни ситуації на краще для людей необхідними є три елементи – знання, бажання та практика спілкування.

Натомість, якщо говоримо про культуру обслуговування споживачів (і культуру спілкування взагалі), то варто пам'ятати про наступні правила:

- усвідомлення того, що особа є дорослою людиною з власним досвідом життя та спілкування, має можливість вільно говорити, і вільно висловлювати власні думки;
- культура привітання та прощання.

Бажаною є наявність бейджиків учасників екскурсій – це надає гіду та зрячим учасникам звертатись один до одного (враховуючи незрячих) по імені. Очевидно, що то є зручно для всіх. Комунікація має розпочинатись із знайомства. Входження до зони комунікації – з попередження (можна або звернутись до особи по імені, або ж легко торкнутись до руки та представитись). Також враховуємо, що незрячий не бачить простягнутої назустріч руки, але може простягнути руку для привітання – то варто не пропустити той жест.

✓ Варто пам'ятати, що особа, яка незрячого супроводжує – по суті є окремою людиною, не продовженням незрячого, не зором незрячого, не розумом незрячого. Ці дві людини – є різними, вони не становлять один когнітивний простір.

✓ Нема сенсу раз по раз зосереджуватись на тому, що людина не може робити, оскільки є багато більш цікавих тем. Тож варто просто зосередитись саме на них, використовуючи доступні засоби сприйняття і розширюючи заодно власне сприйняття. Дуже влучно про те написав Джон Галл: «не переймаюся думкою, що я чогось не можу бачити. Мої увага і мої відчуття зайняті тим, що я можу сприймати» [1, с. 230]. Тож маємо спілкуватись, а не шкодувати, що все не так, як хотілося б. Відкриваємо можливості, адаптуємося до можливостей.

✓ Не редукуємо мову, виключаючи з неї візуальні слова. Нема сенсу створювати спеціальну мову для незрячих. Так – глупотою є використання слова «помацати» із властивими йому досить грубими конотаціями, якщо конотація для «подивитись»

– отримати уявлення про предмет. Подивитись можна й руками, це очевидно і не потребує уточнення.

✓ Продовжуючи тему візуальних тем варто зазначити використання слів на позначення кольорів. Звичайно, неможливо описати колір людині, яка його не бачить, але можна описати його символізм, настрій, емоційне навантаження. Намагаємося передати візуальну інформацію через її сприйняття. Цікаво, що якщо робимо це свідомо, то маємо чудову нагоду справді побачити те, на що зазвичай не звертаємо уваги. Помилкою є намагатись описати все, але необхідно навчитись розрізняти важливе та неважливe, значуще та незначуще. Іншими словами, повертаємося до теми екзистенційної складової комунікації (поза тим, чим є вона в екскурсії, чи поза нею).

✓ Враховуємо, що незрячий не бачить жестів, міміки, нашого розташування у просторі – тож несподівані дії у комунікації мають бути озвученні, так само, як і поява нових співбесідників.

✓ Допомога не має оказуватись без попереднього уточнення – чи потребує людина цієї допомоги і якої саме. Людина є дорослою, повносправною і її життя не починається з зустрічі з благодійником-помічником. Також не можна блокувати тростилину (або доторкатись собаки-проводника).

✓ При супроводі (якщо людина на нього погодилася і прийняла допомогу), необхідно озвучувати перешкоди, а при появі сходинок, вказувати чи вгору вони йдуть, чи вниз, також позначати завершення сходів. Також варто вказувати – чи є можливість сісти, наприклад, і позначити стілець (чи інші засоби), протягнувши до нього руку незрячого.

Правил загалом не так багато, але головне – урахування наявних особливостей сприйняття, проте не редукування комунікації. Про це чудово сказав Джон Галл: «моє знання про іншого ґрунтуються на тому, що ми разом пережили, а не на тому, як цей інший виглядає» [1, с. 45]. І тут варто повернутись до теми екзистенційної складової екскурсії – інтерактивна екскурсія твориться тут і зараз, твориться тими людьми, які вступають в комунікацію. Вона проживається заново кожен раз, як відбувається. Фактично, є неповторною. Маємо так розуміти і екскурсію за участю незрячих – керуватись загальними правилами етикету, скорегувавши їх відповідно до особливостей комунікації з незрячими. Але не маємо вигадувати специфічну культуру спілкування, не створюємо штучної культури.

Інформаційні джерела: 1. Галл Дж. Бачити в темряві. – Львів : Свічадо. – 2015. – 262 с. 2. Музей ощущений: слабовидящие и незрячие посетители музея современного искусства «Гараж». – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://specialviewport.ru/uploads/metodic.pdf>. 3. Носков В. Як живеться в Україні незрячим громадянам. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/25136865.html>.

М. Д. Балджи, д. е. н., професор
Одеський національний
економічний університет, м. Одеса
baldgi@ukr.net

I. М. Котова, с. н. с. НДЧ
Одеський національний
економічний університет, м. Одеса
kot6000@ukr.net

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З РЕАЛІЗАЦІЇ ПІДХОДІВ МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ

Парадигма сталого розвитку не втрачає своєї актуальності, незважаючи на досить тривалий строк її запровадження та реалізації. Залученню соціо-екологіко-економічних складових в процесі господарювання сприяє мотивація населення розвинутих держав на забезпечення гідних факторів життєзабезпечення. Поряд з цим, новітній час вимагає вдосконалення принципів сталості та їх запровадження в економіку країн, виходячи з їх особливостей господарювання, ресурсного потенціалу тощо. Відповідно до вищевказаного обумовлена важомість запровадження інклузивності на глобальному рівні, яка полягає у залученні можливостей всіх верств населення до загальногосподарського процесу, відповідно з чим й розподіляються матеріальні та нематеріальні блага у суспільстві, спрямовані на підвищення його добробуту.

Метою статті є обґрунтування важливості інклузивного зростання як основи сталого розвитку країни через інклузію усіх членів суспільства до загальногосподарського процесу.

Основний матеріал дослідження. Для оцінювання рівня розвитку економіки уряди держав протягом багатьох десятиліть використовують звичайні показники, такі як валовий внутрішній

продукт на душу населення (ВВП) та індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП). Ці показники легко обчислити, проте вони не відображають достовірно рівень розвитку і добробуту усього суспільства. Тому виникла необхідність розрахувати індекс інклузивного розвитку, який допоможе визначити, скільки країна недоотримає ВВП через неефективне використання свого потенціалу.

Засади теорії інклузивного розвитку закладені дослідженнями переважно закордонних вчених. Особливу увагу до питань розвитку держав і причин їх занепаду зосереджено у роботах Дарона Аджемоглу і Джеймса Робінсона. Вони виділяють інклузивні та екстрасивні моделі розвитку, описують їх особливості у різних країнах, проте мало уваги приділяють глибинному аналізу кожної з них. Виходячи з цього, виникла об'єктивна необхідність дослідження саме інклузивного економічного зростання з метою формування інклузивної моделі розвитку для України. За їх думкою, «інклузивність» (англ. *inclusion* – включення) – це залучення до процесу усіх, без відмінностей і обмежень [1]. Базилюк А. В., Жулин О. В. підкреслюють: «Концепція інклузивного розвитку передбачає, що кожен суб'єкт економіки є важливим, унікальним, цінним для суспільства і має можливості, щоб задовольнити свої потреби» [2, с. 20]. О. Д. Прогнімак вважає, що інклузивність – це «збільшення ступеня участі усіх громадян соціуму у процесі економічного зростання і справедливий розподіл його результатів» [3, с. 187]. За думкою Прогнімака О. Д., Власенко Ю. Г. «інклузивне зростання – це зростання, яке дозволяє залучити більшу частину трудових ресурсів до ефективної економічної діяльності, завдяки чому забезпечити більшій частині населення більш високий рівень життя» [3, с. 188; 4, с. 71].

Комісія Інклузивного росту та розвитку визначає інклузивність як концепцію, що охоплює справедливість, рівність можливостей і захист на ринку від певних ризиків нестабільного середовища і активну працездатність населення та забезпечення можливості реалізації потенціалу [5]. Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) (Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD)) розглядає інклузивне зростання як стабільне і всеосяжне з точки зору можливостей працевлаштування, яке потребує підтримки з боку громадських інститутів для вирішення проблем на ринку праці [6].

Базові положення академічної теорії були розвинені учасниками Комісії зі зростання і розвитку, що детально вивчила та проаналізувала досвід 13 країн світу. До її складу увійшли провідні представники бізнесу, державних структур та наукової спільноти під керівництвом лауреата Нобелівської премії М. Спенса. Результати роботи комісії було викладено у звіті «The growth report. Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development». Концепція інклюзивного зростання передбачає, що кожен суб'єкт економіки є важливим, унікальним, цінним для суспільства і має рівні можливості, щоб задовільнити свої потреби. Цей підхід ґрунтуються на пріоритетності розвитку людських ресурсів, досягненні повної зайнятості та підвищенні кваліфікації працівників, їх соціальній безпеці та сталому поступальному розвитку. У документі відмічені деякі суттєві риси країн, що досягли високих темпів економічного зростання, і підкреслюється значення якості управління, економічної безпеки, конкуренції, раціональної бюджетної і кредитно-грошової політики, а також державних інвестицій в охорону здоров'я і освіту [7].

Сучасне громадянське суспільство неможливе без активного за участі всіх членів у різні види діяльності. Вчені виділяють такі типи соціально-економічного розвитку:

1. Сегрегація (лат. segregatio – відділення) – будується на поділі людей у суспільстві на категорії за ознакою відмінності соціальних статусів, що призводить до обмеження сфери життєдіяльності і взаємодії.
2. Інтеграція (лат. integratio – поповнення, відновлення) – передбачає пристосування членів суспільства до єдиної соціально-економічної системи.
3. Екстракція (лат. extractum – витяжка) – поділ суспільства на складові частини за допомогою створених умов у яких вони розподіляються неоднаково.
4. Інклюзія (англ. inclusion – включення) – процес збільшення ступеня участі усіх громадян у соціумі через доступ до можливостей і справедливий розподіл результатів праці.

Базилюк А. В. і Жулин О. В. пропонують виділити дві моделі інклузивного розвитку економіки [2, с. 21]:

1. Американська модель – пріоритетом у розвитку є забезпечення рівності можливостей для усіх членів суспільства (США, Китай).

2. Європейська модель – орієнтується на рівність у доступі до результатів праці у результаті їх рівномірного розподілу (країни Європи).

Кожна з цих моделей має свої переваги і недоліки:

1. Американська модель є надзвичайно стимулюючою і формує передумови для розвитку країни через інновації, проте вона не вирішує проблем бідності і розшарування населення задоходами. Окрім того, за даними Бюро статистики праці США, рівень безробіття у США, який становив у 1990 р. 5,6 %, знизився у 2019 р. до 3,7 % [8]. Розподіл доходів в США є нерівномірним. За останніми даними Бюро перепису населення США, які були опубліковані в вересні 2017 року, в США в умовах бідності живуть кожен восьмий американець. 18,5 млн громадян США живуть у крайній убогості [9]. За офіційними даними, за межею бідності в США знаходитьсья 40,6 млн осіб, що становить 12,7 % населення країни. З середини березня 2020 р., коли в США були введені жорсткі обмеження в зв'язку з епідемією коронавіруса, загальна чисельність безробітних перевищила 40 мільйонів осіб, що становить приблизно чверть від усього працездатного населення країни [10].

2. Західноєвропейська модель орієнтується на максимально справедливий розподіл доходів між усіма громадянами (особливо скандинавські країни), проте рівень інновацій є набагато нижчий, ніж у США, що пов'язано з низькою мотивацією і нижчими видатками на освітню і наукову сферу.

Інклузивна економіка та інклузивне економічне зростання в останні роки стало центральною темою в документах міжнародних та наднаціональних організацій. Організація економічного співробітництва та розвитку пропонує ряд грошових і негрошових вимірювань для визначення концепції інклузівності, таких як дохід і достаток, зайнятість, професійні навички і освіта, стан здоров'я, якість навколошнього середовища, особиста безпека, інфраструктура і житлові умови.

Всесвітній економічний форум (World Economic Forum) розраховує композитний індекс, який ранжує країни на основі їх

комбінованих показників – Індекс інклюзивного росту та розвитку (Inclusive Growth and Development Index, скорочено IDI). *IDI* – це системна ініціатива ВЕФ з формування і розвитку світової економіки, яка визначає стратегічні розробки і вибудовує державно-приватне партнерство. Горизонт планування – до 30 років. Крім того, індекс розглядається інституційними інвесторами як новий інструмент оцінки інвестиційної привабливості країн, а також конкурентоспроможності їх продукції на міжнародних ринках.

Метою цього проекту Всесвітнього економічного форуму є забезпечення стійкого та всеохоплюючого економічного прогресу через поглиблене державно-приватне співробітництво шляхом продуманого керівництва та аналізу, стратегічного діалогу та конкретної співпраці, у тому числі шляхом прискорення соціального впливу за допомогою корпоративних дій [11].

Всесвітній Економічний Форум так визначає Індекс інклюзивного розвитку (*IDI*): *це – широка оцінка економічної ефективності 103 країн, яка визначає, як країни виконують однадцять вимірювань економічного прогресу на додаток до ВВП [11]. Презентація індексу інклюзивного розвитку пройшла в Давосі (Швейцарія) у 2018 році як альтернативний до ВВП на душу населення показник для загальної оцінки стану економічного розвитку країни. На думку аналітиків ВЕФ, мультипараметровий показник, за допомогою якого вимірюють 103 держави, повинен змінити внутрішній валовий продукт. Останній давно, як вважають економісти, не відображає реальний стан справ у світовій економіці і конкретних країнах [11].*

Показник інклюзивного розвитку країни має у своїй основі показники стійкості економічного розвитку та розшарування/нерівності суспільства за багатьма параметрами.

При цьому інклюзивний підхід несе довгострокову перспективу, оскільки основна увага приділяється продуктивній зайнятості як засобу зменшення розшарування суспільства за рівнем доходів та підвищення рівня життя менш забезпечених верств населення, і в кінцевому підсумку збережена екологія і здорове суспільство виправдають зусилля на впровадження інклюзії [12, с. 117].

IDI враховує одразу 12 різних показників розвитку країни, які розділені на 3 групи по 4 показника в кожній, зокрема стан її економіки та соціально-політичну обстановку (табл. 1).

Інклюзивне зростання, насамперед, показує рівень розвитку суспільства, а саме: можливість задоволення власних потреб, право на працю і відпочинок, освіту, медицину, доступ до культурних цінностей та інших прав.

Таблиця 1 – Показники для розрахунку індексу інклюзивності економічного зростання

Назва групи показників	Показник	Одиниця вимірювання
Зростання і розвиток	ВВП на душу населення	долари США
	Продуктивність праці – ВВП на одного зайнятого	долари США
	Очікувана середня тривалість життя	роки
	Зайнятість населення працездатного віку	%
Інклюзивність	Рівень бідності	%
	Коефіцієнт розшарування суспільства за доходами	0–100 балів (0 – повна рівність, 100 – повна нерівність)
	Коефіцієнт розшарування суспільства за рівнем добробуту	0–100 балів (0 – повна рівність, 100 – повна нерівність)
	Медіанний дохід домогосподарства (показник, заснований на купівельній спроможності; ділить населення країни на дві частини: тих, хто витрачає вище і нижче цієї планки)	долари США за день
Наслідування поколінь та сталість розвитку	Скориговані чисті заощадження (розраховуються за схемою: запаси природних багатств плюс витрати на освіту і мінус споживання ресурсів, виснаження запасів енергії, збиток від викидів)	% (від ВВП)
	Показник викиду СО ₂ (інтенсивність парникового забруднення на одиницю ВВП)	кг/долар США

Продовж. табл. I

Назва групи показників	Показник	Одиниця вимірювання
Наслідування поколінь та сталість розвитку	Коефіцієнт демографічного навантаження (співвідношення громадян-утриманців віком від 0 до 15 і старше 64 років на загальну кількість працездатного населення)	%
	Державний борг	% (від ВВП)

Джерело: систематизовано за [13].

Актуальність інклюзивного розвитку пов'язана з тим, що у всіх країнах постійно зростає розшарування населення. Інклюзивне середовище передбачає, що кожна особистість відчуває важливість свого життя і залучена у різні види діяльності. Держава зобов'язана дати можливість кожній людині реалізувати свій потенціал, бути активним повноцінним членом суспільства та отримувати таку частину результатів праці в результаті розподілу, яка дозволить забезпечити відтворення.

Рівний доступ до результатів праці передбачає рівномірний і достатній розподіл результатів праці між найманим працівником, підприємцем і державою через збалансований розмір заробітної плати, прибутків і податків. Якщо працюючий отримує гідну заробітну плату, то відповідно він і його сім'я має доступ до можливостей. А доступність до освіти, медицини і праці створює передумови до отримання кращої роботи і вищої оплати праці. Хочеться підкреслити, що доступ до можливостей і доступ до результатів праці мають прямо пропорційну залежність. На жаль, пострадянські країни не забезпечують ні рівного доступу до можливостей, ні справедливого доступу до результатів праці, що пов'язано, як правило, з високим рівнем корупції у державі.

Висновки і пропозиції, перспективи подальших розробок. Підсумовуючи, можна зробити висновки про доцільність впровадження в Україні інклюзивної моделі, яка буде основою формування рівних можливостей для всіх громадян, незалежно від національності, мови, віри, соціального статусу, уподобань таїн. У рамках концепту інклюзивного розвитку як ключові компоненти необхідно підтримувати наступні напрями розвитку, які сприятимуть інклюзивному зростанню:

1) Соціальний: рівень і якість життя людей; безпека життєдіяльності; стан здоров'я людей; демографічна ситуація; духовний розвиток особистості; забезпечення суспільної злагоди в суспільстві.

2) Економічний: ефективність проведення макроекономічної політики; ощадливе використання ресурсів, економічного потенціалу; міжнародна співпраця.

3) Екологічний: екологічний аспект у розвитку економіки; природні умови і екологічний потенціал; екологічна експертиза, освіта, інформаційне забезпечення населення.

Інклузивний розвиток не просто збільшує ВВП країни, а й формує міцну соціально-економічну систему, де кожен громадянин відіграє важливу роль, бо має можливості, ресурси та інструменти для забезпечення саморозвитку, гідного і якісного рівня життя.

Інформаційні джерела: 1. Acemoglu, Daron. Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty. – 2012. – 544 p. 2. Базилюк А. В. Інклузивне зростання як основа економічного розвитку / А. В. Базилюк, О. В. Жулин // Економіка та управління на транспорті. – 2015. – Вип. 1. – С. 19–29. 3. Прогнімак О. Д. Інклузивний розвиток України: перешкоди та перспективи / О. Д. Прогнімак // Економічний вісник Донбасу. – 2018. – Вип. 1(51). – С. 187–197. 4. Власенко Ю. Г. Міжнародні підходи до методики оцінки інклузивності / Ю. Г. Власенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2019. – Вип. 24, частина I. – С. 70–74. 5. The official site of Federal Deposit Insurance Corporation (2017), «What is Economic Inclusion?» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://economicinclusion.gov/whatis/>. 6. Офіційний сайт Організації економічного співробітництва та розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/>. 7. The Growth Report: Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development. Presents of CENTER FOR GLOBAL DEVELOPMENT/ Wednesday, May 28, 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.cgdev.org/sites/default/files/archive/doc/events/5.28.08/Transcript_Growth_Event.pdf. 8. Офіційний сайт Statista. Economy & Politics. Economy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.statista.com/statistics/193290/unemployment-rate-in-the-usa-since-1990/>. 9. Офіційний сайт Інтернет видання Live. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zik.ua/news/2017/12/19/u_ssha_v_umovah_bidnosti_zhyvut_ponad_40_milyoniv_lyudey_spetsdopovidach_1229133. 10. Офіційний сайт інтернет-видання Международная жизнь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zen.yandex.ru/media/id/5c62e2c6ae6f0200adeabbc4/obscee-chislo-bezrabotnyh-v-ssha-prevysilo-40-millionov-chelovek-ecfe0bb6d79af2385765a7d?utm_source=serp. 11. The official site of World Economic Forum (2018), The Inclusive Development Index (IDI) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/the-inclusive-development-index-2018>. 12. Антонюк Л. Біла книга економічної політики України до 2030 року: національний і регіональний виміри / Л. Антонюк. – Київ : СПД Павленко, 2018. – 152 с.

13. Ranieri, Rafael; Ramos, Raquel Almeida (March 2013). «Inclusive Growth: Building up a Concept» (PDF). Brazil: International Policy Centre for Inclusive Growth (IPC-IG). Working Paper. Number 104. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ipcig.org/pub/IPCWorkingPaper104.pdf>.

М. М. Зайцева, к. е. н.
Харківська державна
академія культури, м. Харків
zaitseva-marina@ukr.net

TEAM BUILDING ЯК ІНСТРУМЕНТ СПРИЯННЯ КОМУНІКАТИВНИМ ЗВ'ЯЗКАМ В ТУРИЗМІ

Одним із сучасних методів корпоративного менеджменту в туризмі сьогодні є тимблідинг. В перекладі з англійського Team building означає командоутворення. Побудова команди – це процес перетворення групи окремих співробітників в згуртовану команду людей, організований для спільної роботи для задоволення потреб клієнтів шляхом досягнення своїх цілей і завдань.

В ході проведення заходів тимблідингу співробітники компанії мають можливість розвивати свої соціальні навички, а саме комунікативність, креативність, роботу в команді, командний дух, відповідальність, ініціативність та інші, що дуже важливі саме в туристичній діяльності. Сучасний менеджер з туризму повинен володіти не тільки професійними навичками, а також особистими: вміти слухати та розуміти бажання клієнтів, вирішувати конфлікти, управляти голосом і емоціями, бути стресостійким, вміти презентувати себе та вести бесіду, бути дипломатичним, мати знання суміжних наук, критичне мислення, вміти швидко аналізувати ситуацію та приймати рішення та інші, а головне вміти працювати в команді. Всі ці соціальні навички потрібно розвивати.

Тимблідинг є інструментом сприяння комунікативним зв'язкам, який використовується на туристичних підприємствах.

Тимблідинг – це метод управління, який використовується для підвищення ефективності та продуктивності колективу за допомогою різних видів діяльності. Він містить багато навичок аналізу і спостереження для формування сильної і вмілої команди команди, де єдиним мотивом є досягнення бачення і цілей організації [5].

Тимблідинг створює комунікативні зв'язки всередині колективу, де окремі учасники поважають один одного, їх відмінності і поділяють спільні цілі і очікування. Це може бути тимчасовий

проект або постійна діяльність компанії. Як правило, кожному члену команди властиві особливі навички, які вони використовують для взаємного успіху. Добре зібрана та вміла керована команда з часом розвиває здоровий командний дух на роботі.

Побудова команди може включати щоденну взаємодію з участию співробітників, працюючи разом для виконання різних завдань. Ця форма побудови команди природна, і її можна допомогти, якщо група витратить час на те, щоб виробити набір командних норм. Ці норми допомагають членам групи знати, як правильно взаємодіяти в команді і з іншою частиною організації.

Побудова команди також може включати структуровані дії і вправи, що проводяться членами команди самостійно в офісі або за його межам. Але, маючи належний бюджет і цілі, можна скористатись послугами з організації тімбліндінга в залежності від ідеї, теми та сюжету спеціалізованих організацій, event-агенцій. Сьогодні існує всже достатня кількість подібних організацій, які можуть надати професійну допомогу. Зовнішнє сприяння з боку досвідченої людини може дати поштовх створенню вашої команди [9].

Головні цілі team building: дає можливість виявити і реалізувати особистісний потенціал співробітників; вказує на помилки в спілкуванні, які породжують взаємне нерозуміння між членами робочого колективу компанії; допомагає знайти варіанти вирішення конфліктних ситуацій; розвиває здатність приймати рішення в критичних і нестандартних ситуаціях; виховує в співробітниках довіру до компанії і один до одного, прихильність цілям компанії. Team building – це вагомий метод нематеріальної мотивації персоналу, який дозволяє співробітникам відчути увагу компанії до кожного її співробітнику [7].

Також до цілей тімбліндінгу відносять: отримання співробітниками психологічного розвантаження, досягнення згуртованості колективом компанії, покращення міжособистих відносин, це робить відносини людей комфортними; співпраця розвиває довіру і розуміння серед членів команди; між співробітниками виникає атмосфера взаємної підтримки та допомоги; налагоджується психологічний клімат в колективі, що позитивно впливає на роботу кожного працівника; підвищується ефективність роботи і продуктивність, сформована розумно команда працює разом для досягнення цілей, продуктивність всіх співробітників поліпшується.

ється [6]. Отже, team building сприяє комунікативним зв'язкам між працівниками компанії.

Тимбілдинг є сучасною технологією формування команди за допомогою нестандартних форм впливу та виховання командного духу.

До складових етапів якого відносять:

1. Формування й розвиток навичок командної роботи (англ. – team skills);
2. Формування командного духу (англ. – team spirit);
3. Формування команди [2].

Щоб досягти певних результатів, а також успішності бізнесу, ефективності і продуктивності праці та прибутковості підприємства необхідно враховувати не тільки позитивні сторони тимбілдингу, а також і негативні. Які також присущі різним методам управління, зокрема заходам тимбілдингу. Невміння працювати в команді, конфлікти та відсутність загальних цілей можуть розвалити будь-який бізнес.

До негативних наслідків тимбілбінгу відносять: занадто тривале, бурхливе і супроводжується конфліктами обговорення негативних моментів, які сталися на заході; зниження самооцінки у деяких членів колективу; тимбілдинг проводиться в неробочий час, тому співробітники не завжди охоче погоджуються і приходять на захід; тимбілдинг проводиться в неробочий час, тому співробітники не завжди охоче погоджуються і приходять на захід: не всі співробітники розуміють значення командних змагань, тому відносяться до змагань «з прохолодою» і не націлені на результат; виникнення конфліктних ситуацій з керівництвом через примушування до участі в заходів-тимбілдинга; виникнення конфліктних ситуацій з керівництвом через примушування до участі в заходів-тимбілдинга [3].

Для того щоб уникнути всіх цих недоліків, згуртувати колектив і перетворити його в єдину, що рухається в одному напрямку команду, де є комунікативні звязки, необхідно вдатися до професійного тимбілдингу. Завдання по досягненню потрібного ступеня згуртованості і єдності вирішується через проведення дозвіллевих заходів розважальної, пізнавальної, ігровий або ж творчої спрямованості. Кількість туристичних підприємств, долучається до заходів тимбілдингу і робить їх обов'язковими.

Існують різні заходи командотворення, які можна поділити за місцем проведення в офісі і на природі; інтелектуальні, квести, тренінги, віртуальні, спортивні, екстремальні, творчі, театраль-

ні, танцювані, музикальні, етнічні, історичні; сучасні: соціальні, екологічні. Все залежить від ваших смаків і уподобань. Для того щоб обрати той чи інший вид тімблінгу необхідно визначити цілі, завдання і бюджет, потім вибрати формат, розробити сценарій, обрати час та організовувати.

На характер тибліндінгу впливають сучасні світові тенденції. До сучасних тенденцій 2020 року належать: тенденція глобалізації (віртуальний тімбліндінг); тенденція пандемії, зелена тенденція (соціальний, зелений тімбліндінг); тенденція технологічності (Hi-Tech тімбліндінг); тенденція до стихійних лих (використання індустріальної середи, пожажний тімбліндінг); тенденція до фемінізації (жіночі команди); тенденція до отримання нових вражень і досвіду (Experience-Тімбліндінг (тімбліндінг для вражень); тенденція до індивідуалізації (розвиток командита індивідуальності). Emotion-тенденція (емоційний менеджмент в екстремальних ситуаціях); Beyond Limits тенденція (світові чемпіонати тімбліндінгу) [4].

Тільки якісні і професійні командоутворення, постійно оновлені, дозвонять згуртовувати колектив і підвищувати ступінь довіри і взаємоповаги співробітників; формувати особливу корпоративну філософію, культуру і етику; вдосконалювати якість комунікації в колективі і досягати її професійної результативності; мотивувати працівників до досягнення спільних завдань; здатність швидкого знаходити виход з нетипових ситуацій; знімати у працівників втому, а також вчасно рятувати їх від стресу, особливо в такий складний і важкий період, наслідків пандемії COVID-19. Для того щоб сприяти комунікативним зв'язкам та мікроклімату всередині колективу треба дотримуватись правил ідеального тімбліндінгу відносять. Спершу ефективність, а потім ефектність. Тімбліндінг має бути настільки ефективним, щоб результат від проведення можна було не лише побачити, а й відчути. Мета тімбліндінгу – розв’язувати поставлені задачі, а не показувати свою креативність.

1. Важливо сформулювати завдання тімбліндінгу. Важливо не лише сформулювати завдання тімбліндінгу, а й розуміти як їх правильно вирішити. Коли будете підбирати активності, поставте собі декілька питань: НАВІЩО компанії цей захід, ЯКІ задачі він повинен вирішити, НАСКІЛЬКИ ефективні запропоновані варіанти. Адже різні задачі мають різні шляхи їх вирішення.

2. Тімбліндінг – не вечірка. У чому відмінність вечірки від тімбліндінга? Вечірка – це не серйозно. На тімбліндінгу все дуже

серйозно. Тому перед тим, як спланувати, спитайте себе «хочете ви просто відпочити або попрацювати». Відпочивати також необхідно, але спільній похід у кінотеатр – це не тимбліндінг, а спільне проведення часу, яке має зовсім інші цілі.

4. Залучати всіх співробітників. Якщо вам здається, що тимбліндінг принесе найбільшу користь лише керівництву, або лише відділу продажів, вам лише здається. Тимбліндінг потрібен всій команді. Кожен працівник повинен час від часу отримувати свою порцію натхнення та «чарівного стусана» для продуктивної роботи.

5. Можливість спробувати нові ролі. Цікавим фактом є те, що кожен співробітник вважає свою роботу самою важливою, пріоритетною та тою, що вимагає найбільшої уваги. Через це серед колег інколи виникають суперечки, адже люди рідко намагаються зрозуміти суть роботи інших відділень. У таких випадках, під час тимбліндінгу, можна спланувати активності, які дозволяють колегам спробувати на собі нові ролі та відчути, як це працювати в тому чи іншому відділі. Таким чином, співробітники краще зрозуміють тонкощі роботи один одного, а у команді з'явиться більше розуміння й поваги до праці інших.

6. Завжди має бути взаємодія. Для досягнення поставлених цілей, під час тимбліндінгу має бути достатньо взаємодії між його учасниками. Заявлени активності потрібно будувати з ціллю активізувати всіх учасників, змусити їх разом працювати та розв'язувати поставлені задачі. Результатом такої взаємодії повинні бути нові побудовані комунікаційні зв'язки між її членами [8].

Але необхідно помнити, що тимбліндінг не вирішує всіх проблем. Тимбліндінг допомагає збільшити поле довіри в колективі, трохи розширює межі комунікації, можливо, під час тімбліндінгу, колеги відкриють нові сторони й можливості вербалної та невербалної комунікації. Ці відкриття дозволяють розвинути розуміння чужої картинки світу, але не вирішать усіх існуючих проблем.

Отже якісна система корпоративного управління на туристичному підприємстві, яка використовує сучасні методи управління персоналу, а саме заходи тимбліндінгу, виступає умовою ефективної роботи підприємств туристичної індустрії, відкриває їм доступ на світові ринки туризму, а також, з точки зору ділової етики, закріплює соціальні зобов'язання туристичних підприємств перед суспільством, тобто дає змогу сформувати соціальну корпоративну відповідальність вітчизняних підприємств на

туристичному ринку шляхом комунікативних зв'язків. Спільна робота і сприяє вирішенню поставлених завдань заходу. Також важливим фактором є подальша рефлексія, що проводиться з учасниками, для аналізу отриманих знань і навичок. В результаті керівник отримує згуртовану команду, яка готова працювати ефективніше, в якій налагоджуються комунікаційні зв'язки і підвищується усвідомлення відповідальності ролі кожного в колективі [1].

Інформаційні джерела: 1. Аніщенко А. П. Тимбілбінг як один з перспективних моделей корпоративного менеджменту в туризмі / А. П. Аніщенко, М. Н. Зайцева // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали міжнар. наук. конф., 21–22 листоп. 2019 р. / Харк. держ. акад. культури. – Харків, 2019. – С. 104–106. 2. Беляєва С. С. Концептуальні основи організації тимбілдингу як інструменту сприяння комунікативним зв'язкам у колективі [Електронний ресурс] / С. С. Беляєва // Молодий вчений. – 2019. – № 1 (65). – С. 417–422. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/1/97.pdf>. 3. Ярмолюк Д. І. Тімбілдинг як один із ефективних методів управління персоналом / Д. І. Ярмолюк // Класичний приватний університет. – 2020. – Вип. 3 (20). – С. 152 156. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2020/3_20_ukr/29.pdf. 4. Будущее тимбилдинга в России и мире. [Електронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hrm.ru/db/hrm/FA1F9C0D63CCE902C325776C004D7DF3/print.html>. 5. Інструкція ефективного тімбілдингу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.psihika.net/ua/instrukcziya-efektivnogo-timbildingu/>. 6. Сайт Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>. 7. Тімбілдинг або корпоративний відпочинок з користю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infotour.in.ua/teambuilding.htm>. 8. Тімбілдинг: як створити команду мрії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.vinnitsa.info/news/timbildinh-vak-stvoritv-komandu-mriyi.html>. 9. What Is Team Building? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.thebalancecareers.com/what-is-team-building-1918270>.

Ю. Б. Миронов, к. е. н., доцент
Львівський торговельно-економічний
університет, м. Львів
yuriy@myronov.com

М. М. Логвин, к. геогр. н., доцент
Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі», м. Полтава
lilepta777@gmail.com

ПЕДАГОГІКА ДОЗВІЛЛЯ У ПОСТНЕКЛАСИЧНІЙ ПАРАДИГМІ ОСВІТИ

Постнекласичне розуміння світу й людини у світі характеризується ростом рефлексії вчених над цінностями й смисловими

контекстами людського буття. Постнекласична наука характеризується виникненням такого типу наукової раціональності, який поєднує науки про природу і суспільство та науки про дух. У сучасній науковій картині світу колишні типи раціональності не заперечують один одного, а розподіляють між собою сфери впливу; залежно від дослідницьких задач та ж сама реальність може бути розглянута з різних позицій і може виступити предметом освоєння за допомогою різних типів раціональності. За цих умов вирішальне значення здобувають ті культурні й ціннісно-смислові контексти, з якими суб'єкт співвідносить реальність, яка ним пізнається й розуміється [1].

Актуальність постнекласичної методології при вивченні таких складних соціально-культурних інститутів, як освіта й виховання продиктована потребою сучасного гуманітарного знання подолати обмеженість класичних і некласичних підходів до методології дослідження. Використання постнекласичної методології дає змогу проаналізувати освіту й виховання як складну систему з урахуванням нелінійних процесів, що притаманні як суспільству, так і освітньо-виховній системі. Нелінійне мислення трактує освіту як актуалізацію творчого потенціалу педагогічного процесу, вільного від обмежень, які були характерні для класичної освітньо-виховної парадигми [2, с. 42–43].

Досягнення і протиріччя цивілізації початку ХХІ століття, граничні фізичні, психічні, інтелектуальні навантаження на індивіда, викликані інтенсифікацією виробництва, необхідністю оволодінням щораз більшим обсягом інформації, соціальною напруженістю й іншими об'єктивними факторами, зумовили необхідність для кожної людини раціонально використовувати свій вільний час, знімаючи втому та відновлюючи свої сили засобами дозвілля, забезпечуючи при цьому всебічний розвиток особистості.

Дозвілля реалізує дві органічно пов'язані і взаємодоповнюючі соціальні функції:

- рекреативну, що забезпечує зняття фізичного, психічного, інтелектуального напруження і відновлення сил за допомогою активного відпочинку;

- розвиваючу, яка знаходить своє вираження в залученні особистості у процес безперервної освіти.

Серед найбільш ефективних і соціально-значущих видів дозвілля істотне місце належить туризму і, в першу чергу куль-

турно-пізнавальному, який, оновлюючи середовище проживання, значно підвищує інтерес до пізнання як форми безперервної освіти; занурює туристів у світ цінностей історії та культури, створює ситуацію включеності в нього й усвідомлення своєї причетності до історико-культурної спадщини. Туризм став нині одним з провідних напрямків дозвілля, в рамках якого інтегруються рекреація, пізнання, розвага, оздоровлення.

Можливість цілісного розуміння сутності педагогіки дозвілля виражена в розкритті смислового значення її об'єкта, предмета, структури, функцій, а також співвідношення з базовими науками про людину і суспільство. Об'єкт педагогіки дозвілля – пізнання змістовних основ активного дозвілля, який виступає в якості педагогічного засобу формування особистості у виховному просторі загальнокультурної реальності. Предметом є організація дозвіллєвої діяльності, спрямованої на вдосконалення культурної життедіяльності особистості у процесі взаємодії з установами культури та додаткової освіти.

Будучи відносно автономною дисципліною, педагогіка дозвілля охоплює спектр теоретичних і прикладних проблем, зокрема пов'язаних з:

- осмисленням процесів становлення і розвитку духовної культури особистості, зокрема заличення до загальноосвітових цінностей у вільний від основних занять час;
- розширенням комплексу інформаційно-методичного забезпечення організації дозвілля, оцінюванням його професійно-прикладної ефективності;
- удосконаленням підготовки майбутніх фахівців сфери обслуговування та соціокультурної сфери на основі формування їх лідерських якостей, активної життєвої позиції, дослідження динаміки розвитку їх творчих ініціатив у період проходження навчальних, виробничих практик;
- визначенням сутності продуктивної дозвіллєвої діяльності різних вікових категорій відвідувачів;
- вихованням культури ціннісного вибору і світоглядного самовизначення в системі відносин «світ культури – людина»;
- ідентифікацією специфіки інноваційності у сфері організації дозвілля і введенням інновацій у педагогічний процес закладів культури;

– акумулюванням, узагальненням і трансляцією соціально-педагогічного досвіду галузевих установ культури, додаткової освіти.

Способи вирішення вказаних проблем корелують з переосмисленням спеціалізації індикаторів функцій педагогіки дозвілля: магістральних (теоретична, технологічна), соціально-регулятивних (гуманістична, фасилітаційна, освітня, комунікативна), які, в свою чергу, визначаються сполучуваністю трьох категоріально значущих педагогічних чинників. До них можна віднести:

1) професійно-педагогічну діяльність фахівця сфери обслуговування, соціокультурної сфери, педагога додаткової освіти, яка розглядається у вигляді системної послідовності предметних дій, спрямованих на розробку організаційних, соціально-педагогічних умов, які є значущими для реалізації зовнішніх і внутрішніх форм, сукупності прийомів створення моделей активного дозвілля;

2) дозвіллю діяльність соціального суб'єкта: глядача, слухача, читача, туриста як динамічної системи його взаємин зі світом матеріальної і духовної культури, у процесі яких відбувається поєднання ціннісних стандартів і орієнтирів із загальним ціннісно-смисловим полем їх повсякденної дозвіллєвої практики;

3) загальнокультурний розвиток і саморозвиток учасників педагогічного процесу, рівнева характеристика якого розуміється як послідовна трансформація світу їх базової культури.

Педагогіка дозвілля – гетерогенна за своєю змістовністю та структурою система, яка перебуває на «стадії оновлення у зв’язку з трансформацією загальної методологічної платформи гуманітарних наук» [3] і, відповідно, складається з ряду рівнів філософського, психологічного, педагогічного і культурологічного знання, а також множинності видів науково-педагогічної діяльності.

На рівні філософської рефлексії виділяються й описуються такі засади педагогіки дозвілля:

- різні культурно-історичні аспекти феномену дозвілля, їх варіації;
- диференційовані рівні знання про сутність дозвілля (теоретичний, емпіричний, метатеоретичний);

- регулятиви активної дозвіллєвої діяльності: свобода вибору, культурне благо, життєвий сенс, універсальні людські цінності, культурне середовище.

Загальнонауковий рівень визначає ступінь входження педагогіки дозвілля в систему суміжних гуманітарних дисциплін, використання комплексу методологічних підходів: системно-діяльнісного, аксіологічного, міждисциплінарного. «Відправною точкою» виступає теорія пізнання, яка обумовлює розуміння сутності закономірностей організації дозвіллєвої діяльності, знання технологій управління нею; виявлення когнітивного ставлення суб'єкта до навколишнього світу культури: духовної, матеріальної, можливостей його резульвативного пізнання.

Конкретно-науковий рівень передбачає орієнтованість педагогічного процесу установ культури і додаткової освіти на встановлення і розкриття істотних закономірностей у вигляді тенденцій розвитку і функціонування певної сфери дозвілля, виражених у змісті, варіативних формах і методах його ціле-спрямованої організації.

Рівень приватного дослідження обумовлює логіку підбору людинознавчих технологій (гуманітарних, виховних, розвиваючих) відповідно до цілей, можливостей та умов як професійно-педагогічної діяльності фахівців, так і учасників культурних, дозвіллєвих заходів, проектів; взаємозв'язок цих технологій із педагогічною майстерністю конкретного фахівця.

Утворюючи складну систему, вказані рівні методології науки дозволяють виділити такі структурні складові педагогіки дозвілля:

- теоретичні засади, тобто сукупність принципів і методів педагогічного дослідження сутності дозвілля, критеріїв і показників їх вибору, що дозволяють охарактеризувати зміст конкретної сфери його реалізації, надати йому новий ціннісно-значимий зміст, розширити культурний, у т. ч. педагогічний контекст сенсу дозвілля;

- евристичні засади, тобто сукупність педагогічних предикатів, що сприяють раціональному співвідношенню мети, засобів і результату при відтворенні практичного знання про специфіку дозвіллєвої діяльності, досягненню резульвативності роботи по організації дозвілля і неформального спілкування суб'єктів.

Реальний процес конструктивного розвитку педагогіки дозвілля, зокрема технологічного і практико-орієнтованого його аспектів, базується на таких принципах:

- гуманізації, підставою якого є соціальні установки особистості як унікальної цілісної системи, спрямовані на можливість її творчої самоактуалізації у вільний час;
- культурovedповідності, націленого на прийняття до уваги балансу соціальних та культурних ціннісних орієнтирів, духовних ідеалів, їх динаміки як одного з провідних джерел поведінки особистості у дозвіллю просторі;
- плюрализації як права кожного суб'єкта приймати особисті або колективне рішення про використання тих чи інших форм, методів здійснення дозвілля у відповідності зі своїми інтересами;
- варіативності, що визначається наявністю множинних різновидів соціально-педагогічних технологій, у т. ч. альтернативних, їх практико-орієнтованою спрямованістю;
- індивідуалізації, пов'язаного із потребою людини у продуктивному дозвіллі відповідно до рівня сформованості базових концептів культури міжособистісного спілкування, здорового способу життя, духовно-моральної та інформаційної культури [4].

Як наслідок, формулюється основне завдання педагогіки дозвілля – дати змістовне уявлення про культурні цінності за допомогою залучення особистості до духовної спадщини сучасної цивілізації для надбання повноцінних знань про основні закони розвитку культурної життєдіяльності суспільства, їх подальшої реалізації у власному житті. Специфічні завдання:

- виявлення сутнісних основ дозвілля, тобто визначення діапазону (ступеня охоплення знань про нього, наукового інтересу вивчення його напрямків) і призначення конкретних його видів;
- розробка технологічних вимог провадження традиційних, інноваційних форм розвиваючої дозвіллевої діяльності;
- створення і коректура специфічних умов досягнення виховного і предметного результатів у галузевих установах культури і системі додаткової освіти;
- конструювання моделей продуктивної дозвіллевої діяльності, обумовленої різними соціальними ролями особистості.

Пошук результивного вирішення цих завдань у педагогічному процесі установ культури і додаткової освіти детермінований певними закономірностями. Серед них:

- системоутворюючі – нерозривність видів трудової, професійної та дозвіллєвої діяльності обумовлена соціальними й особистісними ресурсами суб'єкта як основи його суспільного розвитку;
- структурні – зумовленість підбору форм і методів організації дозвіллєвої діяльності способами ознайомлення особистості з різноманітними варіантами проведення вільного часу;
- функціональні – досягнення позитивного результату в залученні особистості до духовних цінностей обумовлено її соціальною поведінкою у культурному середовищі;
- розвиваючі – безперервна трансформація елементів моделі дозвілля конкретної особистості закономірно визначена її духовними потребами, психологічними та віковими особливостями.

Педагогіка дозвілля передбачає пошук відповідей на питання: «Для чого організовувати дозвілля?» (або як виявляти цілі дозвіллєвої діяльності, пов’язані з мотивуючими факторами суб’єктів, тобто з проявом духовних потреб, емоцій у вигляді джерел соціально-культурної активності); «Як організовувати дозвілля?» (як здійснювати підбір педагогічних принципів, технологій, які сприяють досягненню ефективної координації дозвіллєвої діяльності). Відповідно, провідними поняттями педагогіки дозвілля є: педагогічний процес в установах культури і додаткової освіти, фахівець соціокультурної сфери, суб’єкт організованого дозвілля, самодіяльний колектив, культурні цінності, аматорський інтерес, виховний простір, соціальна поведінка, соціокультурне середовище. Кожне з цих понять взаємопов’язане з іншими поняттями і виступає у вигляді складового елементу цілісної педагогічної системи.

Представлена вище структура наукових зasad педагогіки дозвілля визначає її зв’язок з іншими науками про людину і суспільство. Зв’язок педагогіки дозвілля з філософією значимий для розуміння ролі дозвілля в історично змінному соціальному контексті, його впливу на культурне життя людини. Педагогіка дозвілля пов’язана з психологією, з такими її галузями, як вікова, педагогічна, соціальна психологія і психологія мистецтва. Знання фахівцем соціокультурної сфери специфіки вікових ста-

дій психічного розвитку особистості, прогнозування психолого-педагогічних умов актуалізації мотивів вибору сфер дозвіллю і діяльності визначає сутність його професійної діяльності. Наявність взаємозв'язків між педагогікою дозвілля і психологією мистецтва обумовлено тим, що процес культурного розвитку і саморозвитку особистості здійснюється на основі духовного сприйняття і створення художніх цінностей не тільки в робочий, а й у вільний час, тим самим впливаючи на міжособистісні взаємини. Педагогіка дозвілля, будучи однією з галузей педагогіки – складної системи педагогічних наук, яка виступає неодмінною умовою розвитку її теорії і практики, традиційно пов'язана із загальною педагогікою, віковою педагогікою, історією педагогіки та освіти. Педагогіка дозвілля пов'язана з соціологією, яка дозволяє досліджувати структуру взаємодії в підсистемах «фахівець соціокультурної сфери – соціальний суб'єкт», «соціальні суб'єкти – соціальний суб'єкт дозвіллевої діяльності». Педагогіка дозвілля також використовує культурологічні знання, які важливі для рефлексії процесу пізнання соціального і культурного досвіду індивіда, який реалізується в його ціннісних орієнтаціях, нормах і правилах поведінки в соціокультурних інститувах. Водночас педагогіка дозвілля пов'язана з соціокультурним менеджментом і дизайном соціокультурного середовища, які вивчають особливості управління педагогічними системами таких інститутів соціалізації, як культурно-дозвіллеві центри, спортивно-оздоровчі комплекси, центри додаткової освіти та ін., з метою проектування комфорtnого простору активного відпочинку.

Таким чином, будучи взаємозалежною з іншими науками, педагогіка дозвілля вносить значний внесок у вирішення проблем інтегрального пізнання особистості, у тому числі питань гуманітарної експертизи її соціальної екології, виявлення і аналізу взаємообумовлених педагогічних чинників формування ставлення особистості до активного дозвілля в закладах культури та додаткової освіти; використовує теоретичні інтерпретації окремих досліджень, представлених у науках, що вивчають людину і суспільство з метою актуалізації педагогічного інструментарію організації продуктивної дозвіллевої діяльності.

Інформаційні джерела: 1. Знаков В. В. Субъект, личность и психология человеческого бытия / В. В. Знаков. – Москва : Институт психологии РАН, 2005. – 383 с. 2. Петренко О. Б. Постнекласична парадигма освіти й виховання:

теоретичний аналіз / О. Б. Петренко // Інноватика у вихованні. – 2016. – Вип. 3. – С. 40–49. 3. Развитие методологии междисциплинарных исследований в области воспитания и социализации детей : сб. науч. статей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ippdrao.ru/wp-content/uploads/1701-razvitie-metodologii-mezhdistsiplinarnyh-issledovanij-v-oblasti-vospititaniya-i-sotsializatsii-detej.pdf>. 4. Шарковская Н. В. Педагогика досуга в контексте современного гуманитарного знания [Электронный ресурс] / Н. В. Шарковская. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogika-dosuga-v-kontekste-sovremennoego-gumanitarnogo-znaniya/viewer>.

Г. П. Склляр, д. е. н., професор

*Вищий національний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава
turizm@puet.edu.ua*

ЛЮДИНОМІРНИЙ ДИСКУРС ЕКОНОМІЧНИХ ТУРИЗМОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Туризм надає людині шанс залишатися і залишитися людиною, відкриває вікно можливостей для збереження ціннісно-смислової ідентичності *Homo sapiens*, відтворення її духовно-біо-соціальної природи, особистісної самореалізації в умовах нової реальності. Вітчизняний дослідник В. Г. Скотний констатує, що «людська активність увійшла в антиномічну суперечність із тотальною залежністю від імперативів економічної і технологічної ефективності. Гостро постало питання, чи можна примирити ідентичність з ефективністю, традиційні цінності з культурою Інтернету. Відчутно виступає дефіцит *людяності* і *духовності* (підкреслено нами – Г. С.), зазнає краху і розсудковий раціоналізм, який породив крайні форми сцієнтизму в науці, і сама ідея «завоювання» природи, панування людини над оточуючим середовищем» [11, с. 7]. У цьому контексті привертає увагу науковий доробок Г. В. Задорожного і О. Г. Задорожної, які заявляють нову науку про *людяність* уноміку, в якій «зароджується... нове людинонірне ... знання», формується «підхід до розуміння реальності та множинності форм її прояву в кризово-турбулентному сучасному світі» [7, с. 160].

Туризм, як вид економічної діяльності, пов’язаний з процесами та відносинами забезпечення життєдіяльності людини, яка тимчасово залишила постійне місце проживання і подорожує з некомерційною метою. У цьому контексті людина, яка подорожує, виступає суб’єктом (учасником) туристичної діяльності, процеси здійснення якої, у свою чергу, є об’єктом наукової

рефлексії прикладних економічних досліджень. Статус об'єкта досліджень людина, яка подорожує, набуває у «чистій» туристичній науці, вітчизняним представником якої є туризмологія. Структура туризмології має міждисциплінарний характер, а її важливою компонентою є економіка туризму. У зв'язку з цим своєчасним, на нашу думку, є дослідження процесів формування людиномірного економічного туристичного знання. Тому тема статті є актуальною.

Метою дослідження є огляд джерел і процесів формування людиномірного економічного знання у останніх наукових роботах туризмологів.

Проблема наукової рефлексії феномену людини, яка подорожує, має декілька аспектів, важливими серед яких, зокрема, є: формулювання об'єкту і характеристика суб'єкта економічних туризмологічних досліджень, їх взаємодія; осмислення доробку суб'єктів туризмології, чия творча енергія, формалізована як духовно-культурна спадщина в наукових працях, складає основу джерельної бази теоретичного дослідження; застосування міждисциплінарного підходу, об'єднання зусиль філософів, економістів, екологів, географів, істориків, культурологів, соціологів, психологів, педагогів тощо.

До сучасних вітчизняних туризмологів слід зарахувати, насамперед, колектив авторів монографії «Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму» [14]. Один із провідних туризмологів В. С. Пазенок приділяє важливе значення теоретико-методологічному осмисленню туризму. Автор уважає, що індустрія туризму чи туристська інфраструктура за всієї важливості та значущості не є визначальною і глибинною сутністю туризму. Нею є людина, яка подорожує з метою задоволення своїх потреб. У вказаній роботі В. С. Пазенок наголошує на принциповому характері визнання туриста центральним об'єктом туризмології. Філософ-туризмолог стверджує, що «турист є визначальним об'єктом, а теоретично узагальнені знання про особистість туриста – предметом туризмології як науки» [14, с. 24].

В. С. Пазенок також визначає суб'єкта туризмології та формулює свої вимоги до нього. «Суб'єктом туризмології є науковець, здатний теоретично, фахово осмислити об'єкт свого знання, тобто туризмолог, туризмознавець. Це осмислення відбувається в контексті розуміння туризму як суспільного простору буття людини-мандрівника, в якому здійснюється її самореаліза-

ція» [14, с. 24]. На наш погляд, фаховість суб'єкта туризмологічних досліджень у значній мірі обумовлена і залежить від його здатності теоретично осмислювати власний туристичний досвід, а не тільки туристичний досвід інших людей, зокрема учасників туристичної діяльності. Сумісно-розділені відносини суб'єкта та об'єкта досліджень сприяють глибині наукової рефлексії власного «Я» людини-туриста, людини-дослідника, людини-підприємця у сфері туризму. Разом з тим, пізнання внутрішнього світу особистості туриста залежить від масштабу особистості вченого, зокрема, здатного вести діяльнісний, а не тільки споглядальний спосіб життя.

До речі, слід зазначити, що подорожі позитивно впливають на творчість. Серед науковців, які досліджували феномен людини, виділяється особистість П. Тейяр де Шардена. У біографії вченого помітне місце займають подорожі, зокрема у складі палеонтологічної експедиції до Монголії і Китаю. Крім того, П. Тейяр де Шарден відвідав Індію, Бірму, Яву, Африку [13, с. 4, 5]. Характеризуючи особистість П. Тейяр де Шардена як науковця, дослідник його творчої біографії В. Ю. Кузнецов констатує, що «серед вчених спеціалістів, натхнених теологів і мудрих філософів вкрай рідко можна зустріти універсального мислителя або хоча б дійсно міждисциплінарного творця-дослідника... В цьому сенсі фігура Тейяра де Шардена ...унікальна: йому вдалося проявити себе одночасно в науці, філософії, релігії і синтезувати у своїй концепції цілу серію несумісних між собою, на перший погляд, уявлень» [13, с. 3]. Протоірей О. Мень доповнює характеристику П. Тейяр де Шардена наступними словами. «Все його життя проходило між двома полюсами: з одного боку, активна громадська робота, подорожі, а з іншого – світ духу, де монах-містик повстав перед Христом. Тут ми бачимо не поверховий дуалізм віри і знання, а два образа буття, два устрої» [12]. У результаті досліджень П. Тейяр де Шарден формує вчення про ноосферу, розвинуте в подальшому В. І. Вернадським, шедеврами якої є «думка, особистість, єдність індивідуальностей» [12].

Всесвітньовідомий вчений-подорожанин Т. Хейердал сформулював важливе для туризмології значення писемності у контексті збереження сукупного знання людства. «Писане слово – кращий спільник допитливості в її змагані з часом» [15, с. 3]. Наступні слова вченого ми можемо вважати самохарактерис-

тикою суб'єкта дослідження. «Коли я пишу книги про свої подорожі, я намагаюся передати на папері враження і події у таких словах, щоб інші змогли за декілька годин пережити те, що було пережито нами за місяці, можливо, роки» [15, с. 4]. Таким чином, сумісно-розділені відносини об'єкта і суб'єкта дослідження дозволяють краще зрозуміти проблемне поле туризмології.

Знаний економіст – туризмолог В. Г. Герасименко у статті «Теорія туризму як складова туризмології» наголошує, що туризмологію слід розглядати як «цілісну систему загальних і прикладних наук про туризм і туристичну діяльність», а теорію туризму – як складову туризмології, її теоретичну основу. При цьому науковець визначає проблематику туризмології – «досліджувати все, що відбувається у сплетінні: людина-подорож-туристична дестинація-навколоїшнє середовище» [5, с. 178]. У своїх публікаціях туризмологічного спрямування В. Г. Герасименко також акцентує увагу на міждисциплінарному характері дослідження туризму [5; 6].

У період 2016–2019 рр. були опубліковані роботи історика Л. Д. Божко, географів Г. В. Балабанова і В. С. Сайчука, О. Бордун і П. Романіва, економістів І. С. Бондаренко і О. В. Мілінчук. При цьому Л. Д. Божко, Г. В. Балабанов і В. С. Сайчук провели наукометричний аналіз вітчизняних дисертаций з туризму. На думку Л. Д. Божко, дисертаций в системі наукової комунікації об'єктивно відображають думку експертів щодо стану справ у науці [2, с. 11]. Захисти дисертацій із туризму відбувалися за 18 науковими напрямами, однак лідерами є економічні, педагогічні і географічні науки [2, с. 14]. Результати дослідження Г. В. Балабанова і В. С. Сайчука показують, що серед лідерів наукового пошуку в галузі туризму і рекреації – дисертацій з економічних (52,2 %), географічних (13,8 %) і педагогічних наук (10,7 %) [1, с. 16]. Наведені результати досліджень історика-туризмолога і географів-туризмологів можуть бути інтерпретовані нами наступним чином: абсолютна перевага частки захищених дисертаций з економічних наук у загальній кількості дисертаций з туризму і рекреації підтверджує, що туризм є видом економічної діяльності. Разом з тим відсутність у рейтингу топ-12 наукових спеціальностей за кількістю дисертацій з туризму і рекреації, захищених в Україні за 1992–2015 рр. [1, с. 21], економічної наукової спеціальності 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» актуалізує

проведення нами людиномірних економічних туризмологічних досліджень з метою формування людиномірного економічного туристичного знання.

Низка наукових робіт присвячена ретроспективі розвитку туристичної науки. Так, у статті «Системна класифікація туризмо-знавства: наукові традиції та сучасні виклики» О. Бордун і П. Романів надають розлогий опис розвитку науки про туризм, починаючи з 1883–1884 рр. до наших днів, а також пропонують для обговорення авторську структуру туризмології [4].

I. С. Бондаренко у статті «Теоретичні аспекти туризму: еволюція підходів і наукових шкіл» подає узагальнену інформацію іноземних авторів і міжнародних інституцій щодо розвитку туристичного знання за період з 1930-х років до 2000-х років. Характер знань щодо туризму на останньому етапі описується у статті як платформа сталого туризму, платформа некомерціалізованих досліджень, етнічна платформа [3, с. 51].

О. В. Мілінчук у статті «Еволюція туризму як об'єкта наукових досліджень» аналізує заявлену проблему за період 50 років на основі вивчення англомовних джерел, виокремлює основні етапи становлення концептуального міждисциплінарного підходу до наукового дослідження туризму [8, с. 302]. Дослідниця виділяє 3 періоди у формуванні туризму як окремого академічного напрямку досліджень. Третій період (з 2000 р. і до наших часів) «характеризується поєднанням теоретичного погляду на туризм як на соціальний феномен та практичною співпрацею з представниками туристичної індустрії» [8, с. 307], що співпадає з нашими поглядами щодо синтезу двох гілок туристичної науки [9, с. 52], формування постнекласичного економічного туристичного знання [10, с. 164]. На думку О. В. Мілінчук, як економіста-туризмолога, «туризм сьогодні є більше, ніж спосіб пізнання, – це спосіб буття шляхом розвитку в напрямку соціальної справедливості, рівності та уникнення будь-яких утисків» [8, с. 305]. На третьому етапі, як зазначає дослідниця, відбулося «просування критичного вивчення туризму, використання інноваційних теоретико-методичних підходів на противагу позитивізму та більш кількісному в дослідженнях бізнес підходу». Критичний погляд на туризм було розширено до міждисциплінарного дослідження нового рівня: пост-дисциплінарного підходу. Було сформовано новий відкритий теоретичний

фундамент для туризму, запропоновано концепцію туризму як світового феномену [8, с. 304].

Таким чином, нами критично оцінені процеси формування людиномірного економічного знання у останніх роботах вітчизняних туризмологів. Констатовано, що людина є визначальним об'єктом міждисциплінарних туризмологічних досліджень, у яких вагоме місце займають власне економічні дослідження. Разом з тим, як свідчить закордонний досвід, необхідним є перехід від обмеженого бізнес-орієнтованого внутрішньо-дисциплінарного економічного аналізу і міждисциплінарних досліджень до пост-дисциплінарного підходу.

На наш погляд, перспективними є дослідження у напрямі особистісно-ціннісного підходу до формування людиномірного економічного туристичного знання, синтезу теоретичної і прикладної туристичної науки. Важливим є пізнання механізмів забезпечення самореалізації пересічної особистості при зустрічі з Іншим (туризм пересічної особистості); механізмів самореалізації особистостей-пасіонарій-брендів у топохроні туристичної дестинації в умовах економіки культурного досвіду; механізмів ринкової сакралізації особистості як перетвореної форми туристичної ренти; механізму соціального партнерства (зокрема комунально-приватного партнерства) тощо. Цей меті відповідає, на нашу думку, подальша реалізація науково-освітнього проекту «Туристичне господарствознавство», який здійснюється в межах виконання науково-дослідної роботи «Проблеми функціонування і розвитку сфери туризму в умовах модернізації економіки» (держ. реєстр. номер 0117U004715) на кафедрі туристичного та готельного бізнесу Вишого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Інформаційні джерела: 1. Балабанов Г. В. Динаміка і структура наукового пошуку в галузі туризму і рекреації в Україні: аналітична доповідь / Г. В. Балабанов, В. С. Сайчук. – Київ : НАУ, 2017. – 100 с. 2. Божко Л. Д. Наукометричний аналіз українських дисертацій із туризму (1991–2014) / Л. Д. Божко // Міжнародний вісник: Культурологія. Філософія. Музикознавство. – 2016. – Вип. 1. – С. 11–20. 3. Бондаренко И. С. Теоретические аспекты туризма: эволюция подходов и научных школ / И. С. Бондаренко // Торгівля і ринок України. – 2017. – № 1. – С. 48–54. 4. Бордун О. Системна класифікація туризмознавства : наукові традиції та сучасні виклики / О. Бордун, П. Романів // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2019. – Вип. 53. – С. 59–69. 5. Герасименко В. Г. Теорія туризму як складова туризмології / В. Г. Герасименко // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2011. – Вип. 2. – С. 173–180. 6. Герасименко В. Г. Туризмология как современное

междисциплинарное направление исследования туризма / В. Г. Герасименко // Известия Сочинского государственного университета. – 2013. – № 2. – С. 49–54. 7. Задорожный Г. В. Уномика. Пролегомены судьбоносной интегральной науки о спасительном развертывании человечности / Г. В. Задорожный, О. Г. Задорожна. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. – 164 с. 8. Мілінчук О. В. Еволюція туризму як об'єкта наукових досліджень / О. В. Мілінчук // Інтелект XXI. – 2017. – № 2. – С. 300–308. 9. Склáр Г. П. Генезис постнекласичного прикладного туристичного знання: онтологічні виклики практичного розуму / Г. П. Склáр // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2018. – № 1. – С. 49–55. 10. Склáр Г. П. Особистість і благо туризму: постнекласичні студії / Г. П. Склáр // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2017. – № 5. – С. 161–166. 11. Скотний В. Г. Філософія освіти: екзистенція іrrаціонального в раціональному / В. Г. Скотний. – Дрогобич : Вимір, 2004. – 348 с. 12. Тейяр де Шарден П. Божественная среда / пер. с франц. О. С. Вайнер, Я. Г. Кротова и З. А. Масленниковой. Вступит. ст. прот. Александр Мень. – Москва : Изд-во «Ренессанс» СП «ИВО-Сид», 1992. – ХХIV, 311 с. 13. Тейяр де Шарден П. Феномен человека : Сб. очерков и эссе : пер. с фр. / П. Тейяр де Шарден / Сост. и предисл. В. Ю. Кузнецов. – Москва : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 553 с. 14. Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму : монографія / [В. К. Федорченко, В. С. Пазенок, О. А. Кручен та ін.]. – Київ : ВЦ «Академія», 2013. – 368 с. 15. Хейердал Т. Экспедиция «Кон-Тики». «Ра». / пер. с норв. Л. Л. Жданова. – Ер. : Луйс, 1983. – 400 с.

В. Д. Холодок, к. держ. упр.

Обласний комунальний заклад «Харківський організаційно-методичний центр туризму», м. Харків
hvd_kult@ukr.net

H. I. Мицай

**Обласний комунальний заклад
«Національний літературно-меморіальний музей
Г. С. Сковороди», м. Харків**
skovoroda.m@gmail.com

ДОЗВІЛЛЕВІ ПРАКТИКИ В МУЗЕЇ ЯК ЗАПОРУКА ТУРИСТИЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ

Наразі туризм є стійким елементом дозвіллевої активності, а розважальні послуги невід'ємною частиною туристичного продукту, що впливають на підсумкове враження щодо якості проведеного дозвілля.

Характеризуючи загальні напрями змін у туристичній діяльності можна стверджувати, що останнім часом постійно зрос-

тають потреби населення у відпочинку та розвагах. Люди вирушають у мандри за новими враженнями, позитивними емоціями. Тому атракція є найважливішим елементом туристичної подорожі і відіграє вирішальну роль в успішності її проведення. У цьому контексті виникає потреба змін в організації туристичної діяльності, напрями якої охоплюють сегменти дозвілля. Адже туризм з найдавніших часів був одним з найважливіших видів організованої дозвіллової діяльності. Завдяки подорожкам значно зростають духовні запити, відбувається диференціація соціальних потреб людини. Оскільки туризм саме спрямований на отримання позитивних емоцій, тому сформувати позитивне враження від проведеного тура допоможуть елементи дозвілля та розваг, які є невід'ємною частиною туристичного продукту.

Як зазначає Стальна В. А., розваги – це задоволення, викликане комплексом позитивних емоцій, вражень, які супроводжують процес розваги або є його результатом. Джерелами розваг можуть стати різні види діяльності суб'єкта, що приносять задоволення і формують позитивний емоційний фон [4].

Домінуюча роль туризму в дозвіллевих перевагах у сфері духовного життя пов'язана з наявністю різноманітних мотивів, які здійснюють вплив на вибір певного виду дозвілля.

На думку Наймарк К. А., спостерігається зростання ролі послуг індустрії відпочинку і розваг в соціальному житті сучасної людини. Вільний час стає одним з головних змістотворюючих чинників нашого життя. Все більшесвого часу люди витрачають на відпочинок і рекреацію, саморозвиток особистості, оволодіння досягненнями культури і створення культурних цінностей [3].

Протягом всього періоду існування туризму його потреби постійно трансформувалися. Наразі туристи, крім знайомства з історією та з культурою, прагнуть більше дізнатися про побут людей, звички, традиції життя і творчість відомих особистостей тощо.

Як відомо, Харківщина – центр Слобожанщини, скарбниця старовинних національних обрядів та традицій. Це земля великого українського філософа-просвітителя Г. С. Сковороди, батьківщина великого живописця Іллі Рєпіна і самобутньої художниці Зінаїди Серебрякової. Тут жили і творили Гнат Хоткевич, Клавдія Шульженко, Лев Ландау, Ілля Мечников, Сергій Ва-

сильківський та багато інших особистостей, творча спадщина яких і сьогодні становить інтерес в усьому світі.

Ім'я українського філософа, видатного мислителя Г. С. Сковороди займає чільне місце серед імен найвідоміших людей України другої половини XVIII ст. Григорій Савич Сковорода прославив своїми оригінальними духовними та інтелектуальними шуканнями на весь світ Україну, але в першу чергу – Слобожанщину. Саме в Харкові декілька років Сковорода викладав у Харківському духовному Колегіумі, покинувши який він став мандрівним філософом. Відтоді його життя назавжди пов'язалося з Харківчиною. Григорій Савич дуже любив місто Харків, називаючи його «Съомим божим оком», «Містом пропорка Захарії». Одна з його поезій також присвячена Харкову та має назву «Молитва за місто Харків». Духовна спадщина безсмертного філософа є неоціненим національним надбанням. Його філософські та літературні твори відповідають на вічні питання, які завжди хвилювали людство: у чому сенс життя, як пізнати самого себе, як виховати людину. «Зробимо світ кращий, створимо день веселіший!» – закликав філософ.

Одним із цікавих творів, залишених нам Г. С. Сковородою, є його власне життя; яке має виразне громадськезвучання, та зобов'язує нас уважно дослідити його.

Під кінець 70-х років XVIII ст., Григорій Сковорода обрав зовсім новий і незнаний до того стиль життя, а саме – мандрівку. І ця мандрівка тривала до самої смерті, майже тридцять років. Була вона сповнена пригодами, оповита переказами й легендами. У ній ніколи не розлучався філософ із Біблією, сопілкою або флейтою і своїми писаннями. Слава про Григорія Савича йшла всюди, і кожний, чи то пан, чи то селянин хотів його побачити й почути. Тож аудиторія його прихильників була дуже численна і різномірна, і всі розуміли його – філософа великої правди, людину з незалежними поглядами.

З метою поширення інформації про видатних відомих харків'ян, цікавих фактів з їхнього життя Обласним комунальним закладом «Харківський організаційно-методичний центр туризму» започатковано проект «Відомі харків'яни. Нам є ким пишатися». Основними завданнями якого є розробка та запровадження туристичних маршрутів, проведення різних форм дозвілля, що надає можливість перетворити звичайну подорож у

повноцінний відпочинок та у цікавій формі розширити свої знання.

Наприклад, враховуючи стиль життя Григорія Савича, ми пропонуємо туристам цікаву інтерактивну екскурсію «Мандрівка за щастям з Григорієм Сковородою», під час якої туристи не тільки збагатяться знаннями, а й зможуть пройти тим шляхом, де мандрував сам Сковорода.

Сучасна тенденція, яка все більше проявляється в «суспільнстві дозвілля», полягає в тому, що турист свідомо шукає нових пригод, які не схожі на попередні, прагне споживати ті види дозвіллявої пропозиції, які оригінальні за формулою, ексклюзивні за тематикою. Для таких туристів ми пропонуємо міжрегіональний туристичний маршрут «Стежками мандрівного філософа», який проходить трьома областями: Харківською, Сумською та Полтавською.

ОКЗ «Харківський організаційно-методичний центр туризму» приділяє увагу вдосконаленню існуючих та розробці нових туристичних маршрутів у відповідності до сучасних потреб туристів: використання театралізації, квестів, майстер-класів, заціяння до маршрутів сільських зелених садів, комбінування різних видів туризму, у числі яких особливе місце займає подієвий туризм.

Музейні заклади Харківщини також поступово стають дедалі динамічнішими, більш інтегрованими у створенні комплексного туристичного продукту, розширяючи сферу своїх послуг. Приватливим для музеїв виявився фестивальний туризм (тематичний, або подієвий туризм). Унікальні тури, що поєднують традиційний відпочинок та участь у видовищних заходах, завоюють дедалі більшу популярність. Туристи з задоволенням бажають відчути себе часткою організованого тематичного дійства, спробувати національні страви та придбати вироби місцевих майстрів.

Саме в цьому напрямку активно працює Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди, який розташований у сільській місцевості і є одним із осередків збереження традиційної української культури та науки Слобожанщини. Тут знаходяться пам'ятки національного значення: могила філософа, пам'ятник Г. Сковороді роботи Івана Кавалерідзе, 700-літній дуб філософа, будинок музею; криниця Г. Сковороди, контора управлюючого та комора першої половини XIX ст., а також англійський регулярний парк XVIII ст.

Тільки у цьому музеї є меморіальні речі, які пам'ятають Григорія: єдина особиста річ філософа, яка збереглась до теперішнього часу – кишеневкий срібний годинник англійського виробництва, родинна скрипка Правицьких та родинна скринька Ковалівських – речі, до яких торкалися руки Сковороди. Кімната, в якій помер філософ, залишилася без змін.

Протягом існування музею прахові великого філософа поклонилися десятки тисяч людей. До цього часу у пам'яті людській, у своїх творах живе геній Сковороди, дорогий кожному жителю планети, чиї корені вплелися в історичне минуле нашого народу, нашої України.

Дозвіллеві практики мають різні прояви. Головною метою туристичного дозвілля є удосконалення обслуговування людини у вільний час, залучення її до різноманітних дозвіллевих заходів, організація ефективного відпочинку, формування позитивного настрою, відновлення її духовних та фізичних сил.

Задовільняючи потреби туристів у підвищенні культурного рівня, сучасні музеї поступово стають складовою індустрії дозвілля. Яскравий приклад цьому є організація евентів на території ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди». Адже розвиток фестивального руху – це важлива запорука постійного інтересу до музею, засіб усталити традицію повторних відвідувань. Музей повсякчас підтримує традицію проведення фольклорних свят, які викликають значний інтерес у широкій аудиторії туристів. Для збереження красівих етнічних традицій проводяться значущі народні свята. Тисячі відвідувачів знайомляться з обрядовим пісенним багатством Слобожанського регіону, яке було знане ще за часів Г. Сковороди.

Щодня багатолюдно у музеї упродовж Сиропусної неділі (Масници), протягом якої проводиться інтерактивна програма «Вся надія на Колодія». Виступи фольклорних колективів, пісні, танці, дотепні жарти, традиційні народні розваги та змагання, катання на санчатах, поїдання масничних смаколиків, закликання Весни, спалювання опудала Зими – все це вражає гостей музею і надовго залишається в пам'яті.

Сучасний ринок туристичних послуг неможливий без цілеспрямованої дозвіллевої діяльності від якої досить часто залежить імідж та популярність туристичного об'єкта, його перспективи й темпи розвитку. Уже традиційним в музеї є купаль-

ське святкування «Містерії Купала з Григорієм Сковородою». Здається, вся Слобожанщина прибуває до музею в цей день. З самого ранку приїздять народні умільці зі своїми виробами, харчові торгівельні ятки, аматори і волонтери. В різних тематичних локаціях облаштовані екофотозони, виступають знані в області народні колективи, працюють майстри з плетіння обрядових віночків, проходять майстер-класи з гончарства, з аквагриму, гри на народних інструментах. Відбувається показ сценічних костюмів, катання на байках, конях, на дитячих атракціонах. Вечірньої пори все заливає барвиста підсвітка філософських фігур, сяйво алей, що ведуть до ставка, де на воді мерехтять вогнища пущених дівчатами віночків зі свічками, палає купальське вогнище, а небо розрізають барвисті спалахи феєрверку. Все відбувається як у величній казці.

У творах великого мислителя Григорія Сковороди неодноразово зринають образи яблуні, яка символізує життя хліборобів, яблука, що є «плодом пізнання», яблуневого зернятка, яке просте, а згодом утворяться чарівні сади. Філософ писав: «Одни только мысли наши всегда с нами, одна только Истина вечна, а мы в ней, как Яблонь в своем Зерне, сокрыемся». Всі бажаючі на святі можуть скуштувати варення з сковородинівських яблук, насолодитись трав'яним духмяним чаєм, до схочу найстись яблук з саду, де збирав їх великий філософ та мандрівник.

Збільшити кількість туристів можна у різний спосіб. Проте головне, це створення умов для комфортного, різноманітного, цікавого відпочинку, забезпечення високоякісного дозвіллевого обслуговування. З цією метою в музеї розробляються та запроваджуються різноманітні програми. Привабливим для туристів є мистецький пленер «Applein Air», який став доброю традицією. Територія Національного музею Г. С. Сковороди дає широку можливість для створення композицій із природного матеріалу, масштабних проектів у стилі land-art. Організатори спільно з відвідувачами, викладають композиції з яблук, що так чи інакше пов'язані з творчістю Григорія Савича. І ці арт-об'єкти поступово стають символами заходу. До пленеру приєднуються художники, каліграфи, майстри пензля та різця.

Туристичне дозвілля сприяє відродженню культурних традицій, розкриттю творчого потенціалу людини та задоволенню культурних, пізнавальних, рекреаційних потреб. Згідно з поглядами Кушнір Л. П., займаючись серйозним дозвіллям, людина

набуває спеціальних навичок, знань, навчається чогось, навіть реалізує певну кар'єру поза роботою (т. зв. «дозвіллеві кар'єри). Серйозне дозвілля передбачає певні зусилля, переживання важливих моментів, досягнення цілей [2].

Ефективність дозвіллевої діяльності залежить від організації та професіоналізму фахівців у відповідності до вимог цільової аудиторії. Серед туристів досить багато підлітків, студентів. Тому спеціальні дозвіллеві пропозиції для молоді користуються великим попитом. Прикладом можуть слугувати квести, інтерактивні та освітні програми. Зокрема, цікаво проходять квест «Я путник круг земли», велоквест, тематичні флешмоби, майстер-класи із розпису глиняних півників за мотивами сковородинської байки «Дві курки», із вивчення українських народних танців, із виготовлення саморобок. Стало традицією проведення щорічних екологічних акцій «Деревомиру», «За чисте довкілля», «Збережемо вертоград Сковороди» (догляд за парковим ансамблем, прибирання та озеленення території музею), в яких беруть участь волонтери, жителі села, студенти. У рамках акції «Жива вода» забезпечуються упорядкування джерел, пов'язаних із періодом життя Григорія Сковороди (джерело «Ключ істини», «Куренікова криниця») в с. Сковородинівка та Сковородинська «Холодна криниця» у смт. Бабаї.

Всі проекти спрямовані на ознайомлення з глибинною філософією Любомудра, із красою садиби А. І. Ковалівського, багатством рідної природи.

Зміна ринку туристичного дозвілля вимагає удосконалення підходів щодо організації розважальних послуг та ефективного відпочинку. Для успішного вирішення проблеми необхідно налагоджувати партнерські відносини з суб'ектами туристичного бізнесу, владними структурами, комунальними закладами, громадськими організаціями. У цьому контексті заслуговує певної уваги співпраця Обласного комунального закладу «Харківський організаційно-методичний центр туризму» з Національним літературно-меморіальним музеєм Г. С. Сковороди, в результаті якої вдалося реалізувати низку спільних проектів. Зростання популярності туристичного дозвілля зумовлює розвиток різноманітних форм дозвіллевої діяльності, що є запорукою подальшого успішного функціонування музейного комплексу.

На території комплексу знаходить комора (екокомора) – дерев'яна споруда середини XVIII століття. В одній з її частин

облаштували виставковий зал, в якому теплої пори року відбуваються тематичні зібрання, проводяться виставки. Для ознайомлення широкого загалу з туристичними родзинками Слобожанщини в експозиції була організована виставка «Харківщина: туристичні відкриття». Також в музеї відкрито туристсько-інформаційний пункт, в якому туристи можуть отримати необхідну інформацію, в тому числі і про туристичні події Харківщини та спланувати свою наступну подорож. Для зручності туристу Центром встановлено інформаційну таблицю, яка містить короткий опис музею та комплексу на двох мовах а також QR-код, сканування якого дозволяє отримати розширену інформацію на 6-ти мовах (українська, російська, англійська, німецька, китайська, французька). Центр постійно надає інформаційну підтримку щодо проведення дозвіллевих заходів в музеї, організовує інфотури, престури тощо.

Наразі продовжується робота щодо створення умов для реалізації міжрегіонального маршруту «Стежками мандрівного філософа», складено перспективний план розвитку туристичної інфраструктури на території музею.

Ці та інші заходи покликані популяризувати діяльність Національного літературно-меморіального музею Г. С. Сковороди, розширювати горизонти інтерпретації самого українського Першорозуму. В свою чергу, організація дозвілля на музеїчних комплексах, сприяє збільшенню потоку туристів та зацікавленості серед різних груп населення. Адже туристи з цікавістю реагують наяву івент-турів на ринку туристичних послуг. Попит на них постійно зростає і вимагає розширення пропозицій. Привабливі для туристів об'єкти відпочинку та новітні технології, що на них використовуються, сприяють формуванню позитивного туристичного іміджу.

Інформаційні джерела: 1. Вишневська Г. Г. Івент-туризм у контексті розвитку світового туризму [Електронний ресурс] / Г. Г. Вишневська // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку : зб. наук. пр. : наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – 2011. – Вип. 17. – Т. 2. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Uk_msshr/2011.../vishnev_.pdf. – Назва з екрана. 2. Кушнір Л. П. Інноваційні види туризму, їх виникнення та розвиток / Л. П. Кушнір, М. Р. Лозинський // Щастя у подорожах: реактуалізація духовно-творчої спадщини і дозвіллевих практик мандрівного філософа-богослова Г. С. Сковороди : матеріали методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару до 45-річчя факультету харчових технологій, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу (м. Полтава,

3 грудня 2019 р.). – Полтава : ПУЕТ, 2020. – С. 20. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). 3. Наймарк К. А. Розвиток індустрії дозвілля та розваг як складової сфери туризму / К. А. Наймарк // Науковий вісник Харківського державного університету. Серія: економічні науки. – 2018. – Вип. 31. – С. 45–48. 4. Стальна В. А. Место и роль индустрии развлечений в мировой и отечественной сфере услуг [Электронный ресурс] / В. А. Стальная // Общество и экономика. – 2009. – № 1. – С. 118–128. 5. Український туристичний портал «УкрТуризм». – Режим доступу: <http://www.ukrtourism.com>. – Назва з екрана.

П. В. Шуканов, д. геогр. н., доцент
Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі», м. Полтава
Parus2133@gmail.com

ГЕОЕКОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ТУРИСТИЧНО- ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Розвиток світогосподарських зв'язків у індустріальний період сприяв тому, що тепер єдність загальнопланетарної системи підтверджується не лише з філософської точки зору, але і все більше проявляється в реальному житті. При цьому значущість національних управлінських структур і державних суверенітетів поступово зменшується, а збільшується вплив наддержавних регіонально-економічних організацій. Тому в стратегічній глобальній ієархії значну позицію все більше займає геоекономічний простір. За визначенням професора Е. Г. Кочетова «геоекономіка – це концепція зовнішньоекономічної стратегії і формування зовнішньо-економічних доктрин». Геоекономіка відображає сутність глобального простору через систему економічних атрибутів, яка поширюється за межі національних рамок. З точки зору геоекономіки глобалізація розмиває межу між внутрішньою і зовнішньою сферами діяльності, між внутрішньою і зовнішньою політикою держави. Одночасно стимулюється процес економізації життя суспільства, при якому досягнення певних цілей глобалізації все більше здійснюється фінансово-економічними методами. Таким чином економізація простору і суспільства є своєрідним засобом для трансформації людства і перерозподілу владних повноважень.

Зовнішньоекономічні зв'язки держави з оточуючим світом все більше залежать від наднаціональних економічних організацій, які вже відверто нав'язують усьому світові свої правила

гри. При цьому класичний лібералізм підміняється таким поняттям як «лібертаризм», тобто (за даними О. С. Панаріна) вимогою звести до мінімуму вплив національної держави не лише на розвиток економічних, але і на всі інші сфери суспільних відносин. Тому формується так звана «глобальна економічна влада», яка намагається дискредитувати значущість національного суверенітету, демонтувати чи послабити політично сильні держави, що і дозволить, на основі єдиного ринкового простору, створити глобальний ліберальний інтернаціонал.

За твердженням колишнього директора Європейського банку реконструкції та розвитку професора Жака Атталі геоекономіка розглядає політичну реальність з урахуванням наявності Світового уряду як керівного органу майбутньої єдиної глобальної держави. Фундаментальною основою такого утворення повинні бути найважливіші інтеграційні угруповання: Північно-Американський Союз (основа – інтеграційне об'єднання НАФТА), Європейський Союз і Тихоокеанський регіон (АПЕК) як зона нового процвітання. При цьому регіональна інтеграція розглядається як важлива проміжна умова створення оптимального світового порядку. Єдність світової системи передбачається на основі формування глобального міжнародного ринку під керівництвом відповідних глобальних організацій, наприклад, СОТ.

В сучасних умовах майбутня глобальна структура формується на основі теорії мондіалізму (від франц. monde – світ), яка визначає неминучість повної планетарної інтеграції при переході від великої кількості держав, національних економік, народів і культур до єдиного уніфікованого глобального простору. Стратегічними пріоритетами мондіалізації є знищення расових, релігійних, етнічних і традиційно-культурних кордонів. Тому цілком обґрутованим є твердження професора Паризького інституту політичних досліджень Б. Баді, що глобалізація – це не просто зростаюча взаємозалежність у світі, це підрив і руйнування національно-державного суверенітету під тиском глобальних фірм, релігійних угруповань і транснаціональних управлінських структур. Транскордонний характер майбутнього глобального ринку ґрунтуються на таких сучасних напрямках розвитку міжнародних економічних відносин як фінансова глобалізація, становлення та розвиток глобальних транснаціональних корпорацій, регіоналізація економіки, інтенсифікація міжнародної торгівлі та міжнародного туризму.

Сучасний розвиток туризму, який базується на таких елементах, як масовість, інтегрованість, соціально-економічний характер, суттєво вплив на динаміку ринку туристичного потоку і зумовив розглядати туризм, як соціально-економічне явище макрорегіонального і глобального значення. Розбудова в Україні туристичної галузі, яка б успішно інтегрувалася до міжнародних туристичних взаємовідносин, є одним з провідних напрямів структурної перебудови економіки країни. Сприятливі умови для формування національного ринку конкурентоспроможних туристичних послуг мають створюватися державою на основі нових механізмів господарювання, з врахуванням міжнародної інтеграції та переходу на макрорегіональний рівень приоритетів.

Взаємозв'язок глобалізації та міжнародного туризму стимулюється чисельними міждержавними організаціями. Зокрема багато спеціалізованих заснувань системи ООН мають безпосереднє відношення до забезпечення необхідних умов для формування майбутнього глобального ринку туристичних послуг. До їхнього числа відносяться:

Економічна і Соціальна Рада ООН (ЕКОСОС);

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО);

Міжнародна організація праці (МОП);

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ);

Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР);

Міжнародний валютний фонд (МВФ);

Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО);

Міжнародна морська організація (IMO);

Всесвітня метеорологічна організація (ВМО);

Продовольча і сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй (ФАО);

Світова організація торгівлі (СОТ) та ін.

До світових міжнародних туристичних організацій відносяться:

Всесвітня туристична організація (ЮНВТО);

Всесвітня рада з подорожами і туризму (ВТТС);

Міжнародна асоціація світового туризму (МТ);

Міжнародний туристичний союз (ТУІ);

Міжнародний туристичний альянс (АІТ);

Всесвітня асоціація з питань дозвілля і відпочинку (ВАРА) та ін.

До макрорегіональних міжнародних туристичних організацій відносяться:

Європейська комісія з туризму (КЕТ);

Європейська туристична група (ЕТАГ);

Бюро організацій – членів ЛІТ у Європейському союзі (АІТ-ЕС);

Асоціація з розвитку і координації європейських туристичних обмінів (АДСЕТЕ);

Туристична асоціація країн Азії та Тихого океану (ПАТА);

Туристична асоціація країн Східної Азії (БАТА);

Федерація туристичних асоціацій країн-членів АСЕАН (ФАТА);

Асоціація туристичної індустрії Америки (ТИАА);

Конфедерація туристичних організацій Латинської Америки (КОТАЛ);

Карибська туристична організація (КТО);

Арабський туристичний союз (ЮАТ);

Панафриканська туристична організація (ПАТО);

Африканська асоціація подорожей (АТА) та ін.

При розгляді глобалізації необхідно враховувати таке явище як глокалізація (від франц. cloche, англомовний варіант glock – дзвін, ковпак), тобто такий процес транснаціоналізації, який передбачає створення систем контролю і управління, здатних поєднати макрорегіональну централізацію з локальними економічними інтересами. При цьому першорядне значення цього поняття полягає в поєднанні глобального (glo-) і локального (local-) з метою позначення тенденції об'єднання універсальних (глобальних) і місцевих (локальних) особливостей формування і розвитку глобального цивілізаційного простору (ГЦП). У вузькому сенсі слова глокалізація (glocalization) відноситься безпосередньо до ринку і розглядається як явище маркетингового рівня. У цьому значенні цей термін відображає таку зміну (стан) продукту, в результаті якої він може продаватися глобально і в той же час заливати споживачів на локальних ринках. Прикладами таких глокалізованих товарів є туристичні послуги або глобальна мережа «Макдональдс» у Франції, після того як її символом став відомий сакрально-легендарний персонаж Астерікс.

У відповідності до цивілізаційної парадигми розрізняють **цивілізаційний код**, як засіб зберігання, обробки і передачі

традиційних цінностей та функціональної значущості цивілізації, а також **цивілізаційне ядро**, як сукупність представників відповідного суперетносу. Цивілізаційне ядро несе функції відтворення сенсу життя певного культурно-історичного типу, характеризуючи його своєрідність, суть і особливості розвитку, що в сукупності реалізується в спадкоємності поколінь за допомогою цивілізаційного коду. На рівні глобальної суспільно-географічної системи (СГС) дана взаємодія найбільш стійко зберігається і виявляється за допомогою виділення та взаємозв'язку геоекономічних особливостей цивілізаційного простору. В узагальненому вигляді вся різноманітність цивілізацій зводиться до співставлення і протиставлення Захід-Схід. При цьому враховується не тільки природниче, а й сакрально-просторове взаємопоєдання двох суперечливих, але історично взаємопов'язаних частин антропосфери. В останні десятиліття дана дихотомія все частіше розглядається з урахуванням неминучого переходу антропосфери від індустріального до постіндустріального етапу розвитку, з перспективою формування глобальної інформаційної цивілізації.

З точки зору суспільної географії, поняття «цивілізація» інтерпретується нами як традиційно стійкий культурно-історичний тип надетнічного, наднаціонального значення та просторового розвитку певної частини глобальної СГС, який зумовлює територіальну організацію суспільства. При цьому **глобальний цивілізаційний простір (ГЦП)** визначається нами як функціональне і організаційне середовище та форма взаємодії традиційно-культурологічних полів у процесі розвитку СГС різних ієрархічних рівнів. Даний простір проявляється як сукупність усіх локально-регіональних та макрорегіональних цивілізацій, які ієрархічно організовані в системно-дихотомічному взаємозв'язку Захід-Схід.

На різних рівнях функціонування основними компонентами ГЦП, як системи, є територіальна (просторова), демографічна (населення), соціально-економічна, управлінська (кратополітична) і сакральна (культурно-релігійна) сфери життедіяльності суспільства. Тому з точки зору системного і суспільно-географічного підходу пропонується конкретизувати поняття ГЦП і розглядати його як глобальну суспільно-географічну систему. За законом переходу кількісних змін у якісні, після досягнення певної величини настає така якісна трансформація системи

(природа – людина – суспільство), що стає очевидною загроза наближення катастрофи в умовах формування нової системи (людина – суспільство – природа). Коли така проблема охоплює весь світ і все людство, вона відповідає рівню глобальної загрози, а для її вирішення потрібна мобілізація ресурсів всепланетарного масштабу.

Оскільки сучасний міжнародний туризм багато в чому є одночасним проявом і втіленням глобалізаційних процесів, саме він значно впливає на розвиток міжнародної інтеграції та стимулює формування наднаціональних геоекономічних макрорегіонів. У таких умовах туристичний бізнес є не просто реальністю суспільного життя, але і важливим фактором формування ГЦП. Геоекономічні особливості данного процесу проявляються саме через ринок туристичних послуг, який є частиною споживчого ринку і в більш загальному сенсі являє собою особливий сектор економічного простору. Економічна функція ринку туристичних послуг, як і будь-якого іншого ринку, полягає в забезпеченні ефективного використання ресурсів для задоволення потреб суспільства. Ця функція реалізується через взаємодію з ринками факторів виробництва та інших ринків у ході галузевої та міжгалузевої конкуренції. Соціальна функція ринку послуг забезпечує свободу споживчого вибору, а туристичний бізнес – це одна з найбільш динамічних галузей світового господарства, яка все більше впливає на трансформацію національних суспільно-географічних систем. Все це надає нам підстави розглядати геоекономічні особливості формування ГЦП у контексті зростаючого впливу туризму як фактору трансформації світового ринку туристичних послуг у майбутній глобальний туристично-цивілізаційний простір (ГТЦП).

При цьому просторове розширення туристичного ринку стимулює інтенсивний розвиток транспорту, передових інформаційних технологій і сприяє розвитку комунікацій між різними країнами, народами і регіонами світу. Аналізуючи процеси формування ГЦП, необхідно враховувати геоекономічні особливості загальнопланетарної трансформації ринку туристичних послуг за принципом Ф. Броделя: світ-економіка зачіпає певну частину географічного простору, як територіально і соціально-економічно самостійну та самодостатню систему, в якій внутрішні зв'язки між складовими елементами надають їй певну

органічну єдність [1, с. 14]. Саме тому геоекономіка базується на принципі: конкретне історичне місце застосування економічних моделей на практиці впливає на всю економічну систему, підлаштовуючи її під унікальне цивілізаційне середовище. Тому у будь-які економічні моделі вносяться суттєві корективи, що роблять кожну економічну систему унікальною. При цьому виділяються геостратегічні центри інтеграції, які є своєрідною основою для консолідації зацікавлених національних економік і ринків.

При цьому необхідно враховувати стійкість існуючої соціально-економічної системи світу. Ефективний розвиток будь-якого об'єкта передбачає підвищення його різноманітності та ускладнення взаємодії відповідних структурних компонентів. При зниженні різноманітності зростає ентропія і загроза руйнування системи. Тому під «стійкістю» також «розуміється збереження цілісності системи в умовах внутрішніх збурень і зовнішніх впливів, під «ефективністю» – переважання процесів організації над процесами дезорганізації (перевищення доходів над витратами), які створюють потенціал для подальшого ускладнення, а під «ускладненням» – підвищення структурної, інформаційної (інноваційної) і поведінкової різноманітності економічної системи» [3, с. 32]. Тобто, розвиток об'єкта полягає в максимально можливому його ускладненні, що дозволяє розширити просторові межі існування системи. При досягненні меж ускладнення і заповнення простору будь-який існуючий об'єкт починає деградувати, що проявляється в його спрощенні та скороченні займаної території. У результаті проявляється конкуренція між людьми і різними системами геопросторової організації суспільства. У зв'язку з цим питання взаємозв'язку глобалізації та стального розвитку світу все більше розглядаються з точки зору геоекономіки як особливої версії розвитку geopolітики.

Тому все більш актуальною стає проблема реалізації феномена стійкого розвитку в контексті глобальної трансформації світу на різних рівнях ієрархії географічного простору. У зв'язку з цим у системній єдиноті глобального, регіонального та локального рівнів метапростору ми виділяємо різні субрівні – від загальнопланетарного і глобально-соціосферного, до локально-особистісного простору (табл. 1).

Таблиця 1 – Ієрархічні рівні організації глобального туристично-цивілізаційного простору

Рівні простору	Просторові субрівні
I. Глобально-просторовий рівень – глобалітет	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Загальний (глобальний) простір – метапростір ⇒ Глобальний природний простір – ландшафтна оболонка ⇒ Глобально-суспільний простір – соціосфера (антропосфера)
II. Регіонально-просторовий (міжнародний) рівень – макрорегіоналітет	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Континентальний простір ⇒ Інтеграційний простір ⇒ Транскордонний простір
III. Локально-просторовий (національний) рівень – локалітет	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Національно-державний простір ⇒ Адміністративно-територіальний простір ⇒ Локально-особистісний простір

В умовах зростаючої дестабілізації світової економічної та політичної системи, під впливом різних транснаціональних сил і локально-регіональних проблем людства виникає реальна загроза перманентної глобальної кризи. Тому здійснюються процеси наднаціональної геоекономічної (макрорегіональної) інтеграції як відображення необхідності переходу всіх народів світу на більш високий рівень цивілізаційного захисту антропосфери та навколошнього природного середовища.

У суспільно-географічній науці існує визначення макрорегіону світу як історично сформованого комплексу сусідніх народів, які належать до однієї регіональної цивілізації та взаємозалежно розвиваються у певних географічних умовах. З точки зору цивілізаційної парадигми в основі кожного макрорегіону має бути своєрідне етно-культурне ядро, навколо якого відбувається концентрація і територіальна організація цивілізаційного простору. Оскільки в період глобалізації важливим процесом є міжнародна регіоналізація світу, в якості таких ядер (центрів) ми розглядаємо найбільш стійкі, впливові та привабливі інтеграційні утворення або найбільш впливові держави світу.

З урахуванням проведеного нами аналізу особливостей територіальної організації суспільства на різних рівнях формування ГТЦП запропоновано узагальнену схему макрорегіоналізації

світу на рівні глобалітета. У структурі ГТЦП виділено дев'ять основних туристичних макрорегіонів. Такий макрорегіон визначається нами як міжнародна і полікультурна (різноманітна) форма територіальної організації та функціонування національних ринків туристичних послуг у межах ГТЦП. У кожному туристичному макрорегіоні виділяється відповідне інтеграційне ядро, тобто держава або сукупність країн (ринків), які об'єднуються між собою соціально-економічно, а потім і політично, притягуючи до себе окремі суспільно-географічні системи. В якості таких ядер (концентрів) виявлені найбільш стійкі та привабливі інтеграційні структури світу як регіонального так і глобального значення: АСЕАН (Асоціація держав Південно-східної Азії), РСАДПЗ (Рада співпраці арабських держав Перської затоки), САМ (Союз арабського Магрибу), ЄврАЗЕС (Євразійське економічне співтовариство), ЄС (Європейський Союз), СААРК (Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії), САДК (Співтовариство розвитку Півдня Африки), НАФТА (Північно-американська угода про вільну торгівлю), МЕРКОСУР (Спільний ринок країн Південної Америки), АНЗСЕРТА (Австрало-Новозеландська угода про вільну торгівлю).

Виходячи з вищевикладеного, формування ГТЦП передбачає перехід від домінування поки що впливових національних туристичних ринків до міжнародно-регіональної (наднаціональної) моделі розвитку світового ринку туристичних послуг. Тому процеси формування ГТЦП необхідно вивчати з точки зору геостратегічного підходу, з врахуванням геоекономческих особливостей і загальнопланетарного перерозподілу доступних для людства ресурсів. У результаті стає очевидним, що локально-національні ринки все більше послаблюються, а інтеграційні туристичні макрорегіони посилюються. При цьому відбувається поступовий перехід від існуючих офіційно національно-державних пріоритетів та інститутів влади до нового світового порядку на чолі з наднаціональними представниками макрорегіонального та глобально-олігархічного менеджменту.

Інформаційні джерела: 1. Бродель Ф. Время мира. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV–XVIII вв. / Ф. Бродель ; пер. с франц. Л. Е. Куббеля ; под ред. Н. В. Рудницкой. – Москва : Прогресс, 1992. – Том 3. – 680 с. 2. Підгрушний Г. П. Територіальна організація суспільства: сучасні підходи до розуміння категорії та її практичне значення / Г. П. Підгрушний // Український географічний журнал. – 2010. – № 2. – С. 40–44. 3. Скопин А. Ю.

Введение в экономическую географию: базовый курс для экономистов, менеджеров, географов и регионалов / А. Ю. Скопин. – Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 272 с. 4. Шуканов П. В. Розвиток туристичного бізнесу в умовах глобалізації та регіоналізації світу // Проблеми розвитку туристичного бізнесу : [монографія] / [за заг. ред. Г. П. Скляра, В. Г. Шкарупі]. – Полтава : ПУЕТ, 2013. – С. 31–44. 5. Bradshaw M. World regional Geography: The new global order/ M. Bradshaw. – Boston : Mc Graw – Hill, 2000. – 640 p.

РОЗДІЛ III

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

УЧАСНИКІВ СЕМІНАРУ

I. M. Звягольська, к. б. н., доцент

*Українська медична
стоматологічна академія, м. Полтава
zviaholska.ryna@gmail.com*

МЕДИЧНА МІКРОБІОЛОГІЯ І ВНУТРІШНІЙ ТУРИЗМ: НАПРЯМИ ІНТЕГРАЦІЇ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

У статті розглянуто можливості імплементації медичної мікробіології в реальність сучасного простору діяльності внутрішнього туризму із врахуванням багаторівневого тлумачення концепту «Nomoviator, тобто людина, яка подорожує». Вирішення поставленої мети дослідження здійснено за допомогою таких загальнонаукових методів як аналіз та синтез, систематизація й узагальнення та з використанням базових елементів міждисциплінарної методології [1–3]. Результати проведеної в цьому аспекті роботи, на думку автора, стануть життєстверджуючими векторами у превентивних заходах щодо підтримання та відновлення соціально-біологічного гомеостазу організму під час перебування людини у сфері дозвілля та туризму.

В роботах автора за 2016–2020 роки [4] вже були висвітлені певні моменти із заявленої теми, проте реалії сьогодення внесли нові корективи. Наприкінці 2019 р. в країнах Середнього і Далекого Сходу виникли окремі спалахи вірусної інфекції, спричиненої корона вірусом SARS-CoV-2, що за рівнем захворюваності вже на початку 2020 р. трансформувались в епідемії, а згодом переросли в пандемію відому як короновірусна інфекція COVID-19. Таке стрімке поширення цього захворювання стало справжнім викликом всьому людству в усіх сферах його діяльності, у тому числі й туризму. І якщо з початку ХХІ ст., завдяки удосконаленню різних видів надання туристських послуг, сформувалась ієрархічно структурована гнучка система туристсько-рекреаційних просторів (від глобальних до локальних), і будь яка людина у відповідності зі своєю філософією подорожі мала змогу побувати практично у всіх куточках світу різної відстані як по горизонталі, так і по вертикалі – надземна, підземна, надводна, підводна, повітряна складові біосфери Землі і навіть

навколоzemний космічний простір, то через пандемію коронавірусної інфекції COVID-19 в 2020 році світовий туризм став на паузу невизначеного часу. В противагу зазначеному, в кожній країні світу відкрились широкі перспективи розвитку локального (внутрішнього, вітчизняного) туризму. Україна, маючи потужний туристично-рекреаційний потенціал, здатна вибудувати ефективно дієву регіональну та загально вітчизняну багатоскладову туристичну індустрію. Проте на сьогодні є низка обмежувальних різних за походженням факторів, і зокрема: нова форма подорожей означає впровадження нових вимог до заселення в готелях, перехід на оренду домів/окремих кімнат, перехід переважно на авто-, вело- або водний транспорт, збільшення використання страхування подорожей на персональних консультантах з подорожей та дозвіллях локацій, відсутність відповідних інфраструктур в багатьох регіонах країни, відсутність або недостатність різнопланових інформаційних матеріалів, тощо.

З огляду на географію туризму Homoviator під час подорожі по теренах України може опинитись в будь-якій провінції зони змішаних лісів, лісостепової зони, степової зони або зони Українських Карпат, які характеризуються притаманною їм клімато-ландшафтною структурою, а також сукупністю культурно-господарчих об'єктів.

В новій екологічній системі окремі індивіди або цілі групи подорожуючих людей, більшість яких вже до цієї події або під час хвороби, або локдауну, або адаптивного карантину зазнали стресового та нервово-психічного навантаження, вступають у взаємодію з певними комбінаціями аліментарних, кліматичних, біотичних та антропогенних факторів, які є відмінними від «своїх» динамічно діючих в постійних умовах проживання цих суб'єктів. Внаслідок такої взаємодії відбувається активація адаптаційних механізмів подорожуючої людини різного рівня їх структуризації та спрацювання регуляторно-захисних компонент у часі в залежності від важомості діючих в цій системі чисельних факторів. Завдяки пластичності еволюційно вироблених і генетично закріплених фізіологічних пристосувальних реакцій організму та новітнім наробкам технічної діяльності суспільства, туристи достатньо швидко адаптуються до змінених факторів, їх нових варіантних поєднань. Слід зазначити, що важливу роль у формуванні ефекту адаптації відіграє імунітет, який є функцією імунної системи. Згідно сучасним уявленням імунітет – це спосіб захисту організму від будь-яких генетично

чужорідних агентів (антигенів) екзогенного чи ендогенного походження з метою збереження гомеостазу організму на клітинно-органному рівні. Захисні функції імунної системи здійснюють за допомогою комплексу складних взаємопов'язаних реакцій, які мають як специфічний, тобто притаманний лише імунній системі, так і неспецифічний (загально фізіологічний) характер. Тому всі форми імунного реагування і фактори захисту організму підрозділяють на специфічні і неспецифічні, конкретизація яких викладається в посібниках і монографіях із загальної та спеціальної імунології та реалізується в сфері практичної діяльності фахівців медико-біологічного профілю [5–7]. Зазначені фактори функціонують у взаємодії, складаючи єдину систему захисту організму від антигенів, хоча вони можуть включатися в процес захисту не одночасно і не всі зразу. В залежності від характеру антигенноого впливу провідними може бути або одна, або декілька форм реагування, а деякі взагалі можуть не проявлятися. В цьому полягає багатовекторність, економічність та ефективність дії імунної системи, і при взаємодії з нервовою та ендокринною системами визначає адаптаційний потенціал людини.

Отже, функціональний стан імунної системи, її реактивність на будь-який чинник, визначається філогенетично сформованим комплексом специфічних та неспецифічних показників, що характеризують роботу як окремих ланок, так і системи в цілому. Сукупність цих показників визначає імунний стан організму, тобто його імунний статус/профіль.

Імунний статус/профіль організму за умов фізіологічної норми знаходиться в динамічній рівновазі. В той же час живий суб'єкт є відкритою біологічною системою, тому фактори оточуючого середовища (абіотичні, біотичні, антропогенні) здійснюють постійний вплив на фізіологічні та біохімічні процеси організму [5, 6]. Потік діючих впливів завдяки компонентам імунної системи розпізнається, запам'ятовується і передається через кровотік за допомогою цитокінів до центральної нервової системи. Остання, обробивши сигнал, чинить регуляторний вплив на структурно-функціональні складові імунної системи за допомогою нейропептидів і гормонів гіпоталамо-гіпофізарно-адреналової осі, тобто «спрацьовує» єдина регуляторна система [5, 7]. Таким чином, постійні адаптивні зміни імунної реактивності є основою життєздатності і виживання організму в постійно мінливому навколошньому середовищі. Сила і форма імунної

відповіді може коливатись в широких межах, і за ступенем прояву імунореактивності навіть на один і той же антиген можлива суттєва відмінність не тільки між окремими індивідуумами, але й у однієї і тієї ж людини (зокрема, в залежності від віку).

Важливим і незаперечним фактором впливу на адаптаційно-регуляторні системи кожного подорожуючого у визначених комбінаціях умов нової екосистеми, окрім клімато-географічних умов, є мікробний чинник (мікроорганізми). Знаходячись в ґрунті, воді закритих та відкритих водойм (прісних та солоних), вільному повітрі, в повітрі й на атрибуатах промислових, сільськогосподарських та житлових приміщень, в повітрі й атрибуатах транспортних засобів, культурно-освітніх та спортивно-розважальних закладів, атрибуатах дозвіллявих зон, в/на харчових продуктах патогенні та умовно-патогенні мікроби впливають на санітарне благополуччя того середовища, де постійно чи тимчасово перебуває людина, на стан її здоров'я. Значну питому вагу серед мікроорганізмів, що виявляються в біоценозах навколошнього середовища, становлять ті, які потрапляють в ґрунт, воду, повітря із різних біологічних матеріалів та продуктів життєдіяльності людей (слина, харкотиння, слиз, блювотні маси, сеча, фекалії та інш.). З одного боку – це мікроорганізми, які є складовими автохтонної та алохтонної нормо флори людського організму і є непатогенними або умовно-патогенними, а з іншого боку – це патогенні мікроорганізми – чинники інфекційної патології людини. Тому, ґрунт, вода, повітря, об'єкти соціально-го призначення, дикі та свійські тварини, контаміновані харчові продукти є резервуаром і/або фактором передачі чисельних патогенів, які різняться за своїм таксономічним походженням та відповідно певними біологічними ознаками. Світ мікроорганізмів чисельний і надзвичайно різноманітний, основними представниками якого є: найпростіші, гриби, бактерії, спірохети, актиноміцети, нокардії, мікоплазми, хламідії, рикетсії (клітинні форми організації живої матерії); віруси, віроїди, пріони (неклітинні форми організації живої матерії) [8]. Усі ці мікроорганізми є убіквітарними (всюдисущими) і такими, що заселяють будь-які біотопи навколошнього середовища (біотичні та абіотичні його об'єкти), утворюючи в них угрупування – мікробіоценози.

Мікроугрупування різняться своїм кількісним та якісним складом, а також характером взаємовідносин мікроорганізмів

між собою (антагонізм, синергізм, нейтралізм), а також з об'єктами живої й неживої природи. За останнім – вони можуть бути сaproфітами, патогенними (хвороботворними) та умовно-патогенними. Біологічні властивості, фізіологію, генетику патогенних та умовно-патогенних мікроорганізмів вивчає медична мікробіологія, що в практичному плані дає змогу встановити екологічні взаємовідносини між світом мікробів і людиною, встановити етіологію і патогенез інфекційних хвороб, спричинених мікробами, застосувати методи лабораторної діагностики, специфічної профілактики і лікування інфекційної патології. За допомогою розроблених в сфері медичної мікробіології мікробіологічних методів можливе проведення епідеміологічних та санітарно-гігієнічних спостережень.

В площині наданої інформації великого значення набувають питання біобезпеки і захисту всіх, хто вирушає у подорож, мандрівку, хто прагне доцільно реалізувати ту чи іншу функцію дозвілля.

Біобезпека (за результатами співпраці наукової спільноти світу, що відображені в основних документах ВООЗ та міжнародних організацій з питань біобезпеки і біозахисту) – це дієва багатоскладова система попередження масштабних збитків для живих структур різного рівня їх упорядкування, спрямована на збереження екологічної рівноваги та здоров'я людини. Питання біологічної безпеки в умовах сьогоденого розвитку внутрішнього туризму набуває все більшої актуальності, так як за наявності сучасних видів транспорту або навіть пішки подорожуючі з своїми визначеннями за відстанню і часом маршрутами можуть досить швидко перетинати будь-які фізико-географічні провінції клімато-географічних зон і півдні України, певний час перебувати в їх просторі. За таких умов одним із основних джерел біонебезпеки для подорожуючих є патогенні мікроорганизми. В останні десять років ідентифіковано кілька сотен видів патогенних мікроорганізмів різного походження, які є збудниками інфекційних хвороб продуктивних тварин і птиці, і ще більше видів – патогенів людини. 60–90 % із них викликають інфекційні захворювання людини і тварин в природних умовах [9]. Етіологічно це можуть бути бактерії (власне бактерії, а також спірили і спірохети), актиноміцети, рикетсії, хламідії, мікоплазми, віруси, гриби, найпростіші (одноклітинні тварини).

Різноманітність природних ландшафтів та біоценозів певних екосистем на території України створює умови для довготрива-

лого існування так званих природно-вогнищевих (осередкованих) інфекцій. Можливість багаторічного підтримування (десятки, сотні років) такої форми епідемічного процесу зумовлено наявністю переносників збудників захворювань, найчастіше якими є кровосисні членистоногі (комахи, кліщі), в організмі яких збудник може зберігатись тривалий час, іноді по життєву, і навіть трансоваріально передаватись потомству. Крім того, стійкість і тривалість підвищується при співпаданні ареалів розповсюдження диких тварин, які виступають у ролі джерела і сприйнятливого організму, формуванні розгалуженої мережі трофічних зв'язків. Такі природні осередки, наприклад, туляремії, вірусних енцефалітів, деяких рикетсіозів, конвенційних захворювань (чума, жовта лихоманка), певних форм лейшманіозів, при яких переносниками є різні види іксодових, гамазових, червонотілкових кліщів, комарів, москітів та інших членистоногих кровосисів, є у багатьох країнах світу, у тому числі і в Україні. У іншому випадку природні осередки підтримуються при передачі збудників за допомогою прямого або опосередкованого контакту інфекційнохворих і здорових тварин при їх суспільному проживанні, харчуванні, інших природних потребах (наприклад, осередки лептоспірозу, Ку-лихоманки та інш.). Людина, яка включається в епідемічний ланцюг під час перебування в природних вогнищах інфекції, як сприйнятливий макроорганізм, може заразитись або через укуси кровосисних переносників, або шляхом прямого чи непрямого контакту з інфікованою твариною. Особливо велика небезпека зараження наявна в постійно діючих природних (ендемічних) осередках для вперше прибулих осіб, зокрема туристів, мандрівників, тоді як люди, які в них постійно проживають, мають достатню імунну стійкість до ендемічних збудників.

Досить високу біонебезпеку для будь-якої категорії населення становлять представники іншої екологіко-географічної групи – тварини і птахи, яких розводять або утримують на сільсько-гospодарських фермах, господарствах, домашніх господарствах (велика і мала рогата худоба, пушні звірі, кури, індикі, гуси та ін.) та синантропні тварини (переважно гризуни – миші, пацюки). Наймовірніше зазнати ризику інфікування патогенами (збудники бактеріальних, хламідійних, вірусних захворювань) мають особи обраної профільної подорожі та мандрівники за умов відвідування, харчування і ночівлі у визначених за маршрутом комплексах, де можлива наявність інфікованих тва-

рин і птахів, а також виникнення окремих випадків їх захворювання або навіть спалахів епізоотій.

Значний біоризик для подорожуючих становлять сапронозні інфекції, при яких природним резервуаром збудників є субстрати зовнішнього середовища (переважно ґрунт, вода). Так, легіо-нелиавтономно існують в природних водоймах, патогенні клострідії – в ґрунті. Деякі сапронози можуть паразитувати в організмі тварин, і тоді зараження людини можливе як від ґрунту, води, рослинних решток, так і від тварин чи харчових продуктів тваринного походження (ботулізм, холера, клострідіальні інфекції). Класифікація сапронозів за механізмом передачі неможлива, бо епідемічний процес у цьому випадку представлений незалежним зараженням людей від загального резервуара – першочергово від субстратів зовнішнього середовища.

Під час подорожі, мандрівки, відвідуванні освітньо-культурних і розважальних закладів певну небезпеку становлять люди, які виділяють патогенних мікроорганізмів за причини перебування на стадії інкубаційного або продромального періодів інфекційної хвороби, здорового мікробоносійства, при загостренні хронічних інфекцій і т. д. Інкубаційний період за конкретних інфекційних захворювань має різну тривалість – від кількох годин до кількох днів, місяців. У інфікованої людини в залежності від походження збудника ознаки хвороби можуть проявитись у різні строки (від кількох годин до кількох днів, місяців і навіть понад рік). Наслідки двонаправлені: або небезпека захворіти членам тимчасового колективу ще під час подорожі, або після повернення до вихідного місця проживання. Прояв і перебіг інфекційного захворювання визначаються масивністю дози обсіменіння, інфікуючою дозою та вірулентністю збудника. Такий вплив інфекційного агента можна розглядати як дію на організм людини подразника високої інтенсивності, що викликає напруження його адаптаційних можливостей, і як наслідок – неадекватність відповідної захисної реакції організму на такий стрес-фактор, розвиток загального адаптаційного синдрому [10], а за конкретної ситуації – розвиток інфекційного захворювання різного ступеню важкості.

Слід зауважити, що екологічний фактор чинить на інфекційний процес опосередковану дію, знижуючи чи підвищуючи сприйнятливість організму людини, або знижуючи чи підвищуючи інфікуючу дозу та вірулентність збудника, активує механізми зараження і відповідні до них шляхи передачі інфекції.

Отже, для упередження можливих негативних наслідків взаємодії організму людини з представниками мікросвіту нової екосистеми вважаємо за доцільне донесення до відома подорожуючих, що провідну роль у захисних реакціях за змінених умов існування буде відігравати анатомо-фізіологічний стан їх імунної системи, який визначить рівень імунореактивності на той чи інший інфекційний та неінфекційний агент, а отже визначить рівень адаптованості кожного конкретного індивідуума та його фізіологічно-емоційний стан під час подорожі, участі у міроприємствах, що спрямовані на задоволення певних фізичних, інтелектуальних, соціальних і культурних потреб в будь-яких рекреаційних зонах.

Ще одним із негативних наслідків зниженої імунореактивності є досить висока ймовірність захворювання даної категорії людей на опортуністичні інфекції, спричинені так званими умовно-патогенними мікроорганізмами екзо-чи ендогенного походження. Таких мікроорганізмів налічують понад сотню, і вони зустрічаються серед бактерій, грибів, найпростіших (одноклітинних тварин) і вірусів.

Таким чином, слід констатувати, що проблема мікробіологічних ризиків для подорожуючих в контексті зменшення ймовірності їх інфікування патогенами та умовними патогенами набирає все більшої актуальності для сфери сучасного вітчизняного туризму. Ефективне підвищення якості туристського продукту досягається натепер все активнішим зачлененням спеціалістів медико-біологічного профілю. Кваліфіковані фахівці, керуючись національними програмами біобезпеки і біозахисту населення, національними правилами та нормами щодо контролю інфекційних захворювань з різними потенційними ризиками небезпеки, здатні проводити науковий моніторинг за антропонозними, зоонозними, зооантропонозними, сапронозними і зоосапронозними інфекціями, аналізувати і узагальнювати накопичений матеріал щодо інфекційної захворюваності населення, оцінювати динаміку епідемічного процесу різних груп інфекцій і надавати одержану інформацію до суб'єктів відповідного рівня в структурі туризму. Отримана інформація у визначеному об'ємі, що надана через мас-медіа, проспекти, рекомендації тощо, дозволить потенційному туристу, мандрівнику, людині, яка плачує зачутитись до будь-якої діяльності в сфері дозвілля, ефективно і усвідомлено оцінити масштаби можливих біоризиків під час обраної подорожі та вжити необхідних контрзаходів (щеп-

лення, визначення імунного профілю, прийом призначених лікарем фармацевтичних засобів, різнопланова консультативна та дієва допомога фахівців, тощо).

Окрім того, надійною перепоною щодо виникнення інфекційних захворювань, є інформованість людей, вже потенційно готових до подорожі, про епідемічну ситуацію того регіону, куди вони виrushать, про комплекс елементарних індивідуальних заходів по запобіганню інфікування їх організму, про санітарний стан природних об'єктів та об'єктів соціального призначення, а також харчовий асортимент та санітарну оцінку якості продуктів харчування у визначеному регіоні.

Сучасний науковий підхід до питання організації раціонального харчування має двомірну визначеність, ґрунтуються на досягненнях медицини, біології, фізіології, біохімії, мікробіології, епідеміології, гігієни харчування і низки суміжних наук; розглядається та вирішується в загальному аспекті з наступною екстраполяцією в певні сфери людської діяльності, в тому числі і сферу туристичної індустрії, де, окрім віку людини, її статі, фаху, особистої фізичної підготовки, фізіологічного стану, зросту і маси тіла, враховуються особливості національної кухні певних регіонів, клімато-географічні зони постійного та тимчасового проживання подорожуючих. Отже, подорожуючі люди для збереження своїх адаптаційних можливостей повинні отримувати здорове харчування, що на практиці забезпечується дотриманням фізіологічних та гігієніческих основ харчування, а також дотриманням санітарних правил під час отримання, транспортування, зберігання та кулінарної обробки харчових продуктів. Це є необхідною умовою для запобігання їх забрудненню патогенними мікроорганізмами (бактеріями, вірусами, певними видами хламідій, рикетсій, найпростіших, грибів), яйцями гельмінтів та шкідливими хімічними домішками, які при недотриманні зазначених вимог можуть спричинити інфекційні захворювання, глистні інвазії, гострі харчові отруєння та хронічні інтоксикації, і як наслідок – патологічні зрушения фізіологічного стану людини різного ступеню важкості з наступним зりвом її адаптаційно-компенсаторних реакцій під час перебування в обраному туристично-рекреаційному кластері.

Недоброкісні продукти можуть стати причиною різних захворювань аліментарного походження і, в першу чергу, гострих кишкових отруєнь. Сучасна класифікація харчових отруєнь [10] враховує пріоритетний етіологічний чинник і включає три ос-

новні групи із зазначенням нозологічних форм. Серед подорожуючих здебільшого реєструються такі нозологічні форми як харчові токсикоінфекції і токсикози (мікробні інтоксикації) мікробної етіології, переважно спричинені бактеріями або токсинами, які продукують певні види цих мікроорганізмів, а також гострі кишкові інфекції. Бактеріями – чинниками визначених захворювань є: *Escherichia coli*, *Citrobacter freundii*, *Enterobacter cloacae*, *Serratia marcescens*, *Proteus mirabilis*, *Pseudomonas aeruginosa*, *Campylobacter jejuni*, *Vibrio hemolyticus*, *Staphylococcus aureus*, *Enterococcus faecalis* та багато інших видів. Частіше представники із зазначених таксономічних категорій бактерій викликають захворювання, які перебігають за типом харчової токсикоінфекції (зокрема, сальмонельози), рідше – токсикозів або мікробної інтоксикації (зокрема, стафілококова, клостридиальна мікробна інтоксикація) та гострої кишкової інфекції (зокрема, ешеріози, кампілобактеріози). Певні види бактерій можуть спричинювати напади холециститу, панкреатиту, провокувати паропрактит, перитоніт.

Зараження людей відбувається у результаті прийому контамінованих мікробами їжі, води, питних напоїв, в які останні потрапляють від людей – хворих та мікробоносіїв, рідше – від тварин. Окрім аліментарного, можлива передача певних збудників контактно-побутовим і водним шляхами. Розповсюдження і зберіганню патогенів в оточуючому середовищі сприяють механічні та специфічні переносники (представники молюсків, членистоногих, гризунів, синантропних та свійських тварин); за певних обставин вони є головним джерелом патогенних мікроорганізмів.

Інкубаційний період цієї групи інфекційних захворювань – відносно короткий (в цілому від 1–6 годин до 2–3 діб); його тривалість обумовлена масивністю заразної дози збудника або токсину, видом збудника, його вірулентністю, індивідуальними особливостями організму людини, і в першу чергу фізіологічним станом імунної системи. Певне значення мають властивості харчового продукту, характер харчування. Початок захворювання, як правило, гострий, а нерідко бурхливий. Клініка захворювання проявляється у вигляді гастриту, ентериту, гастроентериту, коліту, ентероколіту та гастроентероколіту. Більшість збудників викликає легкі або середньої важкості захворювання. Кишкова паличка, стафілококи, клостридії ботулізму можуть спричинювати тяжкі форми. Клінічне одужання звичайно насту-

пає через 5–6 днів, запальні прояви в кишечнику можуть спостерігатися ще 7–10 днів. Можливий затяжний або хронічний перебіг захворювання (зокрема, при клостридіальній, псевдомонадній інфекціях). Септичні форми хвороби можуть мати летальний кінець.

Можливі і мікотоксикози; в цьому випадку токсини продукують гриби родів *Aspergillus*, *Fusarium*, *Penicillium* та інш. Виникають частіше при споживанні рослинних продуктів (рис, пшениця, горіхи, арахіс, певні фрукти та овочі).

Гострі кишкові інфекції можуть бути і вірусної етіології. До 90 % спалахів гострих гастроenterитів, які реєструються в Україні і різних країнах світу, спричинені коро- і рота вірусами. Найбільш уразливими щодо цієї вірусної інфекції є діти.

Як ще одна нозологічна форма гострих кишкових захворювань зареєстрована діарея туристів (*diarrheaturista*). Захворювання у подорожуючих виникає звичайно на 4-й день після прибуття на нове місце, а пік хвороби на 7–10-й день. Дисфункція кишечнику починається гостро. Okрім, наявності інфекційного агента, має значення й прийом незвичної їжі, питної води з іншим сольовим балансом, наявної незвичної мікрофлори у питній воді і харчових продуктах.

Діагноз зазначених гострих кишкових інфекцій встановлюють на підставі клінічної картини захворювань, даних санітарно-епідеміологічного обстеження зареєстрованого спалаху і порівняння результатів проведеного мікробіологічного дослідження підозрілих харчових продуктів, води та напоїв з результатами досліджень патологічного матеріалу (випорожнення, сеча, блівотні маси, промивні води, кров) від хворих людей чи можливих мікроносіїв. Для встановлення етіологічного діагнозу гострих кишкових інфекцій, харчових токсикоінфекцій і токсикозів використовують такі методи мікробіологічного дослідження як бактеріологічний, мікологічний, вірусологічний, протозологічний, іноді серологічний.

З огляду на сучасні підходи до вирішення збереження здоров'я людей, залучених до сфери туристичної діяльності [12] стає очевидним, що вирішення цього питання реалізується відповідними службами визначеного туристично-рекреаційного кластеру і є важливою складовою їх практичної діяльності. Безпека подорожуючих у даному випадку гарантована завдяки створенню низки запобіжних заходів, базисом яких є загально-профілактичні міроприємства, а також індивідуальна інформо-

ваність окремих осіб або груп в залежності від різновиду подорожі, мандрівки, дозвілля. Одночасно відповідні фахівці проводять санітарно-освітню роботу як індивідуальну, так і групову для сформованих колективів, які скористаються тим чи іншим різновидом туризму для кожної конкретної ситуації (через традиційні та новітні гаджетні форми зв'язку).

Слід зазначити, що залишається актуальним і питання щодо підготовки фахівців різного рівня кваліфікації для роботи на підприємствах по наданню туристичних послуг [13], і зокрема, які володіють необхідними компетенціями в галузі медицини: медична і санітарна мікробіологія, інфекційні хвороби, епідеміологія, санітарна медицина, лабораторне діло та ін.

З окресленого та проведеного аналізу сучасних наукових джерел, за авторським баченням, можна визначити місце медичної мікробіології в науково-практичному просторі сучасного вітчизняного туризму (рис. 1).

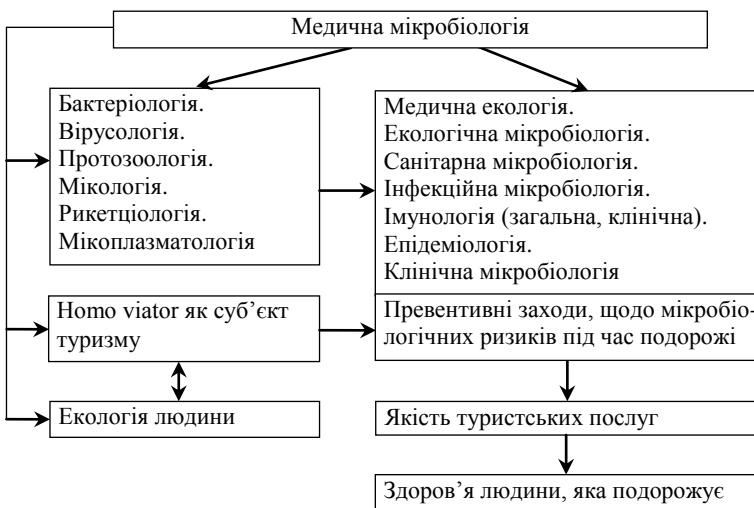


Рисунок 1 – Векторні напрями медичної мікробіології в науково-практичному просторі сучасного вітчизняного туризму

Практичні та теоретичні висновки із викладеного матеріалу, інтегруючись з сучасними міждисциплінарними напрямками в багатогранній сфері туризму, сприятимуть збереженню соціаль-

но-біологічних параметрів подорожуючих, мандрівників, учасників дозвіллової діяльності, а медична мікробіологія зі всіма своїми складовими є одним із важливих інструментів оптимально якісного життєзабезпечення Homoviator в сучасних умовах розвитку як вітчизняного, так і міжнародного туризму.

Інформаційні джерела: 1. Задорожна О. Г. Постнекласичні методологічні засади дослідження сучасного господарства : монографія / О. Г. Задорожна. – Харків : Точка, 2017. – 452 с. 2. Скляр Г. П. Генезис постнекласичного прикладного туристичного знання: онтологічні виклики практичного розуму / Г. П. Скляр // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. – 2018. – № 1. – С. 49–55. 3. Скляр Г. П. Особистість та етика туризму: постнекласичні цінності економічної науки / Г. П. Скляр // Людина, яка подорожує: постнекласична парадигма наукових досліджень туризму : матеріали Методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару (м. Полтава, 17 квітня 2018 р.) / за заг. ред. Г. П. Скляра. – Полтава : ПУЕТ, 2018. – С. 15–22. 4. Звягольська І. М. Медико-мікробіологічні аспекти здорового способу життя подорожуючої людини / І. М. Звягольська // Щастя у подорожах: реактулізація духовно-творчої спадщини і дозвіллєвих практик мандрівного філософа-богослова Г. С. Сковороди: матеріали методологічного інтернет-семінару до 45-річчя факультету харчових технологій, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу (м. Полтава, 3 грудня 2019 р.). – Полтава : ПУЕТ, 2020. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – С. 64–75. 5. Дранник Г. Н. Клиническая иммунология и аллергология: пособие для студентов, врачей-интернов, иммунологов, аллергологов, врачей лечебного профиля всех специальностей. – 4-е изд., доп. / Г. Н. Дранник. – Киев, 2010. – 552 с. 6. Казимирчук В. Е. Клиническая иммунология, аллергология с возрастными особенностями / В. Е. Казимирчук, Л. В. Ковальчук, Д. В. Мальцев ; под. ред. В. Е. Казимирчук. – 2-е изд., перераб. и доп. – Киев : ВСИ Медицина, 2012. – 520 с. 7. Мушкамбаров Н. Н. Общие сведения об иммунных процессах / Н. Н. Мушкамбаров, С. Л. Кузнецова / Молекулярная биология. – 3-е изд., испр. и доп. – Москва : ООО «Издательство «Медицинское информационное агентство», 2016. – С. 361–387. 8. Медична мікробіологія, вірусологія та імунологія / за ред. В. П. Широбокова. – Вінниця : Нова Книга, 2011. – 952 с. 9. Возіанова Ж. І. Інфекції – реальна загроза населенню України / Ж. І. Возіанова, М. А. Андрейчин, С. О. Крамарев // Інфекційні хвороби. – 2007. – № 1. – С. 76–78. 10. Meerzon Ф. З. Адаптация к стрессорным ситуациям и физическим загрузкам / Ф. З. Meerzon, М. Г. Пшеникова. – Москва : Медицина, 1998. – 256 с. 11. Нікбер І. І. Гігієна з основами екології / І. І. Нікбер, І. В. Сергета, Л. І. Цимбалюк. – Київ : Здоров'я, 2001. – С. 142–213. 12. Звягольська І. М. Медико-біологічні аспекти організації раціонального харчування як одного із векторів збереження здоров'я та адаптаційних можливостей подорожуючих [Електронний ресурс] / І. М. Звягольська // Модер-

нізація економіки в умовах зростання суспільної свідомості і людино розмірність, духовність, партнерство, кооперація : матеріали І Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. (м. Полтава 1 листопада 2016 р.). – Текст і граф. дані (2,7 МБ). – Полтава : ПУЕТ, 2016. – С. 71–77. 13. Дробиш Л. В. Партнерство в освітній діяльності підготовки фахівців для сфери туризму / Л. В. Дробиш / Модернізація туризмознавства: теорія і практика партнерства : монографія [авт. кол.] / за заг. ред. Г. П. Скляр. – Полтава : ПУЕТ, 2015. – С. 336–345.

А. Є. Кобobel, аспірантка
Полтавський національний
педагогічний університет імені
В. Г. Короленка, м. Полтава
allakobobel@gmail.com

ОСВІТНЬО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Позашкільна освіта є формою дозвіллєвої діяльності дітей з особливими освітніми потребами, проблемам правового забезпечення якої в останніх наукових публікаціях приділяється певна увага [1; 2]. Актуальним є продовження досліджень і апробація деяких їх результатів з елементами наукової новизни, зокрема формулювання пропозицій щодо періодизації розвитку позашкільної освіти за часи незалежності української держави.

У процесі проведених нами досліджень у 2019–2020 рр. були виділені наступні наступні критерії розвитку позашкільної освіти в Україні з 1991 року до останніх часів: 1) соціокультурний критерій, що характеризує інтенсивність інкультурації суспільних практик країн західної цивілізації в сфері інклюзивної освіти; 2) когнітивний критерій, що характеризує імплементацію результатів наукової рефлексії закордонного педагогічного досвіду в практику кадрового забезпечення освітньої діяльності закладів позашкільної освіти вітчизняними педагогічними університетами; 3) освітньо-правовий критерій, що відображає якісні результати імплементації норм міжнародного законодавства в сфері інклюзивної освіти в практику чинного законотворення та державної політики і державного регулювання позашкільної освіти в Україні. У результаті застосування зазначених критеріїв нами виділені такі три етапи розвитку позашкільної освіти в Україні, починаючи з 1991 року: I етап (1991–1999 рр.)

– соціокультурний; ІІ етап (2000–2009 рр.) – когнітивний; ІІІ етап (2010–2020 рр.) – освітньо-правовий.

На першому етапі було розроблено і прийнято низку вітчизняних нормативно-правових документів, в яких сформульовано основні концепти і правові засади розвитку сфери позашкільної освіти. Першим з них став Закон УРСР «Про освіту» (1991 р.). Стратегічні завдання та напрями реформування позашкільного навчання та виховання було визначено у Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття») (1993 р.). Вагомий внесок у розбудову сфери позашкільної освіти внесла Національна програма «Діти України» (1996 р.).

До перших спроб наукової рефлексії розвитку позашкільної освіти та виховання слід віднести розробку Концепції позашкільної освіти та виховання (1996 р.), реалізація якої сприяла, зокрема, становлення нової галузі педагогічної науки-позашкільної педагогіки.

Входження України, як незалежної держави, у світове співтовариство, сприяло засвоєнню нею основних положень низки міжнародних правових документів (Женевська декларація (1923 р.), Загальна декларація прав людини (1948 р.), декларація прав дитини (1959 р.), Конвенція Генеральної Асамблеї ООН про права дитини (1989 р.), Саламанська декларація (1994 р.), що знайшло відображення у нормах розроблених і прийнятих вітчизняних законів (Конституція України (1996 р.), Закон Української РСР «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Українській РСР» (1991 р.), Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (1993 р.), Закон Україна «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.), Закон України «Про загальну середню освіту» (1999 р.).

Таким чином, проведений нами аналіз показав, що соціокультурні, політичні, економічні зміни, які відбулися у період 1991–1999 рр., мали суттєвий вплив на подальший розвиток сфери позашкільної освіти, її правового забезпечення в незалежній Україні. На нашу думку, це перше десятиріччя стало переходіним етапом від старої радянської до нової української системи позашкільної освіти.

Другий етап характеризується активним розвитком нормативно-правового забезпечення сфери позашкільної освіти. Було розроблено і прийнято Закон України «Про позашкільну освіту» (2000 р.), Закон України «Про охорону дитинства» (2001 р.);

видані укази Президента України «Про національну доктрину розвитку освіти» (2002 р.), «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» (2005 р.); прийняті постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад» (2001 р.), постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми розвитку позашкільних навчальних закладів на 2002–2008 роки» (2002 р.), постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року» (2010 р.).

З метою виявлення, розвитку та підтримки обдарованої молоді, створення сприятливих умов для гармонійного розвитку особистості, набуття нею навичок і знань для задоволення потреб у професійному самовизначенні, організації її оздоровлення, дозвілля і відпочинку було затверджено низку документів, а саме: постанову Кабінету Міністрів України «Про вдосконалення системи організації роботи із виховання дітей та молоді в позашкільних навчальних закладах» (2003 р.), постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2007–2011 роки» (2006 р.); наказ Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок організації індивідуальної та групової роботи в позашкільних навчальних закладах» (2004 р.); розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної програми роботи з обдарованою молоддю на 2006–2010 роки» (2006 р.); наказ Міністерство освіти і науки України «Про затвердження Положення про малу академію наук учнівської молоді» (2006 р.).

На цьому етапі також відбувалося формування законодавства щодо дітей з особливостями психічного і фізичного розвитку, передбачено розгортання регіональної мережі спеціальних освітніх закладів усіх рівнів освіти для таких дітей.

Таким чином, на другому етапі, завдяки спрямованій освітній політиці держави, продовжувалося формування нормативно-правової бази, що сприяло регулюванню функціонування та розвитку сфери позашкільної освіти, збільшенню чисельності навчальних закладів позашкільної освіти.

Характерною особливістю третього етапу розвитку сфери позашкільної освіти в Україні стало визнання інклюзивної осві-

ти, підтримка принципів її розвитку, що сприяло реалізації моделі інтегрованого та інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах; удосконаленню законодавчої та нормативно-правової бази; забезпеченням наукового супроводу; створенню освітніх програм, навчально-методичного забезпечення тощо. На третьому етапі розвитку сфери позашкільної освіти прийнято низку нормативних документів, зокрема: Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» (2009 р.); укази Президента України «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» (2010 р.) і «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013 р.); постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» (2011 р.); розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року» (2009 р.); наказ Міністерство освіти і науки України «Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009–2012 роки» (2009 р.), наказ Міністерство освіти і науки України «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання» (2010 р.).

На розвиток позашкільної освіти під час реформування системи освіти в цілому також мало вплив внесення змін до Закон України «Про освіту» (2017 р., 2020 р.), ухвалення розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної і середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» (2016 р.).

Подальшому розвитку сфери позашкільної освіти, впровадженню інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами сприяло прийняття Закон України «Про позашкільну освіту» (2018 р.), Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» (2018 р.); постанови Кабінету Міністрів України «Про організацію інклюзивного навчання в закладах позашкільної освіти» (2019 р.).

Таким чином, на третьому етапі відбулися кардинальні зміни в системі освіти України, а саме: інтеграція дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітній простір в цілому та позашкільний – зокрема; створення нормативно-законодавчого підґрунтя для отримання якісної освіти всіх дітей без виключення; проведення наукових досліджень у галузі загальноосвітньої та позашкільної освіти, що сприяло розробленню інноваційних методик та технологій щодо навчально-виховного процесу дітей з особливими освітніми потребами тощо.

На підставі наведеного аналізу документів часів незалежності України можемо стверджувати, що в державі створено єдине законодавче поле, сформовано низку законів, наказів, розпоряджень, нормативно-правову базу у чисельних концепціях, стратегіях, програмах щодо розвитку та функціонування інклузивної освіти дітей з особливими освітніми потребами. Поряд із цим, існує низка найгостріших проблем, які, на нашу думку, загальмовують впровадження інклузивного навчання дітей з особливими освітніми потребами в інституціях освіти. По-перше, відсутність належної матеріально-технічної бази у багатьох закладах освіти не відповідає вимогам щодо створення інклузивних класів (гуртків). По-друге, недосконалість освітнього законодавства обумовлює існування бюрократичних перешкод щодо залучення та включення до масового освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами. По-третє, проблема зниження якості освіти пов'язана насамперед із тим, що велика кількість дітей в класах (гуртках), навіть за наявністю асистента-вчителя, не дає можливості за урок (заняття) надати індивідуальну допомогу всім її учасникам. По-четверте, в нормативно-правових документах України й досі до категорії дітей з особливими освітніми потребами відносять дітей з вадами, хоча це поняття значно ширше і включає всіх учнів, чиї освітні потреби виходять за межі загальноприйнятої норми, а саме: дітей позбавлених батьківського піклування; дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів; безпритульних дітей; дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; дітей-сиріт; дітей з інвалідністю тощо. По-п'яте, в українському суспільстві не менш важливою залишається проблема негативного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами з боку батьків та однолітків, які сприяють дискримінаційному ставленню до таких учнів. Отже, актуальною проблемою

мою сьогодення залишається виховання сучасного підростаючого покоління на засадах гуманізму, демократії та соціальної справедливості щодо дітей з особливими освітніми потребами. Це потребує внесення корекції змісту щодо пріоритетних напрямів державної політики освіти та модернізації її системи.

Таким чином, для дослідження освітньо-правових аспектів регулювання дозвіллєвої діяльності у сфері позашкільнотої освіти у період з 1991 по 2020 роки виокремлено таки критерії: 1) соціокультурний критерій, що характеризує інтенсивність інкультурації суспільних практик країн західної цивілізації в сфері інклюзивної освіти; 2) когнітивний критерій, що характеризує імплементацію результатів наукової рефлексії закордонного педагогічного досвіду в практику кадрового забезпечення освітньої діяльності закладів позашкільнотої освіти вітчизняними педагогічними університетами; 3) освітньо-правовий критерій, що відображає якісні результати імплементації норм міжнародного законодавства в сфері інклюзивної освіти в практику чинного законотворення та державної політики і державного регулювання позашкільнотої освіти в Україні. У процесі аналізу виділено 3 етапи розвитку, а саме: 1991–1999 роки, 2000–2009 роки, 2010–2020 роки. Кожен з етапів характеризувався розгортанням педагогічних наукових досліджень і прийняттям законодавчих актів з питань розвитку позашкільнотої освіти. Важливим досягненням стало прийняття моделі інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами у закладах позашкільнотої освіти.

Інформаційні джерела: 1. Ільченко О. Ю. Нормативно-правове забезпечення державної політики України щодо інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в заклади освіти / О. Ю. Ільченко, А. Є. Кобobel // Науковий журнал «Педагогічні науки». – Полтава, 2019. – № 74. – С. 105–110. 2. Ільченко О. Ю. Розвиток освітньо-правового забезпечення діяльності закладів позашкільнотої освіти / О. Ю. Ільченко, А. Є. Кобobel // Журнал «Науковий вісник» Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. – 2020. – № 2 (131). – С. 139–151.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І.	
ДОПОВІДІ І СПІВДОПОВІДІ	
УЧАСНИКІВ СЕМІНАРУ	3
Божко Л. Д.	
Креативний туризм : постнекласична варіація культурного туризму	3
Голод А. П., Феленчак Ю. Б.	
Соціальна безпека туризму в умовах глобальних загроз.....	7
Козюра І. В.	
Григорій Сковорода: витоки великої подорожі.....	13
Лизакова Р. А.	
Стратегия розвития туризма Республики Беларусь	18
Лиман С. І.	
Туризм з чорнилом і папером : наукові подорожі до Франції в третій четверті XIX століття викладачів Київського університету Св. Володимира	24
Петренко І. М.	
Паломництва як засіб застосування педагогіки дозвілля для учнів церковних шкіл Лівобережної України наприкінці XIX – на початку ХХ століття	32
РОЗДІЛ ІІ.	
ВИСТУПИ У ДИСКУСПІ УЧАСНИКІВ СЕМІНАРУ	39
Аніщенко А. П., Яріко М. О.	
Культура обслуговування незрячих та слабкозорих екскурсантів	39
Балджи М. Д., Котова І. М.	
Теоретико-методологічні рекомендації з реалізації підходів моделювання розвитку інклюзивної економіки	44
Зайцева М. М.	
Team building як інструмент сприяння комунікативним зв'язкам в туризмі.....	52

Миронов Ю. Б., Логвин М. М.	
Педагогіка дозвілля у постнекласичній парадигмі освіти.....	57
Скляр Г. П.	
Людиномірний дискурс економічних туризмологічних досліджень.....	65
Холодок В. Д., Мицай Н. І.	
Дозвіллеві практики в музеї як запорука туристичної привабливості.....	71
Шуканов П. В.	
Геоекономічні особливості формування глобального туристично-цивілізаційного простору.....	79
РОЗДІЛ III.	
НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ	
УЧАСНИКІВ СЕМІНАРУ	89
Звягольська І. М.	
Медична мікробіологія і внутрішній туризм: напрями інтеграції в умовах сьогодення.....	89
Кобобел А. Є.	
Освітньо-правові аспекти регулювання дозвіллєвої діяльності у сфері позашкільної освіти	102

Наукове видання

ДОЗВІЛЛЯ ТА ТУРИЗМ У ПОСТНЕКЛАСИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

МАТЕРІАЛИ
методологічного міждисциплінарного
інтернет-семінару

(м. Полтава, 3 грудня 2020 року)

Головна редакторка *М. П. Гречук*
Дизайн обкладинки *Т. А. Маслак*
Комп'ютерне верстання *О. С. Корніліч*

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 6,3.
Зам. № 162/1855.

Видавець і виготовлювач
Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»,
к. 115, вул. Коваля, 3, м. Полтава, 36014; ☎(0532) 50-24-81

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготовників і
розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3827 від 08.07.2010 р.